

ЦЕНТАР ЗА МЕЃУНАРОДНИ И CENTER FOR INTERNATIONAL AND
РАЗВОЈНИ СТУДИИ - СКОПЈЕ DEVELOPMENT STUDIES - SKOPJE

NEW BALKAN CHALLENGES

Policy Paper

YEAR: 2
NUMBER: 1

2019

ISSN: 2545-4862

ЦЕНТАР ЗА МЕЃУНАРОДНИ И РАЗВОЈНИ СТУДИИ - СКОПЈЕ CENTER FOR INTERNATIONAL AND DEVELOPMENT STUDIES - SKOPJE

NEW BALKAN CHALLENGES

Contemporary Students Policy Paper

Year 2
Number 1
Skopje
January 2019

НОВИ БАЛКАНСКИ ПРЕДИЗВИЦИ

Современи студентски текстови

Година 2
Број 1
Скопје
Јануари 2019

For the Publisher:

Center for International and Development Studies – Skopje

Contact

Address: “Anton Popov” Str. 33/3, 1000 Skopje

www.cids.org.mk

cids.skopje@gmail.com

publications.cids.skopje@gmail.com

За издавачот:

Центар за меѓународни и развојни студии – Скопје

Контакт

Адреса: ул. „Антон Попов“ бр. 33/3, 1000 Скопје

www.cids.org.mk

cids.skopje@gmail.com

publications.cids.skopje@gmail.com

For the Journal:

NBC/НБП: e-ISSN: 2545-4862

EDITORIAL BOARD: УРЕДУВАЧКИ ОДБОР:

Editor-in-Chief:

Jana Kukeska PhD

Deputy Editors-in-Chief:

Kire Babanoski PhD

Blagoj Conev PhD

Editors:

Blagica M. Kotovchevska PhD

Bojan Mitrovski PhD

Biljana Buzlevski, PhD

Aleksandra Cibreva – Jovanovska PhD

Anita Dimitrijevska – Jankulovska PhD Cand.

Milica Denkovska PhD Cand.

Petar Petrov PhD Cand.

Liljana Pushova PhD Cand.

Главен уредник:

д-р Јана Кукеска

Заменици на главниот уредник:

д-р Кире Бабаноски

д-р Благој Цонев

Уредници:

д-р Благица М. Котовчевска

д-р Бојан Митровски

д-р Билјана Бузлевски

д-р Александра Цибрева – Јовановска

докт. Анита Димитријовска – Јанкуловска

докт. Милица Денковска

докт. Петар Петров

докт. Лилјана Пушова

Почитувани читатели,

Преку ова воведно излагање сакам да го изразам задоволството поради објавувањето на првиот број на Современите студентски текстови – Нови балкански предизвици. Интересот кај студентите за ова издание беше значаен, што особено радува, па не беше лесно да се направи селекција на текстовите кои се однесуваат на современите предизвици во Република Македонија, Балканот и Европа. Ова само го потврдува фактот дека и младите во нашата држава сакаат да дадат придонес за унапредување на состојбите во општеството, економијата, меѓународните односи, безбедноста и правната наука, преку сопствени видувања, забелешки, идеи и сугестии преточени во индивидуалните текстови.

Центарот за меѓународни и развојни студии ќе ја продолжи ваквата практика и ќе ги охрабрува студентите, со цел да се слушне гласот на младите интелектуалци во јавноста. Тие имаат многу што да кажат за проблемите во различни сфери на живеењето, со кои се соочуваат и кои започнуваат полека да ги идентификуваат. Преку истражување на ваквите појави, младите преземаат проактивен пристап и започнуваат да предлагаат соодветни проектирани решенија за нивно елиминирање.

Сигурна сум дека предизвиците кои ги посочија младите автори во ова издание не се единствените во денешното општество, па затоа се надевам дека и во иднина ќе продолжат да ги откриваат новите дилеми и проблеми на живеењето. Ова издание нека биде еден мал чекор кон свртување на вниманието на државните лидери кон младите личности и креирање на сигурна патека за нивен личен, образовен и општествен развој.

д-р Јана Кукеска

Главен уредник

Нови балкански предизвици – Современи студентски текстови

- СОДРЖИНА -

МЕЃУНАРОДНИ ОДНОСИ, ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ И ПОЛИТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА

ТЕОРИЈАТА НА ИГРА КАКО КОНЦЕПТ ВО ОДНОСИТЕ НА ГОЛЕМИТЕ СИЛИ

Филип Тренкоски..... 2

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ТУРЦИЈА ЗА ЧЛЕНСТВО ВО ЕУ

Дениз Мустафоски..... 8

МЕЃУНАРОДНО ДВИЖЕЊЕ НА КАПИТАЛОТ –

СО ОСВРТ НА СТРАНСКИ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ

Љупчо Тасевски..... 11

НОВИОТ РЕГИОНАЛИЗАМ И РЕГИОНАЛНАТА ИНТЕГРАЦИЈА

НА ЗАПАДНИОТ БАЛКАН

м-р Марјан Велковски..... 17

МАКЕДОНИЈА, ЗАПАДНИОТ БАЛКАН И ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Метуш Фејзулаху..... 24

ОРГАНИЗАЦИЈА НА ВЛАСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Даниел Премчески..... 28

БЕЗБЕДНОСНИ ПРЕДИЗВИЦИ

ДЕМОКРАТСКИ И БЕЗБЕДНОСЕН ИНТЕГРИТЕТ НА СУБЈЕКТИТЕ ОД СИТЕМОТ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Слободан Митрески..... 41

КРИМИНАЛИСТИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА УБИСТВОТА

Диме Наумчески..... 49

НАЧИНИ И МЕТОДИ ЗА ОТКРИВАЊЕ И СУЗБИВАЊЕ

НА ЦАРИНСКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ

Христијан Ристески..... 58

ПРИМЕНА НА ДНК АНАЛИЗАТА

ВО СОВРЕМЕНОТО КРИМИНАЛИСТИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ

Никола Тренкоски..... 68

РАЗВОЈОТ НА ТЕРОРИЗМОТ НИЗ ИСТОРИЈАТА

м-р Кристијан Алексовски..... 74

ПОЛИЦИСКО РАБОТЕЊЕ ВО ЛОКАЛНАТА ЗАЕДНИЦА

(COMMUNITY POLICING)

м-р Даниела Трајковска..... 78

ИЗВОРИ НА ЗАГРОЗУВАЊЕ НА БЕЗБЕДНОСТА НА ГРАЃАНИТЕ

ВО СОВРЕМЕНОТО ЖИВЕЕЊЕ

Маријан Јаковлевски..... 84

КОНФЛИКТОЛОШКИ И МУЛТИКУЛТУРНИ ПРЕДИЗВИЦИ

РАЗРЕШУВАЊЕ НА КОНФЛИКТНИ СИТУАЦИИ ВО ОРГАНИЗАЦИЈА

Нермин Саит..... 89

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Дарко Карафилоски..... 100

ПРАВНА ЗАШТИТА

МЕЃУНАРОДНИТЕ СЛИВОВИ И НИВНАТА ПРАВНА ЗАШТИТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ДОЈРАНСКОТО ЕЗЕРО

м-р Евгенија Крстевска..... 108

ЦЕНТАР ЗА МЕЃУНАРОДНИ И CENTER FOR INTERNATIONAL AND
РАЗВОЈНИ СТУДИИ - СКОПЈЕ DEVELOPMENT STUDIES - SKOPJE

МЕЃУНАРОДНИ ОДНОСИ, ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ И ПОЛИТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА

ТЕОРИЈАТА НА ИГРА КАКО КОНЦЕПТ ВО ОДНОСИТЕ НА ГОЛЕМИТЕ СИЛИ

Филип Тренкоски

Вовед

Џон фон Нојман и Оскар Монгештерн први работеле со оваа проблематика и поопширно опишуваат за оваа теорија во својата книга „Теорија на игрите и човековото поведение“ (*Theory of games and human behaviour*) објавена во 1944 година. Потоа, како фундаментален придонес за оваа теорија се исказите на Џон Неш кој ги дефинира оптималните стратегии за игра со повеќе играчи и го дефинира поимот рамнотежа. Најблиската врска помеѓу оваа теорија и економијата е на полето на истражување и пронаоѓање на рационални стратегии во ситуации каде резултатот не зависи само од сопствената стратегија и “условите на пазарот”, туку зависи и од стратегијата на другите учесници кои имаат исти цели (во Економијата тоа е профитот и задржувањето на потрошувачите). Теоријата највеќе има примена во воените стратегии, но и секако во економската наука. Она што е интересно е дека вон Нојман и Џон Неш работеле за американската армија и ја применувале оваа теорија.

Она што економистите го нарекуваат теорија на игрите, социолозите го нарекуваат теорија од општествени ситуации што е и адекватен опис за што се работи во тие игри. Теоријата се фокусира да открие како групите или луѓето заемно соработуваат. Главно теоријата е поделена на два вида игри: кооперативни и некооперативни.

Некооперативните игри навлегуваат во тоа колку интелегентно индивидуите соработуваат и комуницираат еден со друг за ефективно да ги остварат своите цели. Во врска со теоријата на игрите, економијата развива уште три теории: теорија на одложување, теорија на рамнотежа или еквилибриум и теорија за дизајн на механизмот.

Теоријата на одложување може да се разгледува како игра во која еден играч игра против природата. Оваа теорија го вклучува и ризикот и ефективноста од тоа да се превземе, каде што ефективноста зависи од повеќе работи но во ситуации каде што економистите бараат интерес зависи од приливот на пари - приходот.

Теорија на рамнотежа или еквилибриум може да се разгледува како специфична теорија на игра што се занимава со размената и производството и типично со релативно поголем број на потрошувачи и производители. Најчесто е употребувана во макроекономската анализа во базичните економските политики како што се монетарна политика и политиката на даноци како и во финансиите за полесно да се разберат пазарите на акции, а има примена и во каматна стапка. Во последниве години, политичката економија се развива како комбинација од теоријата на еквилибриум и теоријата на игрите каде што приватниот сектор ја применува теоријата на рамнотежа а пак владите или државниот сектор ја користат теоријата на игрите.

Теорија за дизајн на механизмот се разликува од теоријата на игрите по тоа што теоријата на игра ги прифаќа правилата така како што се дадени додека теоријата за дизајн на механизмот ги разгледува последиците од различните типови на правила.

„Дилемата на затвореникот“

Еден начин да се објаснат овие игри е со обелжување на индивидуите што учествуваат во играта и за секоја индивидуа, обелжување на алтернативните опции што ги имаат со формирање математичка матрица. Една од најпознатите игри е Дилемата на Затвореникот.

Во оваа игра двете индивидуи или играчи се партнери во некое таканаречено “злосторство” и се фатени од полицијата. Секој од партнерите е сместен во различна просторија и им се нуди можноста да го признаат злосторството што го сториле. Ако ниеден од осомничените не признае тие ќе бидат ослободени и го делат процесот на 5 мерни единици ($10/2=5$) за секој осомничен. Друг случај е пак еден да не признае а другиот да признае и да фактички сведочи против другиот што би резултирало за слобода за тој што признава (10 мерни единици) и затвор за оној кој не признал (-4 мерни единици). Ако и двајцата осомничени го признаат злосторството и двајцата ќе бидат притворени и во примеров дадена е оценка 1 што значи подобро од тоа еден само да признае, меѓутоа не добиваат слобода. Оваа игра ги фасцинираше теоритичарите од повеќе причини. Прво, таа е едноставен пример на збир од повеќе важни ситуации. За пример во економијата може тоа не признале/признаеле да се прикаже и како “придонес за заедничкото добро” и од друга страна “себичното однесување”. Ова економистите го објаснуваат како проблеми од јавните добра. Пример за тоа е едно јавно добро од типот конструкција на мост. Градењето на мостот ќе биде од корист на сите, но подобро е за секоја индивидуа ако некој друг го изгради тој мост (во економијата го препознаваме ова преку екстерналиите). Ова може да се опише како две конкуретни фирми кој се натпреваруваат на пазарот и сега двете опции кои ги имаме од Дилемата на Затвореникот се “поставување висока цена” и “поставување ниска цена”. Секако за секој ќе биде подобро да постави висока цена но за секоја индивидуална фирма е подобро да постави ниска цена додека другата фирма поставува висока цена бидејќи тендерот ќе го добие онаа фирма што нуди пониска цена. Што би направиле во ваква ситуација? Секоја индивидуа која би реагирало интелегентно е да без разлика признае. Ако партнерот во другата соба не признава може да добие 10 поени, наместо 5 поени. Зависно од свеста на играчот и неговото однесување можат да добиат по 1 поен ако признаат, и по 5 поена ако не признаат. Преку овој пример јасно е покажан конфликтот на јавните добра со индивидуалните добра. Оваа игра го разгледува и аспектот на иднината, односно што ќе се случи ако играчите повтарно имаат интеракција во некое подалечно време. Под претпоставка дека откако се ослободени играчите повторно напраат некое злосторство оваа игра повторно почнува. Во овој случај играчите ќе се обидат да не признаат мислејќи затоа што ако тие признаат, партнерот нема да признае во втората игра. Овој заклучок не е валиден бидејќи играчите во втората игра ќе признаат без разлика што се случило во првата игра. Сеедно повторувањето ни ја носи можноста за награда или пак за казна и теоритичарите развиваат многу теории како интуитивно да реагираат партнерите.

Видови игри

Кооперативни и некооперативни

Играта е кооперативна ако играчите оформуваат соработка меѓу себе. Кооперативните игри во фокусот ја имаат големата слика додека во некооперативните игри поважни се детаљите и точните резултати. Најчесто се претпоставува дека во некооперативните игри не е дозволена комуникација додека во кооперативните таа е дозволена.

Симетрични и асиметрични

Симетрични игри се оние во кои резултатот на крај зависи само од начинот на играње и од стратегијата на игра а не од тоа кој ги игра. Ако идентитетот на играчите може да се смени а да не се промени начинот на игра тогаш играта е симетрична. Асиметричните игри се изучувани како игри во кои играчите не се поставуваат со иста или слична стратегија.

Нула збир и не-нула збир

Нула-збир игри се специјален тип на игри со константен збир, во коишто изборите на играчите не можат ниту да ги зголемат ниту да ги намалат постоечките ресурси. Во нула-збир игрите вкупната добивка за сите кои учествуваат во играта, за било која комбинација на стратегии, секогаш се сведува на нула (понеформално, играчот добива на сметка на еднаква загуба кај другите). Покерот е пример за тип на нула-збир игра. Не нула-збир игри, во овој тип на игри нето резултатот на сите добивки и загуби е поголем од нула. Неформално, во не нула-збир игрите, добивката на еден играч не мора да значи загуба за друг играч.

Совршена и несовршена информација

Совршена информација е тип на игра во која еден од играчите е запознаен со сите предходни чекори на соиграчот.

Истовремени и секвенционални

Истовремени игри, се игри кадешто двата играчи прават потег истовремено, или во случај кадешто не го прават тоа истовремено, играчите коишто влечат потези немаат никакви информации за потезите на играчите коишто направиле потег пред нив. Секвенционални (или динамични игри) се игри кадешто последователните играчи имаат некакви информации за потезите на предходните играчи.

Бескрајно долги игри

Се игри кои траат бескрајно долго и потезите во играта не се ограничени победникот не е познат сè додека овие чекори колку и долго да траат не се завршени.

Дискретни и континуирани игри

Поголемиот дел од теоријата на игрите е насочен кон крајните дискретни игри кои имаат ограничен познат број на играчи, настани, резултати итн. Како и да е постојат концепти кои можат да бидат проширени. Континуираните игри дозволуваат играчите да одберат стратегија од континуирана стратегиски сет.

Самостојни и повеќеучеснички игри

Проблемите со индивидуална одлука понекогаш се сметаат како “Еден-играч” тип на игри. Само доколку има два или повеќе играчи проблемот станува теоретска игра. Играч коишто се однесува на непредвидлив начин и прави “случајни потези”, исто така познати како “природни потези”, најчесто се додава. Игри со бесконечен број на играчи најчесто се нарекуваат н-личности вид на игри.

Овие се игри во коишто играчите преку тоа што ја играат играта ги развиваат правилата за друга игра, којашто е мета на играта. Метаигрите имаат за цел да ја максимизираат корисноста на правилата коишто ќе бидат создадени.

Во теоријата на игрите, Нешовата Рамнотежа според нејзиниот пронаоѓач Џон Неш е концепт на игра која инволвира 2 или повеќе играчи, во која е претпоставено дека секој играч ги знае рамнотежните стратегии на другите играчи и познато е дека не добива ништо доколку ако ја смени сопствената стратегија. Ако секој играч има избрано стратегија и никој не може да профитира од промената на сопствената стратегија а другите останат непроменети тогаш станува збор за Нешовата Рамнотежа. Со други зборови еден бизнисмен да влезе во Нешовата рамнотежа треба негативно да одговори на прашањето: “Знаејќи ги стратегиите на останатите и знаејќи дека тие се константни и непроменливи, можам ли јас да профитирам менувајќи ја мојата стратегија за профит“?

Примени на теоријата на игра во студиите по безбедност

Прагматично кажано, подобрувањето на концептот за рамнотежа на Неш претставен преку идејата за рамнотежа за совршена подигра и нивните решенија - како што е

бајесејската рамнотежа на Неш и совршената бајесејска рамнотежа - допушта аналитичарите да развијат понијансирани објаснувања и поконкретни предвидувања за меѓудржавните конфликти при примена на теоријата на игра во студиите по безбедност. Понатаму ќе наброиме некои од примените и ќе дадеме илустрација на една одредена примена.

Како што е веќе кажано, примени, проширувања, модификации и илустрации на моделите на теоријата за игра почнаа да се појавуваат во литературата за студиите по безбедност набргу по објавувањето на *теорија на игра и економско ооднесување* (1944). Од тогаш литературата значително се заголеми, како и нејзиното влијание врз полето на студиите по безбедност.¹⁰ Како што забележа Волт:

Моделите на разумен избор се прифатени во академските студии по политички науки од 1950-тите, но нивната популарност значително се зголеми во последните години. Елитни академски катедри се очекува да ги вклучат теориите за игра за да бидат сметани за „современи“, постдипломските студенти сè повеќе ја сметаат употребата на моделите за формален разумен избор како пререквизити за професионален развој, а истражувањата кои вклучуваат медоти на разумен избор се шират широм дисциплината. (Волт 1999: 5)

Волт (1999: 7) ја искажува загриженоста дека теројата на игра и сличните модели на разумен избор стануваат толку продорни и дека нивното влијание е токму силно да другите пристапи стануваат маргинализирани. Иако Мартин (1999: 74) демонстрираше емирски дека грижите на Волт се неосновани, нема сомнеж дека студиите на теорија на игра се дел од литературата на студиите по безбедност.

Меѓу темите од студиите по безбедност кои се под силно влијание на теоријата на игра меѓу другите спаѓаат почетокот (Буено де Мескуита и Лалман 1992) и ескалирањето (Карлсон 1995) на меѓудржавниот конфликт и војната, последици од алијанси (Смит 1995) и модели на склучување сојузи (Загеир и Килгур 2003), ефикасноста на одбранбениот систем од проектили (Пауел 2003, Квакенбуш 1994), динамика во трката за вооружување и функционирање на контролата на вооружувањето (Брамс и Килгур 1988), ширење на тероризам (Буено де Мескуита 2005), опасност од нуклеарна пролиферација (Крег 1999), импликации на демократизација на политиката на закана (Шулц 2001), особини на пазарење во криза (Бенкс 1990) и политика на операција за баланс на моќ (Нис 1989). Понатаму, моделите на теорија на игра играа клучна улога во дебатата помеѓу реалистите и либералите за релативната важност на реалтивна и апсолутна добивка и за можноста за позначајна соработка помеѓу големите сили (види белешка 5).

Но, јасно е дека нема област во студиите по безбедност во која теоријата на игра имала поголемо влијание отколку во проучувањето на застрашувањето. Затоа сега ќе се свртиме кон куса дискусија на таа тема и ќе се обидеме да објасниме со едноставен пример како теоријата на игра помага не само за објаснување на клучните концепти, туку и да фрлиме светлост врз условите кои доведуваат до успешно застрашување.

Шилинг како и Закарија (2001), е пронаоѓач на класичната теорија на закана, неговото дело е добра појдовна точка (за преглед види Загеир 1996). Како и сите класични теоретичари на закана, делото на Шилинг го карактеризираат 2 главни претпоставки: (1) дека државата (или нејзините одлучувачи) се разумни и (2) дека особено во нуклеарното доба, војната или конфликтот е најлош можен исход на секоја закана. Не е тешко да се покаже дека двете претпоставки се компатибилни со заклучокот дека билатералните нуклеарни врски, како меѓу САД и Советскиот Сојуз во времето на студената војна, се неумерено стабилни.

Игра на рудиметирана асиметрична закана

Сега одредуваме што би направиле разумните играчи во играта – по претпоставка дека *конфликтот* е најлош исход за двајцата играчи – преку индукција наназад на дрвото на играта. Бидејќи процедурата налага еден од нив да работи наназад на дрвото на игра, почнуваме со разгелдување на потегот на Државата Б на јазолот 2.

На јазолот 2 Државата Б може да избира меѓу (С), што доведува до исход А *победува*, и (О) што доведува до *конфликт*. Но, ако *конфликтот* е *најлош* исход, Државата Б ако не е разумна може *само* да се согласи бидејќи, под претпоставка, А *победува* е најповолен исход.

Ако Државата Б разумно избира да се согласи на јазол 2, што ќе направи Државата А на јазол 1? Државата А може да се согласи, при што исходот е *Статус Кво*, или да дезертита, во кој случај С *победува* – бидејќи разумна Државата Б ќе одбере да се согласи на јазол 2. Ако Државата А има иницијатива за вознемирување на *Статус Квото*, т.е. ако треба да се заплаши бидејќи преферира *да победи*, а не *Статус Кво*, разумно ќе одбере (О). Така, под основна претпоставка за класична теорија на заплашување, *Статус Квото* е нестабилно и теоријата на заплашување разумно пропаѓа.

Поинаку кажано, може да се претпостави дека државите се разумни, а војната е налош можен исход за сите играчи, но двете претпоставки не може да се направат истовремено и логично да се заклучи, како во класична теорија на заплашување, дека заплашувањето ќе успее.

Логично неконзистентните теории се проблематични. Бидејќи *секаков* заклучок може да се изведе од нив, неконзистентните теории може да објаснат *секакво* емпириско објаснување. Затоа, неконзистентните теории не може да се фалсификуваат и имаат мала практична полза. Правилно употребени, формалните структури, како теорија на игра, може да помогнат при идентификувањето на погрешните теории.

Ако основните претпоставки на класичната теорија на застрашување се неконзистентни со можноста за успех на застрашувањето, кои претпоставки се конзистентни? Лесно може да се покаже дека во играта на рудиментирано асиметрично застрашување *Статус Кво* може да остане стабилен, а застрашувањето да успее, но само ако заканата од државата Б е веродостојна во смислата на Селтен, т.е. ако е разумно да се изврши.

За да се разбере тоа, да претпоставиме дека Државата Б преферира *конфликт*, а не А, тогаш таа *победува*. (Оваа претпоставка имплицира дека конфликтот не е најлош можен исход за Државата Б). Со таа претпоставка разумниот избор на Државата Б на јазолот 2 се менува. За неа сега е разумно да избере (О) и да го одбие барањето на Државата А за промената во *Статус Кво*.

Но, разумниот избор на Државата Б не е единствен разумен избор кој се менува под новата претпоставка. Различен е и изборот на Државата Б. Применувајќи индукција наназад во одлуката на Државата А на јазолот 1 се открива можност меѓу *Статус Кво* и *конфликт*. Тоа значи дека *Статус Квото* ќе продолжи, заканата ќе успее *сé додека Државата А преферира мир, а не војна*. Од друга страна, нема да успее кога второто преферирање е обратно, дури кога заканата на Државата Б на јазолот 2 е веродостојна.

Во овој момент може да се направат две забелешки. Првата е за врската меѓу веродостојни закани и успех на закана. Секако, кредибилитетот не е, како што тврди Фридман (1989: 96) „магична состојка“ на закана. Како што е покажано погоре, веродостојна закана не е доволна за успех на заканата. Заканата може да пропадне дури и кога сите закани се спроведени разумно.

Но, за да се објасни можноста за успех на заканата во овој едноставен пример, суштинската претпоставка за класичната теорија на закана треба да се модификува. Но,

секоја анализа која произлегува од различна низа претпоставки ќе сочинува сосема различна теорија. Оваа не е мала работа. Како што е илустрирано во филмовите *Лизгачки врати и Трчај Лола, трчај*, и како што е демонстрирано во Загеир 92004) и Загеир и Килгур 92000), мали разлики во почетните претпоставки може да имаат важни теоретски последици и политички разлики. Една од силните страни на теоријата на игра е што нејзината формална структура ја олеснува идентификацијата на неконзистентни претпоставки, ја нагласува важноста на почетните претпоставки и ја зголемува веројатноста за логично аргументирање.

Заклучок

Теоријата на игрите завзема сè поголемо влијание и важна улога во логиката и компјутерските науки. Во компјутерските науки се користат игрите како интерактивни модели за пронаоѓање ефективни солуции. Аналитичарите исто така често се користат со теоријата на игра во посебните гранки на математиката како што се теоријата на веројатност, статистика и линеарното програмирање. Без сомнение примената на теоријата е многу широка. За својата посветеност на теоријата на игрите со Нобелова награда за економија се здобиле: Џон Неш, Рајнхард Зелтен и Џон Харшањи во 1994 г. и Роберт Ауман и Томас Шелинг во 2005 година.

Теоријата на игра е наука за интерактивно донесување на одлуките. Создадена е врз влијанијата по објавувањето на *Теорија на игра и економско однесување* на Џон Вон Њуман и Окар Моргенштаин (1944) од Принстон Универзитет Прес. Пропратена со воодушевување по издавањето, книгата моментно стана класика. Нејзиното влијание беше огромно. Теоријата на игра во истиот момент навлезе во економијата – како и што се очекува. Но, наскоро апликациите, проширувањата и модификациите на рамката на Вон Њуман и Моргенштаин почна да се појавува и во други полиња како што е социологијата, психологијата, антропологијата и политичките науки, меѓународните односи и студиите по безбедност.

Во ретроспектива, прифатеноста на теоријата за игра во студиите по безбедност не изненадува. Теоријата на игра може да се распознае во корпусот на дипломатската историја и во дела на најпознати теоретичари по меѓународна политика.

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ТУРЦИЈА ЗА ЧЛЕНСТВО ВО ЕУ

Дениз Мустафоски

Статусот на Република Турција во однос на нејзиното приклучување кон Европската Унија во последните години е едно од најделикатните и најсериозните прашања во последните години. Преговорите за зачленување во ЕУ Турција ги започна во 2005 година, иако уште во 1987 стана земја кандидат за членство. Во текот на историјата, по десетте земји, основачи на ЕУ, Турција била една од првите земји која станала член на Советот на Европа (СоЕ) во 1949 година. Исто така, Турција била една од основачите на Организацијата за безбедност и соработка на Европа (ОБСЕ) во 1973 година и Организацијата за економска соработка и развој во 1961 година. Од 1992 година земјата е член на т.н. Западноевропска унија. Во 1995 година земјата потпишала царински договор за соработка со Европската унија (на англиски: *European Union–Turkey Customs Union*).

Во 1987 година Турција формално била признаена како земја кандидат за членство во ЕУ на самитот на Европскиот совет во Хелсинки. Преговорите официјално започнале во 2005 година заедно со Хрватска. Турција денеска има седма по големина економија во Советот на Европа и петнаесетта во светот по големина. Таа е дел од Царинската унија по потпишување на договорот од 1996 година со ЕУ, член и основач на Г-20 како земји со најголеми економии во светот и тесни врски со ЕУ, член на *Western European and Others Group* во ООН.

Голем број од подржувачите на земјата кон нејзиното приклучување во ЕУ сметаат дека Турција претставува клучна регионална сила со голема и развиена економија и втората по големина воена сила во НАТО. Нејзиното приклучување во ЕУ, според нејзините подржувачи, би означувало засилување на позициите на ЕУ како глобален геостратегиски играч. Турција е земја која, поради својата местоположба има големо политичко, економско, културно и историско значење за регионот. Во нејзина непосредна близина се наоѓаат Средоземно и Црно Море, Блискиот исток, Касписко море и Централна Азија.

Според Карл Билд, министер за надворешни работи на Шведска, приклучувањето на Турција кон ЕУ би дало решавачка улога за стабилноста на регионот околу Средоземно море и би имало стратески големи интереси за Европа. Еден од најголемите подржувачи на Турција за нејзината кандидатура е Обединетото Кралство.

Во мај 2008 година, Елизабета II, при нејзината посета на Турција изјавила дека земјата претставува уникатен мост помеѓу истокот и западот како исклучителен пат на ЕУ кон светот воопшто. Подржувачите, исто така, сметаат дека Турција исполнува голем дел од условите за приклучување. Некои тврдат дека ЕУ повеќе нема да може да и откаже на Турција бидејќи таа има кандидатура која трае веќе 40 години, а од друга страна, пак, во земјата се подобрила состојбата со човековите права.

Сепак, најголеми противници против зачленувањето на Турција во ЕУ се Франција и Германија. Противниците тврдат дека Турција сеуште не ги почитува основните принципи за една либерална демократија, како и слободата на изразување. Проблем за Германија исто така е и големата популација на Турција која во голема мера ќе ја промени структурата на европските институции. Доколу Турција стане дел од европското семејство, таа со своите 80 милиони жители ќе биде втората најголема земја во Европскиот парламент според број на пратеници. Демографските прогнози пресметуваат дека Турција ќе ја надмине Германија според бројот на парламентарците до 2020 година. Доколку Турција биде дел од ЕУ, во тој случај би се отворило прашањето околу идното приклучување на Мароко. Сепак, според

поголем број на аналитичари, планот околу Мароко е отфрлен главно поради географските причини, за разлика од Турција која делумно се наоѓа во Европа. Според Никола Саркози, доколку Турција влезе во ЕУ, Европа би загубила голем дел од својата најголема ценетост - христијанството. Ова произлегува од фактот што 99% од населението на Турција е со муслиманска вероисповед. Друго, со кое не се согласуваат голем дел од француските политичари е местоположбата на Турција. Според нив, само еден мал дел од турската територија се наоѓа во Европа, и покрај тоа што европскиот дел на Истанбул е поразвиен од анадолскиот.

Сепак, можеби најголемиот проблем на Турција е Кипарското прашање. Островот е разделен на два дела, од кој едниот е член на ЕУ, а во другиот живеат Кипарски Турци со своја самопризнаена држава. Турција не го признава Кипар од една страна, а од друга страна пак северен Кипар не е признаен од голем број на земји во светот. Во 2006 година, генералниот секретар на ООН, Кофи Анан направил план за обединување на островот. Сепак, за разлика од северот, југот не се согласил на референдум и истиот план бил одбиен.

Процесот на пристапување кон ЕУ бара секоја нова земја-членка да ги усвои бројните закони и прописи на ЕУ содржани во законодавството на ЕУ (*acquis communautaire*). Со критериумите за членство (Копенхашки критериуми од 1993 и Мадридски критериум од 1995) што треба да ги исполнат земјите-кандидати, Европската Унија поттикнува промена и прилагодување на законодавството, политиките и институциите во земјата-кандидат, со цел да се достигнат и да се заштитат вредностите и нормите кои ги има поставено ЕУ.

Критериумите за прием на нови земји во ЕУ, кои ги утврдил Европскиот совет на самитот во Копенхаген во јуни 1993 година, се однесуваат на политичките и економските услови што ги налага Договорот за функционирање на ЕУ (Член 49 и принципите наведени во член 6(1) од Консолидираната верзија на Договорот за функционирање на ЕУ (ОЈ. ЕУ С83/102, 30.03.2010), како и на обврската за транспонирање на европското во националното право на земјата за да може таа да ги преземе обврските што произлегуваат од членството. Овие критериуми што земјата со кандидатски статус треба да ги исполни за време на пристапните преговори за прием во ЕУ, се познати уште и како „Копенхашки критериуми“, поради самитот каде што за првпат се утврдени. Напредокот на земјата-кандидат во исполнувањето на критериумите за прием го следи Европската комисија, за што доставува годишен извештај до Советот.

За да стане членка на ЕУ, земјата-кандидат мора да исполни три критериуми:

- политички критериуми: стабилност на институциите кои гарантираат демократија, владеење на правото, човекови права и почитување и заштита на малцинствата.
- економски критериуми: постоење функционална пазарна економија, како и капацитет за справување со притисокот на конкуренцијата и пазарните сили кои владеат во Европската Унија;
- институционални критериуми: земјите-кандидати мора да го усвојат, применуваат и да го спроведуваат целокупниот пакет на политики и мерки од законодавството на ЕУ (*acquis communautaire*). Тоа значи способност за преземање на обврските од членството, вклучувајќи придржување кон целите на политичката, економска и монетарна унија. Ова бара и доволен административен капацитет на земјата-кандидат за транспонирање на европското во националното законодавство, за негова примена, и за ефикасно спроведување преку соодветни административни и судски структури.

ЕУ во моментот има 28 држави членки и приближно 504 милиони жители. Ако би била една држава, ЕУ би била седмата најголема држава во светот по површина и трета најголема по население, по Кина и Индија.

Турција е официјален кандидат за членство во ЕУ. Европските амбиции на Турција датираат од Договорите од Анкара од 1963 година. Откако добила статус на кандидат за членство, Турција го подобрила почитувањето на човековите права, ја укинала смртната казна, му дала културни права на своето големо курдско малцинство и презела позитивни чекори да го реши кипарското прашање. Сепак, поради својата верска и културна различност, Турција се соочува со силно противење од страна на конзервативните влади во рамки на ЕУ.

Членството на Турција во Европската Унија е долг процес кој се наоѓа на средина од патот. Процесот не е едноставен, спротивно на тоа, тој е многу комплициран поради низа причини, па се уште е рано да се предвиди каков ќе биде резултатот од тешкиот процес на пристапување во ЕУ.

МЕЃУНАРОДНО ДВИЖЕЊЕ НА КАПИТАЛОТ – СО ОСВРТ НА СТРАНСКИ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ

Љупчо Тасевски

Проучувајќи го глобалниот економски развој и значењето на трговијата како основа за прогресот на економијата на светско ниво, особено значајно е меѓународното движење на капиталот како нишка за поврзување на светот на глобално ниво, во процесот наречен, глобализација. Трендот на меѓународно движење на капиталот не се рефлектира само преку движењето на стоките и услугите, туку и технологиите и капиталот ги минуваат границите на земјите. Во овој труд, се прави проучување на бројни истражувања од областа на меѓународното движење на инвестициониот, односно приватен капитал со посебен осврт кон странските директни инвестиции (СДИ) како еден од клучните актери на меѓународната бизнис сцена.

Странското директно инвестирање (СДИ), предизвикува различни промени и ефекти во националната и меѓународната економија. Влијанието на прогресот на науката и техниката и промените кои тој ги носи наметнуваат барања коишто треба да ги исполнат националните економии за да може меѓународното движење на капиталот да се одвива безбедно и непречено.

Позитивни аспекти на странски директни инвестиции се рефлектираат со трансфер на технологија и знаење, тенденција на раст на светската трговија, вработеноста и економскиот развој.

Негативни аспекти се однесуваат на прекумерно експлоатирање на природните ресурси од страна на моќни инвеститори.

Во услови на се поенергично и распространето движење на меѓународниот капитал, неопходна е поврзаност, интегрираност и усогласување на националните економии во рамките на меѓународната заедница.

Глобализацијата претставува природен процес на создавање услови за забрзан економски развој и интегрирана меѓународна економија. Глобализацијата е насочена кон отворање на меѓународните текови на стоки, услуги, капитал, знаење и работна сила, што доведува до поголема интеграција на економиите и општествата. Придобивките се јасно видливи во зголемувањето на трговијата, повисокиот раст и намалувањето на сиромаштијата во земјите целосно ангажирани во процесот.¹ Меѓународното движење на капиталот е неминовност во секојдневното економско, финансиско и монетарно работење.

Технолошкиот напредок во реалната сфера (производството) се одразува и на технолошкиот развој во финансиската сфера. Најголем придонес има брзиот развој на информатичката технологија којашто овозможи многу брз и евтин трансфер на финансиски средства од една земја во друга, од еден финансиски центар до друг или од една валута во друга. Разојот на информатичката технологија предизвика интеграција на пазарите на капитал во поедини земји во единствен глобален пазар на капитал. Интеграцијата на пазарот на капитал значи меѓународна интеграција на пазарот на хартии од вредност, интеграција на пазарот на физички капитал (директни инвестиции) и интеграција на пазарите на банкарските заеми и депозити. Вложувањата во странство (портфолио или директно) станаа основен клучен елемент во инвестиционите и производствените стратегии на современите

¹ Gorgieva-Trajkovska, Olivera and Dimitrova, Janka (2013) Strengthening global economic growth through regional cooperation. International conference "Regional Economic Cooperation in the Process of Globalization", DU Tetovo

корпорации, со што се дава посебен белег на процесот на глобализација со цел да се зачува стекнатата конкурентност и да се овозможи експанзија на меѓународната сцена.

Движењето на капитал е објективна нужност детерминирана од широко разгранетата меѓународна поделба на трудот, од интензивните процеси на окрупнување на производството, од дејството на современиот технички прогрес и крупните структурни промени коишто ги носи со себе, како и барањата и обврските што ги поставува пред националните економии².

Паричниот капитал во рамките на меѓународната економија може да се движи во три основни форми, и тоа: во вид на заеми, во вид на портфолио вложувања и во вид на странски директни инвестиции

Странските директни инвестиции привлекуваат големо внимание и заинтересираност во сите земји во светот. Секоја земја се залага за промовирање и привлекување странски директни инвестиции заради нивниот придонес во економијата. Воедно, секоја земја се стреми да обезбеди поголема економска развиеност на домашната економија и повисок животен стандард за своите граѓани. Еден од најчесто користените начини за релативно кратко време да се зголеми економскиот раст и бруто домашниот производ се странските директни инвестиции. Земјите меѓусебно се натпреваруваат да станат што попривлечни за странските инвеститори. Се реформира домашната законска регулатива, се укинуваат административните бариери, се намалуваат даноците, се нудат посебни бенефиции, се ослободуваат претпријатијата од голем број трошоци, им се доделуваат субвенции.

Странските директни ивестиции претставуваат еден од главните фактори за економскиот развој којшто може да има позитивни импликации врз вработеноста и растот на бруто домашниот производ.

Многу земји нудат поволни даноци, финансиски привилегии и други услови за привлекување странски директни инвестиции. Улогата на катализатор на економскиот раст на земјите доаѓа до израз преку користа од странските директни инвестиции коишто не се лимитирани само на подобра употреба на ресурсите на земјата, туку и на подобрување на технологијата, засилена конкурентност и подобрени перформанси на локалните компании, зголемен извоз односно севкупно забрзување на економскиот раст. Покрај трансферот на технологија, преку странските директни инвестиции се пренесуваат менаџерски вештини, се воведуваат иновации и се промовира интеграцијата во меѓународната трговија. Исто така, преку странските директни инвестиции се овозможува специјализација на работните места, отворање нови работни места и обука на вработените што доведува до зголемување на продуктивноста. Уште повеќе, СДИ се префериран метод за финансирање на дефицитот на тековната сметка особено кога дефицитот е голем и неодржлив. Друг аргумент кој е во полза на странските инвестиции е нивната поголема еластичност за време на економска криза односно тие не се повлекуваат лесно поради големината на инвестираниот капитал споредено со портфолио инвестициите или позајмувањата.

Со самото инвестирање во земјата - домаќин доаѓа до прилив на нова технологија од страна на инвеститорот, нов капитал и менаџмент; со вложување во конкретната земја се отвораат можности за вработување на граѓани на земјата - домаќин што претставува директен ефект, додека пак, индиректните ефекти настануваат со отворање нови работни места како резултат на зголемената побарувачка. Странските директни инвестиции во платниот биланс на земјата се бележат како прилив на капитал. Исто така,

² Тодор Тодоров, Таки Фити, „Меѓународно движење на капиталот и земјите во развој“ Комунист, Скопје, 1983, стр. 27

доколку странските инвестиции се замена за увозот на добра и услуги, тоа ја подобрува тековната сметка на земјата каде што се инвестирало. Кога странските инвестиции се преземаат во форма на „гринфилд инвестиција“, во земјата-домаќин се јавува нов конкурент на пазарот со што автоматски се зголемува и понудата за потрошувачите, следствено на зголемената понуда доаѓа и до намалување на цените на производите, со што се подобрува економската состојба на граѓаните. Со навлегување на нова силна странска фирма на пазарот, сите домашни фирми ќе мора да се реструктурираат и да се подготват со цел да можат ефикасно да се справат со предизвикот. На овој начин ќе исчезнат оние фирми коишто работеле економски неефективно и неефикасно со што ќе се заштити општата економска состојба.

Негативните ефекти се манифестираат преку зависност на локалните фирми од странска технологија, надворешно влијание и контрола, пропаѓање и намалена поддршка на локалните фирми, намален интерес за вработените поради софистицираната технологија итн. Некои земји се скептични во поглед на СДИ бидејќи ги сметаат како извор на надворешно влијание, контрола и конкуренција со домашните фирми. Големiot прилив на странски инвестиции може да доведе до појава на паралелна економија (тоа значи дека странските компании се посилни, поконкурентни, се развиваат побрзо, имаат повисоки нивоа на плати, немаат тенденција да соработуваат со домашните компании итн.), што може да ја забрза инфлацијата, да доведе до политички, социјални и културни конфликти, до уништување на животната средина, намалена автономија на домашните фирми, отсуство на технолошки прелевања. СДИ можат да ги истиснат домашните производители од пазарот, да придонесат за засилување и проширување на моќта на транснационалните компании на домашниот пазар, да вршат репатријација на профитот итн. Странските инвестиции не значат по автоматизам нето-прилив на девизни средства. Многу мултинационални и транснационални „инвеститори“ позајмуваат пари локално со поволни каматни стапки и на тој начин ги финансираат своите проекти. Ова претставува нелојална конкуренција за локалните фирми и го истиснува домашниот приватен сектор од кредитните пазари, заменувајќи ги нивите инвестиции во процесот. Во некои земји, профитот вратен во татковината од мултинационалните компании е поголем од вкупните инвестиции.

Странските директни инвестиции претставуваат најбрзорастечка форма на меѓународното движење на капитал. Динамиката на нивниот пораст е далеку поголема и од динамиката на пораст на светскиот извоз и увоз. Главни носители на странските директни инвестиции во светот се транснационалните корпорации.

Промотивните напори да се привлечат странски директни инвестиции станаа многу важен дел од натпреварот помеѓу земјите, како на развиените земји, така и на земјите во развој. Природните ресурси, апсорпциската моќ на пазарот и евтината работна сила се неколку значајни фактори за привлекување странски директни инвестиции. Секоја земја има усвоено сопствена политка за привлекување директни странски инвестиции. Некои земји тоа го прават преку намалување на даноците, доделување одредени стартни грантови и сл. Други пак, се обидуваат да привлечат странски капитал преку подобрување на сопствената инфраструктурна изграденост со цел пресретнување на потребите на инвеститорите. Во основа, речиси секоја земја која се обидува да привлече странски капитал се обидува да ги намали административните бариери и бирокуратијата. Микроекономски реформи насочени кон поедноставување на бизнис регулациите, зацврстување на сопственичките права, подобрување на флексибилноста на пазарот на труд се само дел од реформите кои ја подобруваат инвестициската климата во земјите. Основни детерминанти за привлекување на странските директни инвестиции се: политичката рамка развиена од страна на земјата

домаќин, природата на мерките кои се усвоени за да го олеснат и унапредат инвестирањето и општите економски фактори и карактеристики на земјата домаќин.

Влезот на странски директни инвестиции е еден од основните предуслови за економски развој. Континуируваниот процес на глобализација предизвика да се смени ставот кон странските директни инвестиции и кон нивната улога за развојот на земјата. Повеќе не се гледа со сомнеж кон странските инвеститори, туку се создаваат услови за привлекување на странските директни инвестиции. Сепак, кој вид странски директни инвестиции и во кој обем ќе биде инвестиран во одредена земја зависи од низа фактори. Странските директни инвестиции придонесуваат за интеграцијата на земјата-домаќин во глобалната економија. Влегувањето на мултинационалните компании го подобрува снабдувањето на пазарот на земјата- домаќин така што локалните фирми, со цел да ги задржат своите пазарни удели, се поттикнуваат да одговарат на овој натпревар преку зголемување на продуктивноста, пониски цени и поефикасна алокација на ресурсите. Позитивното влијание на СДИ врз земјите- домаќини зависи од одредени фактори како што е човечкиот капитал, трговскиот систем, степенот на отвореност на економијата, економските и технолошки услови, како и законската регулатива и политичка стабилност. СДИ зависат од постоечките или подоцна развиените внатрешни услови на земјата - домаќин (економски, политички, социјални, културни и други). На овој начин, локалните власти имаат водечка улога во привлекувањето на инвестициите. Можат да се дизајнираат повеќе соодветни политики за СДИ, така што земјите ќе ги привлечат оние инвестиции кои ќе имаат позитивни ефекти, а ќе ги избегнуваат оние кои влијаат негативно.

Државите што сакаат да ги привлечат мултинационалните корпорации да инвестираат во нивните стопанства, треба да имаат проактивна политика за привлекување на странските директни инвестиции. Политиките и мерките за зголемување на СДИ можат да бидат: мерки кои треба да се преземат со цел воспоставување стабилност на земјата во економски, правен и политички домен и намалување на ризиците кои се вквалкуирани од страна на странските инвеститори. Понатаму, мерките коишто земјите ги користат со цел да привлечат СДИ можат да бидат фискални и финансиски. Фискалните мерки се од типот на редуцирање на даночно оптоварување, даночни ослободувања, пренесување на загуба во нареден период, забрзана амортизација, субвенционирани кредити, инфраструктурни поволности, пониски даночни стапки за реинвестирање, додека пак, финансиски мерки се преференцијалните кредити, државни гаранции за инвестициски кредити, извозни гаранции и осигурувања, грантови за зелени проекти, помош за истражување и развој, за инфраструктура, за рурални проекти.

Заложбите на Република Македонија за привлекување на СДИ во последните неколку години се поизразени со зголемен интензитет на меѓународен маркетинг низ разни светски дестинации. Познатите road show на Владата и премиерот на државата не пропуштија ниту една земја во светот којашто би можела да се појави како сегашен или потенцијален инвеститор. Податоците од минатото упатуваат на заклучок дека Македонија до пред неколку години немаше направено некој значаен напредок во зголемување и забрзување на светските инвестициски текови, туку напротив беше секогаш слабо бирана дестинација во регионот.

Уставот на Р.Македонија гарантира национален третман на сите странски инвеститори. Рестрикции за влез на странски капитал постојат само за трговија со дрога, оружје, муниција, експлозиви, радиоактивни материјали, расипани стоки, дејности што ја загрозуваат јавната безбедност, јавниот морал или се во спротивност со заштитата на историските знаменитости и културни богатства. Од 1994 година Република Македонија има обезбедено заштита на СДИ од политички ризик. Потпишаните билатерални Договори за

поттикнување и заемна заштита на странски инвестиции, како и Договори за одбегнување на двојното оданочување со голем број земји, го олеснуваат влезот на странските инвеститори во Р.Македонија. Владата на Р.Македонија покрај подобрувањето на инвестициската клима во функција на зголемување на приливот на СДИ, постојано го јакне институционалниот капацитет за инвестирање преку владини тела. Министерството за економија е надлежно за инвестициската политика, со цел да се зголемат инвестициите, понатаму Агенцијата за странски инвестиции и промоција на извозот е фокусирана на промоција на земјата како атрактивна локација за инвестирање, но и како сервис за услугите кон инвеститорите, снабдувајќи ги со релевантни информации и услуги на едно место.

ТИРЗ³ во Македонија се промовираат како една од формите за привлекување странски директни инвестиции (СДИ), и според законот имаат цел: „забрзување на економскиот развој со привлекување странски и домашен капитал за развој на нови технологии и нивна примена во националната економија, зголемување на конкурентноста и зголемување на вработувањето.“ Дирекцијата за технолошки индустриски развојни зони, во својот делокруг на работа е надлежна за менаџирање со технолошките индустриски развојни зони (ТИРЗ), кои се особено привлечни за странските инвеститори. Законската регулатива е во функција на привлекување странски инвеститори преку хармонизација на законот во делот за девизно работење и носење закон за технолошки индустриски развојни зони. Законот за ТИРЗ нуди многу погодности за странските инвеститори во доменот на даночни ослободувања. Ова се реализира во вид на државна помош, како шема на помош, во согласност со Законот за контрола на државна помош⁴. Од аспект на системот за привлекување СДИ во Република Македонија, главните политики и мерки за привлекување СДИ во Македонија кои ги промовира Агенцијата за странски инвестиции и промоција на извозот на Република Македонија (АСИПИРМ), се следниве:⁵

- Рамна даночна стапка од 10% за персонален данок и данок на добивка;
- Даночни олеснувања – нема данок на добивка на реинвестирана нето-добивка пред оданочување;
- Ниски трошоци за конкурентна работна сила;

Дополнително, за инвестициите во ТИРЗ⁶ се нудат шеми за државна помош во форма на регионална државна помош: ослободување од плаќање персонален и корпоративен данок на добивка во првите 10 години; ослободување од ДДВ и од плаќање царински давачки за добра, суровини, за опрема и машини, до 500 илјади евра како субвенција за инвестициски трошоци во зависност од вредноста на инвестицијата и од бројот на вработени, закуп на земјиште до 99 години со закупнина од 1евро по 1м²; помош во форма на грант за обука на вработените во висина на 50% од подобните трошоци за тренинг; бесплатно поврзување со природен гас, вода, електрична енергија; ослободување од плаќање. Целта на овие погодности е забрзување на економскиот развој преку привлекување странски капитал, развој на нови технологии и нивна примена во националната економија што ќе резултира со зголемување на конкурентноста на Македонија на меѓународен пазар преку зголемување на извозот и зголемување на вработувањето.

За крај битно е да се напомене дека СДИ кои се резултат на ширењето на компаниите се во функција на распределување на производството на производи и услуги на оние локации каде што можат да бидат произведени најефикасно. Меѓународното ширење на бизнисот е

³ Закон за технолошко-индустриски развојни зони (Службен весник на Република Македонија бр. 14/07, 103/08, 130.08, 139/09, 155/10, 127/12, 41/14, 160/14, 72/15, 129/15, 173/15, 192/15), член 2.

⁴ Закон за контрола на државната помош, Службен весник на Република Македонија бр. 145/2010

⁵ <http://www.investinmacedonia.com/>

⁶ <http://www.investinmacedonia.com/investing-in-macedonia/technological-industrial-development-zones-tidz>

нешто што создава добивки и трошоци. Затоа земјите извозници на СДИ и земјите увознички треба да водат политика креирана за максимизирање на добивките и минимизирање на трошоците. Преку политиките што ги водат одредени влади можат да го охрабрат или ограничат влезот и излезот на СДИ. Токму поради тоа, многу важно прашање е текот на преговорите и условите кои ќе бидат поставени од компаниите носители на СДИ.

Библиографија:

- Таки Фити „Основи на економија“ , Скопје, 2006;
- Тодор Тодоров,Таки Фити, „Меѓународно движење на капиталот и земјите во развој“, Комунист, Скопје, 1983;
- Меѓународен монетарен фонд, IMF`s Balance of Payments Statistics Manual-[www.imf.org/ external/np/sta/di/glossary.pdf](http://www.imf.org/external/np/sta/di/glossary.pdf)
- The World Bank, World Development Indicators 2004, The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington. USA, 2004
- Закон за технолошко-индустриски развојни зони (Службен весник на Република Македонија бр. 14/07, 103/08, 130.08, 139/09, 155/10, 127/12, 41/14, 160/14, 72/15, 129/15, 173/15, 192/15).
- Закон за контрола на државната помош, Службен весник на Република Македонија бр. 145/2010
- <http://www.investinmacedonia.com/>

НОВИОТ РЕГИОНАЛИЗАМ И РЕГИОНАЛНАТА ИНТЕГРАЦИЈА НА ЗАПАДНИОТ БАЛКАН

м-р Марјан Велковски

По започнувањето на студената војна значително дојде до израз важноста на регионалните безбедносни теории. Во глобалниот систем се појавија други држави со поширока автономија, со што започна да се менува фокусот на конфликтот од глобален аспект. Во дебатите за небулозниот „нов светски поредок“ се појавуваат два навидум некомпатибилни концепти: глобализација и регионализација, кои симултано се случуваат и имаат длабоко влијание на вестфалското државно уредување и систем и двата процеси допринесуваат и кон нередот и кон новиот светски поредок.⁷ Најраниот бран на регионализмот го концептуализира регионот како субсистем на поширок меѓународен или примарен систем, вграден во организација фокусирана на регионалната интеграција.⁸ Новиот регионализам најкратко објаснето е широк и исклучиво мултидимензионален и ги опфаќа процесите во комбинација со политичките, стратегиските, социјалните и економските фактори.⁹ Со овој тип на регионализам регионите се градат паралелно со одредени релевантни димензии како што се заедничките природни ефекти, регионалните културни идентитети или бизнис модели, наместо врз основа на веќе постоечките картографски ентитети. Постојат три варијабли со кои регионалните структури се издвојуваат од глобалните. Прво, регионите се структурално отворени за интервенции од надвор, за разлика од глобалните системи. Второ, законите се географски нееднакво распоредени, поради тоа што повеќето држави ги немаат капацитетите за проекција на моќ како големите сили и локалните безбедносни прашања и проблеми креираат разделувачки регионални динамики и трето, критичната маса на слаби држави ја менува насоката на безбедносната дилема на внатре, поради фактот што повеќето држави имаат слаби перформанси и елитите се повеќе загрижени за внатрешните несогласувања и дисидентство, отколку за меѓудржавните војни. Регионалните организации овозможуваат здружена репресија, наместо интеграција.¹⁰

Со цел да се разбере денешниот регионализам, потребно е да се сфати дека ова е релативно нов феномен, додека пак новиот регионализам е сè уште во „изработка“, кој започна да се појавува во средината на 1980-те години,^{11,12} во споредба со „стариот регионализам“ кој започна во 1950-те и траеше до 1970-те години.¹³

⁷ Hettne B. (1999) “Globalization and the New Regionalism: The Second Great Transformation”. In: Hettne B., Inotai A., Sunkel O. (eds) “Globalism and the New Regionalism”. *Palgrave Macmillan, London, 1999, 1.*

⁸ Robert E. Kelly, “Security Theory in the “New Regionalism”“. *School of International Studies, University of the Pacific, International Studies Review (2007) 9, 198.*

⁹ Wunderlich, J., “Regionalism, Globalisation and International Order”. *Aldershot, Ashgate, 2008, 162 - 163.*

¹⁰ Robert E. Kelly, “Security Theory in the “New Regionalism”“. *School of International Studies, University of the Pacific, International Studies Review (2007) 9, 197-198.*

¹¹ Wunderlich, J., “Regionalism, Globalisation and International Order”. *Aldershot, Ashgate, 2008, 29.*

¹² Во постдејтонскиот период надворешно се промовира „реанимација“ на меѓувладината соработка на државите во ЈИЕ, која всушност не беше некоја нова иновација, туку беше применета истата политика како и за државите од централна и источна Европа.. За повеќе информации види: Milica Delevic, “Regional Cooperation in the Western Balkans”. *Chaillot paper No. 4, Institute for Security Studies, Paris, 2007.*

¹³ Во периодот од 50-те до 70-те години од минатиот век важните домашни елити верувале дека институциите кои се креирани со европскиот процес, поседувале супранационален афинитет, па дури и генерирале „елитна социјализација“. Види: Wunderlich, J., “Regionalism, Globalisation and International Order”. *Aldershot, Ashgate, 2008, 14.*

Разликите помеѓу стариот и новиот регионализам може да се сумираат на следниот начин:

- Стариот регионализам е формиран и структуриран во биполарниот студеновоен контекст, додека пак новиот регионализам зазема форма во мултиполарен светски поредок;
- Новиот регионализам е спонтан процес кој е насочен од внатре кон надвор на регионот, а стариот регионализам е креиран „од горе“;
- Од аспект на економската интеграција, стариот регионализам затворен, внатрешно ориентиран и протекционистички, додека пак новиот се опишува како „отворен“ и е покомпатибилен со меѓузависната светска економија;
- Во однос на целите, стариот регионализам се ориентира кон безбедноста и нејзините организации, а пак новиот е опсежен мултидимензионален процес; и
- Во стариот регионализам се даваше на значење на релациите помеѓу суверените држави, новиот се формира како дел од глобалната структурална трансформација во која недржавните актери се активни и се манифестираат себеси на повеќе нивоа во глобалниот систем.¹⁴

Новиот регионализам е асоциран или предизвикан од мноштво меѓусебно поврзани трансформации во глобалниот систем, од кои како најважни можат да се одвојат следните: промената на биполарната студеновоена структура и системите на алијансата кон мултиполарна (или можеби триполарна) структура со нова интернационална поделба на моќта; релативниот пад на американската хегемонија во комбинација со позитивниот пристап на САД кон регионализмот во форма на „отворен регионализам“; реструктурирање на глобалната политичка економија на три главни блокови: Европската унија, Северноамериканската слободна пазарна зона (НАФТА) и Азија – Пацифик, кои што се базаирани на различни форми на капитализам; ерозијата на вестфалскиот систем на нација – држава и подемот на економската, социјалната, и политичката меѓузависност и трансационализам, кои беа тригер за новите модели на интеракција помеѓу владите и недржавните актери; глобализацијата на финансиите, пазарот, производството и технологијата, кои што доведоа до нова меѓународна поделба на трудот; рекурентните стравови за стабилноста на мултилатералниот пазарен поредок заедно со растечката важност на нетарифните бариери за пазар; и крајот на „третосветизмот“ и изменетите неолиберални ставови кон економскиот развој и политичкиот систем во земјите во развој.¹⁵ Од ова може да се заклучи дека регионализмот и глобализацијата се процеси кои меѓусебно егзистираат во рамките на широките промени на глобалниот систем и навидум изгледа дека постојат повеќе паралелни слоеви на глобализми и регионализми.¹⁶

Зголемената важност на меѓурегионалните релации е уште една карактеристика на новиот регионализам, што во суштина значи дека однесувањето на еден регион има влијание врз однесувањето на другите региони. Карактеристичен пример е европскиот регионализам, каде што основните региони меѓусебно се помагаат, а истовремено соработуваат и со другите региони.

Што се однесува до регионалната соработка на земјите од западен Балкан се истакнува дека тоа е од голема важност заради политичката стабилност, безбедноста и

¹⁴ Hettne B. (1999) “Globalization and the New Regionalism: The Second Great Transformation”. In: Hettne B., Inotai A., Sunkel O. (eds) “Globalism and the New Regionalism”. *Palgrave Macmillan, London, 1999, 7-8.*

¹⁵ Björn Hettne & Fredrik Söderbaum, “The New Regionalism Approach”. *Department of Peace and Development Research, Göteborg University, 1998, 2.*

¹⁶ Björn Hettne & Fredrik Söderbaum, “The New Regionalism Approach”. *Department of Peace and Development Research, Göteborg University, 1998, 3.*

економскиот развој на регионот и предизвиците со кои се соочуваат овие земји, не само што се заеднички за нив, туку постои и прекугранична димензија која ги инволвира нивните регионални соседи. Регионалната соработка претставува клучен елемент на процесот за стабилизација и асоцијација¹⁷, каде што соработката е квалификувачки индикатор за подготвеноста на земјите за интеграција во ЕУ.

Берлинскиот процес кој претставува нова рамка за регионалната соработка помеѓу земјите од западен Балкан претставува уште еден обид на европскиот стејтбилдинг процес да го интегрира регионот во ЕУ.¹⁸ Според одредени автори постојат повеќе различни причини за иницирање на берлинскиот процес кои варираат од геополитички до финансиски, во кои се вклучени и потешкотиите поврзани со процесот на прочирување на ЕУ. На инаугуративниот говор за претседател на европската комисија во 2014, Жан Клод Јункер го најави петгодишното стопирање на процесот на проширување и ја истакна потребата за европска перспектива на западнобалканскиот регион.¹⁹ Започнувањето на берлинскиот процес беше начин на кој ЕУ ја потврди својата заложба за интегрирање на регионот и да даде нов моментум на процесот на проширување. Како дополнување на овој процес Германија иницираше уште еден политички процес со цел да обезбеди рамка за тесна регионална соработка со цел постигнување на одржлив економски раст, широка пазарна демократија и помирување.²⁰ Берлинската агенда има структура која се состои од три столба: дипломатска, економска и „мека“ димензија и сите три столба ги опфаќаат прашањата поврзани со билатералните спорови, економското владеење и поврзаност, социјалните прашања, соработката со граѓанското општество и младината. Според публикацијата на Институтот за соработка и развој, може да се каже дека приоритетите на берлинската агенда се само „препакувани“ од стратегијата за развој „Југоисточна Европа 2020“,²¹ наместо адаптиран пристап кон регионот.

Виенскиот самит во 2015-та ги потврди обврските кои земјите од регионот ги имаат како за цел и тоа: владеење на правото и доброто владеење, регионаланта соработка во областа на инфраструктурата и младината. Учесниците на самитот се согласија и ја прифатија листата на специфични и приоритетни регионални транспортни и енергетски

¹⁷ Процесот за стабилизација и асоцијација е креиран од страна на ЕУ во 1999 како примарен придонес кон Пактот за стабилност на ЈИЕ, со цел комплетирање на развојот кој е започнат со процесот Ројамонт и продолжува со регионалниот пристап. Целта на овој процес е создавање на реална цел и перспектива кон која би се фокусирале и мотивирале да ги извршат широкиот спектар на реформи кои се поставени од ЕУ со крајна цел – прием во ЕУ. Листата на реформи наречени стејтбилдинг вклучуваат реформи во владеење на правото, развојот на стабилни демократски институции, движење во насока на пазарната економија, постконфликтна рехабилитација, хармонизирање на легислативата со онаа на ЕУ, зајакнување на билатералните релации со земјите во регионот. Harald Schenker, “The Stabilization and Association Process: An Engine of European Integration in Need of Tuning“. *European Centre for Minority Issues*, 2008.

¹⁸ Velina Lilyanova, “The Western Balkans' Berlin process: A new impulse for regional cooperation“. *Members' Research Service, European Parliamentary Research Service*, 2016, 1.

¹⁹ European Commission, Opening statement in the European Parliament plenary session of the Candidate for President of the European Commission, Jean-Claude Juncker, “A new start for Europe“. *Strasbourg*, 2014. Линк достапен на: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-567_en.htm. Пристапен на: 24.02.2018 година.

²⁰ Euractiv, “Merkel seeks to strengthen EU ties to Western Balkans“, 2014. Линк достапен на: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/merkel-seeks-to-strengthen-eu-ties-to-western-balkans/>. Пристапен на 24.02.2018 година.

²¹ За повеќе информации види: Regional Cooperation Council, “South East Europe 2020 – Jobs and prosperity in a European perspective“. *November*, 2013.

проекти кои ќе бидат отпочнати во наредниот период. Меѓу другите прашања беа опфатени и предизвиците од екстремизмот и радикализацијата, како и проблемите со бегалската криза.²²

Самитот во Париз кој се одржа во јули 2016-та година, покрај земјите од западен Балкан земаа учество и земјите - членки на ЕУ – Германија, Австрија, Италија, Хрватска и Словенија. Главни теми на овој самит покрај оценување на досегашниот прогрес започнат во Берлин, беа економијата и слободната трговија, младината и поврзаноста, билатералните проблеми, мигрантската криза и климатските промени.²³

Во јули 2017 година во Трст беше одржан четвртиот по ред самит на земјите од западен Балкан, каде беше разговарано за клучните прашања од областа на регионалната соработка и беа зацртани конкретните мерки за успешно инфраструктурно поврзување на регионот, економските прашања и младината. Високиот претставник на ЕУ, Федерика Могерини изјави дека се потврдени перспективите на ЕУ за интеграција на западниот Балкан и дека земјите од регионот ќе имаат европска иднина, штом бидат завршени вистинските реформи.²⁴

Петтиот самит кој се одржа во Лондон на 10 јули си истакнаа заложбите на ЕУ и државите од западниот Балкан за продолжување на зајакнувањето на регионалната соработка со јасни и конкретни мерки, фокусирајќи се на три клучни области на соработката: економијата, безбедноста и помирувањето.²⁵ На овој самит, Високиот претставник на ЕУ, Федерика Могерини изјави дека „во минатите години заеднички се работеше на приближување на регионот политички, економски и безбедносно кон ЕУ. Забележани се значителни резултати и решенија за најтешките билатерални прашања. Западниот Балкан се движи напред. Денес потврдуваме повторно дека заеднички сме на истата патека, споделувајќи ги заложбите кон нашата заедничка иднина.“²⁶

Конечно, 2018-тата година имаше голема важност за процесот на интеграција на западниот Балкан, а и очекувањата се многу повисоки отколку претходната година. Резолуција на ирационалниот спор на Грција со името „Македонија“ е една од „светлите точки“ во оваа година која би донела значителни промени.²⁷ На 6-ти февруари Европската комисија донесе стратегија за перспективите на проширување на ЕУ и зголеменото ангажирање на ЕУ во западниот Балкан, во која се потврдија изјавите на Могерини и Хан на минатогодишниот самит и се истакнуваат приоритетите и важноста на здружена регионална соработка, реформи во круцијалните области како што се владеење на правото, фундаменталните права, антикорупција и борба против организираниот криминал и

²² За повеќе информации види: European Commission, “Final Declaration by the Chair of the Vienna Western Balkans Summit”. *Western Balkans Summit, Vienna, 2015*.

²³ European Western Balkans, “Leaders to discuss concrete projects at Paris summit”. *EWB Archives, May, 2016*. Линк достапен на: <https://europeanwesternbalkans.com/2016/05/29/leaders-to-discuss-concrete-projects-at-paris-summit/>. Пристапен на 26.02.2018 година.

²⁴ European Commission, “Western Balkans Summit, Trieste: doorstep by Federica Mogherini, Vice-President of the EC”. European Union, 2017. Линк достапен на: <https://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=I141677>. Пристапен на 26.02.2018 година.

²⁵ Western Balkans Summit in London – building stronger links within the region and with the EU. Лондон на 10 јули 2018. Линк достапен на: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4396_en.pdf.

²⁶ European Western Balkans, “London Summit concludes with the meeting of the prime ministers”. *EWB Archives, July, 2018*. Линк достапен на: <https://europeanwesternbalkans.com/2018/07/11/london-summit-concludes-meeting-prime-ministers/>. Пристапен на 03.12.2018 година.

²⁷ Спорот со името доби геополитички размери, каде што преовладува интересот на САД да ја „ внесе“ Македонија во НАТО со цел да ја комплетира својата геополитичка и геостратешка карта. Интервју на Билјана Ванковска за јапонскиот журнал Асахи Шимбун, Јануари 2018. Линк достапен на: <https://transnational.live/2018/01/11/still-there-25-years-later-the-dispute-about-macedonias-name/>. Пристапен на 27.02.2018 година.

економски реформи, решавање на билатералните спорови и помирување.²⁸ Новата стратегија ќе се фокусира на приемот на Србија и Црна Гора, како „знаменосци“ во процесот, а според нацрт планот на стратегијата до 2025 година и останатите земји од западниот Балкан да бидат вклучени во процесот на евроинтеграција.²⁹

Западниот Балкан е регион кој се наоѓа на исклучително важно геополитичко и геостратешко место и историски гледано отсекогаш бил во фокусот на интересите на големите сили. По завршувањето на студената војна и распаѓањето на Југославија, повторно дојде до израз хегемонијата на неолибералните идеи и отфрлањето на меѓународното право од ерата на Повелбата на ОН. Ова за државите од ЈИЕ значеше „прифаќање“ на екстерните механизми за регулација каде во суштина се одбива/негира суверенитетот и како резултат на тоа креирање на „фантомски држави“ според терминологијата на Дејвид Чандлер, односно административни школки кои имаат формална независност и суверен статус, кои се продукт на ирационалните и арбитражни форми на екстерниот стејтбилдинг. Интервенционистичките политики на меѓународните актери под премисите на тафтолошкиот концепт на слаби и неуспешни држави ги поткопува државните капацитети за самоуправување и ги создава и поттикнува карактеристиките и ефектите кои се идентификуваат концептот на неуспешни држави, а тоа се меѓу останатите и државите кои се наоѓаат во ЈИЕ регион.

Може да се каже дека регионалната безбедност е позитивно поврзана со европската безбедност, аналогно на тоа и на безбедноста на меѓународниот систем. Балканските земји не успеаа да создадат сопствен безбедносен систем и заради таа причина, со цел да се одговори на регионалната и меѓународната димензија на внатрешниот конфликт, регионот има постојана потреба од меѓународно присуство од безбедносен аспект. Тој географски е дел од Европа и со својата нестабилност игра голема улога во дестабилизирањето на Европа.

Со отпочнувањето на новата мултиполарна ера и постепеното навлегување во втората студена војна интересот на големите сили повторно се насочи кон геополитичкиот крст во Европа и дојде до израз важноста на регионалните безбедносни системи и релациите и влијанијата кои ги имаат регионите меѓусебно. Што се однесува до западнобалканскиот регион, меѓународната заедница се соочува со предизвикот да изнајде најдобар начин со цел да ги интегрира земјите од регионот, кој се смета за геостратешки важен за стабилноста и безбедноста во Европа. Берлинскиот процес беше препрека уште од самиот почеток и не успеа да стане вистинска замена за процесот на проширување.

Неуспехот на стејтбилдинг процесот и повторното разгорување на внатрешните конфликти во државите од регионот го одложуваат членството во НАТО и евентуално во ЕУ, кое е едно од примарните цели на државите на Балканот, а тоа може и да ги примора овие земји да се приклучат на алијансите надвор од евро - атлантските безбедносни структури. Неолибералните и неоколонијалните политики на меѓународните актери за екстерна регулација кои се имплементираат во регионот во облик на меѓународно градење на држава, во суштина го заобиколуваат политичкиот процес на донесување на одлуки со промовирање на институционални промени на државно ниво и ваквиот процес е контрапродуктивен.

Мотивот за потенцијално членство во ЕУ не е доволен поттик за земјите – кандидати и треба да им се пружи конкретна перспектива на овие земји, бидејќи начинот на кој ќе се развива стејтбилдинг процесот на Балканот има големо влијание врз Европската унија како институција и залагањето на ЕУ во овој процес се смета како проверка на нејзините

²⁸ European External Action Service, “Western Balkans Strategy: EU sets out clear path for accession”. *Feb, 2018.*

²⁹ European Western Balkans, “The Year of Chance for the Balkans: The 5 key events of 2018“. *EWB Archives, Dec, 2017.* Линк достапен на: <https://europeanwesternbalkans.com/2017/12/29/year-chance-balkans-5-key-events-2018/>. Пристапен на: 26.02.2018 година.

способности и капацитети за имплементирање на заедничка надворешна и безбедносна политика. Бирократите на Европската комисија кои преговараат во процесот за стабилизација и асоцијација со идните членки на ЕУ од Балканот, тврдат дека тие само го овозможуваат процесот, охрабрувајќи ги владите на апликантите – држави да се угледаат на европскиот пример. Со цел да го одржи реформски ориентираниот моментум, меѓународната заедница треба да се соочи со реалноста и да се фокусира на контрадикторноста помеѓу целите на практиките на градење на држава и нивниот исход и негирањето на политичката одговорност за моќта која ја практикува. Лошото менаџирање на стејтбилдинг процесот има негативно влијание на иднината на меѓународните институции, како НАТО и ЕУ. Најлошото сценарио кое би можело да се случи е конфликтот да се прошири и да зафати одредени држави - членки на НАТО, кои во конфликтот би се нашле како спротивставени страни.

Визијата за „слободен и целосен Балкан“ како дел од ЕУ бледнее од ден на ден. Натпреварувачките национални агенди на државите од регионот во комбинација со геополитичките интереси на меѓународните актери го спречуваат нормалното градење на државата базирано на национален консензус и градење на државните капацитети и институции. Доколку не се погледне наназад кон историјата и не се спроведе национално и меѓуетничко помирување со цел да се затворат старите големодржавни идеи, да се врати домашниот политички процес „во рацете“ на граѓаните од овие држави, владеење на правото, социјалната инклузија и суверенитетот, со цел да се почне да се работи на имплементација на политики и мерки кои ќе имаат позитивно влијание на животот на граѓаните, тогаш целокупниот овој процес е бесцелен. Факт е дека во овој момент Македонија се наоѓа пред вистинска потенцијална имплозија, босанската заедница е најразрушена уште од времето на војната, а Косово се соочува со масовен егзодус на граѓаните кои веќе „кренале раце“ од корумпираноста на владата. Ова се трите најранливи држави во регионот и истите се наоѓаат на работ од бездната, а во комбинација со рускиот или исламскиот опортунизам, шансите за „лизгање“ кон радикализам, интернетнички, па дури и интраетнички конфликт се сè поголеми. Доколку се случи едно од овие сценарија, меѓународната заедница ќе биде приморана конечно да одговори на прашањето: „Кој го загуби Балканот?“.

Библиографија:

- Chandler, David. *Empire in Denial - The Politics of State-building*. Pluto Press, London, 2006.
- Delevic, Milica, “*Regional Cooperation in the Western Balkans*”. Chaillot paper No. 4, Institute for Security Studies, Paris, 2007
- Harald Schenker, “The Stabilization and Association Process: An Engine of European Integration in Need of Tuning“. *European Centre for Minority Issues*, 2008
- Hettne B., Inotai A., Sunkel O. (eds), “*Globalism and the New Regionalism*”. Palgrave Macmillan, London, 1999.
- Hettne, Björn & Fredrik Söderbaum, “*The New Regionalism Approach*“. Department of Peace and Development Research, Göteborg University, 1998.
- Lilyanova, Velina, “*The Western Balkans' Berlin process: A new impulse for regional cooperation*“. Members' Research Service, European Parliamentary Research Service, 2016.
- Robert E. Kelly, “*Security Theory in the ‘New Regionalism’*“. School of International Studies, University of the Pacific, *International Studies Review* (2007) 9.
- Woodward, S. *The Ideology of Failed States: Why Intervention Fails*. Cambridge: Cambridge University Press. 2017.
- Wunderlich, J.,” *Regionalism, Globalisation and International Order*“. Aldershot, Ashgate, 2008.

Интернет страници:

- European Commission, Opening statement in the European Parliament plenary session of the Candidate for President of the European Commission, Jean-Claude Juncker, “*A new start for Europe*“. Strasbourg, 2014.
- Euractiv, “*Merkel seeks to strengthen EU ties to Western Balkans*“, 2014.
- European External Action Service, “*Western Balkans Strategy: EU sets out clear path for accession*“. Feb, 2018.
- European Western Balkans, “*Leaders to discuss concrete projects at Paris summit*“. EWB Archives, May, 2016.
- European Western Balkans, “*The Year of Chance for the Balkans: The 5 key events of 2018*“. EWB Archives, Dec, 2017.
- Transnational Foundation for Peace & Future Research, Vankovska, Biljana, “*Still there 25 years later: The dispute about Macedonia’s name*“. Interview with Asahi Shimbun, Tokyo, 2018.

МАКЕДОНИЈА, ЗАПАДНИОТ БАЛКАН И ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Метуш Фејзулаху

„Цврстата перспектива за членство на Западниот Балкан заснована на заслуги“ е во согласност со политичките, безбедносни и економски интереси на ЕУ и е геостратешка инвестиција. Воедно, политиката на проширување е претставена како дел на поголема стратегија за јанкење на Унијата до 2025 година. Со ова, Комисијата се обидува да влијае на граѓаните на ЕУ и на нивното мислење за проширувањето, што е релативно освежување од досегашната пракса на потенцирање на недостатокот на поддршка за проширувањето во земјите членки на ЕУ.

Преку издвојување на Црна Гора и Србија како земји кои се најнапреднати во преговорите за членство и навестување на потенцијален датум за нивно членство, Комисијата прави обид да ја врати кредибилноста на процесот на проширување. Сепак, ЕК во неколку наврати наведува дека овие датуми се реалистична перспектива, а не цел сами по себе.

ЕК истакнува 6 иницијативи за зголемен ангажман со сите земји од регионот, кои во голема мера ги систематизираат мноштвото на паралелни процеси започнати во изминатите неколку години, додека проширувањето на ЕУ беше во втор план.

Областите не се за изненадување: владеење на правото, безбедност и миграции, социо-економски развој, поврзување, дигитална агенда, помирување и добрососедски односи.

Во однос на првата точка, се најавуваат акциски планови за Поглавјето 23 – правосудство и темелни права и Поглавјето 24 – правда, слобода и безбедност, со цел обезбедување на одржливост на реформите во владеење на правото.

Берлинскиот процес со неговата политичка и економска димензија и слични иницијативи, како што беа *fundamental first* (прво основите), се ставаат во функција на подготовка на државите за членство.

Каде е Република Македонија?

Главно место помеѓу кандидатите во пристапниот процес заземаат Србија и Црна Гора, за кои е дадена индикативна рамка за пристапување. Сепак, се остава место за другите земји да напредуваат на ист или побрз начин. За Република Македонија Комисијата истакнува дека е подготвена да препорача почеток на преговорите врз основа на исполнети услови – во ист пакет со Албанија.

Она што следува е усвојувањето на пакетот за проширување во април 2018 година. Тоа е нашата шанса да ѝ дадеме на Комисијата аргументи за препорака за отпочнување на преговорите и да ги искористиме предностите на Република Македонија, како што е усогласеноста со европското законодавство.

Покрај потенцирањето дека сите идни членки на ЕУ мора да ги решат билатералните спорови, новата Стратегија за проширување на ЕУ не се осврнува директно на спорот за името.

Покрај ова, Република Македонија беше индиректно спомната во однос на усогласеноста со надворешната политика на Европската Унија. Могерини потенцираше дека во моментот, само Црна Гора и Албанија се целосно усогласени со Унијата во однос на нивната надворешна политика, пред сè мислејќи на санкциите кон Русија. Со оглед на тоа

дека „членството во ЕУ е избор“, Стратегијата потенцира дека земјите кандидати треба да ги штитат заедничките вредности на Унијата во која сакаат да членуваат.

Земјите од Западен Балкан ќе можат да и се придружат на Европската Унија откако ќе се исполнат критериумите од член 49 од Договорот за Европска Унија, вклучително Копенхашките критериуми. Иако ниту една земја не ги исполнува овие критериуми денес, регионот поминал долг пат од крајот на деведесеттите години. Свкупно, направен е значителен напредок и кај реформите и во надминување на деструктивното наследство од војните и конфликтите. Но, за земјите да ги исполнат сите услови за членство и да ги зајакнат нивните демократии, потребни се сеопфатни и убедливи реформи во клучни области, особено во областите на владеење на правото, конкурентноста и регионалната соработка и помирување.

Прво, владеењето на правото мора значително да се зајакне. Денес државите покажуваат јасни елементи на заробена држава, вклучително поврзаност со организиран криминал и корупција на сите нивоа на власт и управување, како и силна испреплетеност на јавни и приватни интереси. Сето ова создава чувство на некажливост и нееднаквост. Има големо политичко мешање и контрола врз медиумите. Видливо зајакнато и независно судство и отчетни влади и администрации се од суштинско значење за да се даде придонес кон трајна општествена промена која е неопходна.

Второ, критични делови од економиите на регионот се неконкурентни со премногу непотребно политичко мешање и со недоволно развиен приватен сектор. Ниту една од економиите во Западен Балкан во моментот не може да се смета за функционална пазарна економија, ниту пак да се смета дека има капацитет за да се справи со притисокот на конкуренцијата и пазарните сили во Унијата. И покрај целокупниот напредок во реформите, остануваат многу структурни прашања што влијаат на пазарите на трудот и особено на можностите за вработување на помладите луѓе.

Трето, сè уште има важни билатерални спорови помеѓу земјите во регионот кои треба да се решат. ЕУ нема да прифати да ги увезе овие спорови и нестабилноста којашто може по нив да следи. Мора да се најдат конечни и обврзувачки решенија и тие да се спроведат пред земјата да пристапи.

Последно, но не помалку важно, пристапувањето во ЕУ е избор. Потребен е политички и општествен консензус и поддршка од народот. Не треба да има двоумење кај лидерите за тоа каде припаѓа Западен Балкан и за правецот кон кој се упатуваат. Ова е неопходно за да се обезбеди и да се задржи поддршката од нивните граѓани и од граѓаните на ЕУ и мора да се одрази во комуникацијата на лидерите со граѓаните. Европскиот пат на секоја од земјите од Западен Балкан е поддржан со разни иницијативи, како Берлинскиот процес 2, секторски платформи како енергетската и транспортната заедница и регионалните актери, како што е Советот за регионална соработка.

Инвестирањето во Западен Балкан е инвестирање во Европа. Инвестициите ќе се зголемат само ако се зајакне економското владеење и ако се спроведуваат структурни реформи за зголемување на конкурентноста. Мерките подолу служат за да се поддржи оваа цел и за да се зајакне растот и создавањето работни места особено за младите во регионот. Инвестициската рамка за Западен Балкан финансирана преку Инструментот за претпристапна помош сè повеќе ќе биде во сржта на поттикнувањето инвестиции во регионот. За таа цел, ќе се прошири за дополнително да привлече и координира инвестиции од билатерални донатори и меѓународни финансиски институции. Предвидено е зголемено финансирање во областа на транспортот, енергетиката, социјалниот сектор, животната средина и развојот на јавниот сектор вклучително и дигиталната економија. За да го поврзе социо-економскиот развој во регионот со приоритетите за инвестирање на Унијата,

Комисијата се стреми значително да го зголеми обезбедувањето гаранции преку Инвестициската рамка за Западен Балкан за привлекување приватно инвестирање во регионот, во целосна комплементарност со постојните иницијативи. Во поглед на следната Повеќегодишна финансиска рамка, Западен Балкан треба да биде соодветно покриен во можните надворешни аранжмани за кредитирање.

Регионалната економска област е суштински чекор за унапредување на економската интеграција помеѓу ЕУ и Западен Балкан и за зголемување на атрактивноста на регионалниот пазар. Комисијата ќе продолжи да го поддржува развојот на интрарегионалната економска интеграција, вклучително со мобилизирање на експертиза за да помогне во спроведувањето на акцискиот план на Регионалната економска област, особено во области опфатени со правото на ЕУ.

Иако трговската размена помеѓу ЕУ и Западен Балкан беше над 43 милијарди евра во 2016 година, има значителен потенцијал за понатамошен пораст. За да се оствари овој потенцијал, Комисијата дополнително ќе ја олесни трговската размена помеѓу ЕУ и Западен Балкан. Ова ќе вклучи развивање на програми за взаемно признавање врз основа на Областа за слободна трговија во Централна Европа и Регионалната економска област (на пр. Овластени економски оператори). Членството во Светската трговска организација е предуслов за пристапување во ЕУ и може да поттикне економски раст и значително инвестирање за регионот. Комисијата ќе продолжи да им помага на Босна и Херцеговина и Србија во нивниот процес на пристапување кон Светската трговска организација.

Развивањето на силен приватен сектор воден од претприемачи и од регионот и од ЕУ подобро ќе ја искористи енергичноста на младината од регионот и ќе поттикне економска интеграција во заемна корист. Врските помеѓу деловната заедница на дијаспората во ЕУ и претприемачите во ЕУ и Западен Балкан и понатаму ќе бидат охрабрувани вклучително и преку програмата на ЕУ за Конкурентност на претпријатија и мали и средни претпријатија. Потребни се мерки за да се зголеми пристапот до финансии и да се искористи потенцијалот за раст на мали и средни претпријатија. За да се засилат претприемништвото и иновациите, Комисијата ќе развие програма за поддршка на трансфер на технологија и почетни бизниси низ регионот и ќе ги поддржи напорите насочени кон паметна специјализација, како и циркуларната економија. Рамковните програми на ЕУ се веќе отворени за Западен Балкан. За да се обезбеди нивното поефикасно учество, треба да се предвиди понатамошна интеграција во постојните мрежи на знаење во ЕУ, вклучително и градење капацитети за истражување и иновации. Соработката може да биде дополнително унапредена преку други иницијативи, вклучително макрорегионални стратегии на ЕУ. Комисијата ќе работи на поддржување на професионализмот и независноста на оние службеници што работат јавни набавки и на зајакнување на механизмите за надзор за да се овозможи следење на целиот тендерски циклус. За овие напори да бидат ефикасни, потребна е цврста политичка заложба за справување со корупцијата.

Процесот на годишната програма за економски реформи воден од Комисијата со сите земји од Западен Балкан е круцијална алатка за поддржување на модернизацијата на нивните економии, и за постигнување поблиска економска координација со ЕУ. Комисијата ќе го зајакне овој процес и ќе го доближи уште повеќе до постојниот европски семестар за земји-членки на ЕУ и ќе обезбеди понапредена техничка помош. Европскиот столб на социјални права ги рефлектира принципите и правата кои се суштински за правични и функционални пазари на трудот и системи на социјална заштита. Преку нова зајакната социјална димензија за Западен Балкан, Комисијата ќе работи за да ги поддржи политиката на вработување и социјалната политика во регионот, поттикнувајќи соодветен ангажман од сите нивоа на власт, социјални партнери и граѓанско општество. Ова ќе вклучи зголемен фокус на

реформите за вработување и социјалните реформи преку зголемено следење на релевантните политики, вклучително во контекст на програмите за економска реформа. Комисијата предлага годишна министерска средба помеѓу ЕУ и Западен Балкан за социјални прашања и прашања од областа на вработување заради размена на гледишта. Треба да се предвиди поголема финансиска помош во социјалниот сектор, особено инвестирање во образованието и здравството за да се поддржи социјалната инклузија.

Треба да се обезбеди зајакната поддршка за образованието особено стручното образование и обука и вештини како и обучување на наставници и предучишно образование. Финансирањето по програмата Еразмус+ ќе се удвои за да се помогне уште повеќе млади граѓани на Западен Балкан да учат и да стекнат искуство во ЕУ, на тој начин унапредувајќи го економскиот развој и промовирајќи заеднички вредности. Ќе се воспостави пилот програма за мобилност за ученици и обучувачи за стручно образование и обука, во тесна соработка со засегнатите страни вклучително и Европската фондација за обука.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА ВЛАСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Даниел Премчески

Вовед

Политички систем е систем на политика и управување. Обично се споредува со правниот систем, економски систем, културен систем и други општествени системи. Тој е различен од нив, и општо се дефинира со скептар од лево, т.е. комунизам и социјализам, до десно, т.е. фашизам. Меѓутоа, ниеден систем не е крајно позициониран, па така највеќето се поблиску до средината. Австралија е добар пример за централно-деснистичка земја.

Политички систем е целосен збир на институции, групи на интерес (како партии, синдикати, лоби-групи), соодносот помеѓу тие институции и политичките норми и правила по кои тие се водат (устав, изборно право). Еден политички систем е составен од членовите на некоја општествена организација (група) која е на власт.

Политичкиот систем е систем кој има две неопходни својства: збир меѓузависни компоненти и ограничувања на околината со која тој е во сооднос.

Политичкиот систем е концепт во теорија е начин на управување кој води политика и организира раководење.

Политички систем е тоа што го обезбедува одржувањето на редот и поредокот во општеството, кое истовремено им овозможува и на другите институции да ги поднесуваат своите жалби и поплаки.

Заеднички елементи на политичките системи:

- Меѓузависни делови
 - Државјани
 - Управување (Влада)
- Ограничувања
 - Државјанство
 - Територија
 - Сопственост.

Политичката мисла е во тесна врска со развојот на општеството како широко одредувачка рамка во која се одвиваат политичките процеси, а кои на своевиден начин се составен дел и на самата политичка теорија. Политичката наука и филозофијата на политиката често ја истакнуваат противречноста помеѓу претполитичките, теократските состави на животот на старите цивилизации на Истокот, и политичките темели на модерната цивилизација што изникна во античка Грција. Без оглед што и подоцна, од средниот век до денес, оваа противречност ќе се јавува во низа преодни облици, самата политичка теорија секогаш ќе го вреднува првенствено растот на политичката сфера како подрачје на реализација на општествените вредности, наспроти сите облици на трансцендирање на таа сфера во разни теолошки и утописки решенија за смислата на општествената заедница. Во средиштето на таквото определување на политичката мисла, на Западот се наоѓа политичката теорија на демократијата, како темелна вредност на политичкото општество чија историска реализација наедно претставува смислен пат на развој на човекот како општествено битие.

Поимот политичка држава го опфаќа нејзиниот устав, и тој поим се разликува од поимот држава според тоа што поимот држава го опфаќа односот на една држава спрема други држави како посебни територијални и општествено-политички целини. Според нововековното природно право, законите на државите како заедници на умни суштества се

темелат на умот како заедничко својство на човечкиот род. Повеќето од современите држави членки на ОН се организирани на политичко начело.

1. Поделба на политичката власт

Според принципот на поделба на власта, во современите демократии се разликуваат законодавна, извршна и судска власт.

1.1. Законодавна власт

Законодавната власт е една од трите власти. Главна задача на законодавната власт е донесување закони. Во системите со либерална демократија граѓаните на избори ги избираат своите претставници во законодавното тело и на таков начин ги овластуваат да донесуваат закони во нивно име. Законодавното тело може да биде еднодомно или дводомно.

Во Република Македонија носител на законодавната власт е Собранието на Република Македонија.

1.2. Извршна власт

Извршната власт е гранка на државната власт чија должност е да ги спроведува законите што ги донела законодавната власт. Во зависност од бројот на органи што се носители на извршната власт, извршната власт во одредена држава може да биде моноцефална (едноглава) или бифефална (двоглава). Моноцефална извршна власт има кога постои само еден носител на извршната власт (шефот на државата) и во тој случај тој истовремено стои и на чело на владата (или кабинетот). Бифефална извршна власт има кога покрај шефот на државата, носител на извршната власт е и претседателот на владата.

Извршната власт во Република Македонија е бифефално организирана и ја вршат Владата и претседателот на државата.

1.3. Судска власт

Судовите ја практикуваат судската власт. Во Република Македонија постојат 27 судови на прва инстанца, четири апелациони судови, Управен суд и Врховен суд. Исто така има и Уставен суд чии судии се избираат од страна на Собранието.

Судовите се автономни и независни. Судовите судат врз основа на Уставот и законите и меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот. Типовите на судови, нивните сфери на компетенција, нивното уредување, укинување, организација и состав, како и процедурата која ја следат се регулирани со закон усвоен со мнозинско гласање од две-третини од вкупниот број пратеници во Собранието на Република Македонија.

Судиите имаат имунитет. Собранието одлучува за имунитетот на судиите. Извршувањето на судската функција не е компатибилно со извршување на други јавни функции, професии и членство во политичка партија. Политичко организирање и активност на судството е забрането. Врховниот Суд на Република Македонија е највисокиот суд во државата и обезбедува униформност во имплементацијата на законите од страна на судовите.

2. Законодавна власт

2.1. Парламент

Парламент е политичко тело кое има законодавна и уставотворна власт во современиот политички систем.

Зборот „парламент“ води потекло од латинскиот израз *parlare*, што значи да се зборува. Според својот назив парламентот претставува место каде што се одвива дискусија, се расправа, се зборува. Парламентот како институција настанува во феудализмот како резултат на барањето на феудалците да го ограничат правото на монархот своеволно да им наметнува даноци. Почнувајќи како тело во кое било претставено благородништвото, со текот на времето парламентот ја добива функцијата која ја има денеска во земјите во светот, функцијата на претставничко тело на граѓаните. Најстариот парламент е Исландскиот Алтинг основан во 930 година.

Кај словенските народи, почетоците на парламентарниот живот имаат корени во минатото, кога на народните собири претставниците од народот (обично „поугледни“ луѓе или управители на области), на повик од владетелот, расправале за најважните државни прашања.

Парламентот историски се развил во Англија, а првобитната намена му била во доменот на одредување на висината на данокот, за подоцна опсегот на одлучувања да се прошири и на судот и, најпосле, на законодавството.

Парламентот може да биде составен од еден Дом (што се нарекува монокамерализам), дводомен (или бикамерализам) или од повеќе домови (ретко), а во денешниот политички живот, во унитарните држави, долниот дом обично е појак, додека во федералните земји тие се еднакви (гориот дом обично е дом на федералните единици).³⁰

2.2. Собрание на Република Македонија

Собранието на Република Македонија е претставнички орган на граѓаните и носител на законодавната власт.

Собранието е еднодомно и според Уставот на Република Македонија може да биде составено од 120 до 140 пратеници, но во сите досегашни состави беа избирани по 120 пратеници, освен во последните неколку кога им беа доделени и 3 места за пратеници од дијаспората (по еден претставник од Европа, Америка и Австралија). Пратениците се избираат на општи и непосредни избори со тајно гласање. Право да биде избран за пратеник има секој државјанин на Република Македонија кој наполнил 18 години живот, има деловна способност и не се наоѓа на издржување на казна затвор за сторено кривично дело. Пратениците во Собранието на Република Македонија ги претставуваат граѓаните во Собранието, при што одлучуваат по сопствено уверување. Мандатот на пратениците трае четири години и тие не можат да бидат отповикани. За листа, видете Листа на пратеници во Собранието на Република Македонија. На чело на Собранието стои претседателот на Собранието на Република Македонија.

Организацијата и функционирањето на Собранието се уредуваат со Уставот на Република Македонија и Деловникот на Собранието. Собранието заседава во Скопје.

³⁰ преземено од слободната електронска енциклопедија Википедија: <http://www.mk.wikipedia.org> [пристапено на 10.11.2016]

2.2.1. Надлежности на Собранието на Република Македонија

Според Уставот на Република Македонија³¹, во надлежност на Собранието на Република Македонија е:

- да го донесува и изменува Уставот на Република Македонија;
- да донесува закони и дава автентично толкување на законите;
- да ги утврдува јавните нарачки;
- да донесува републички буџет и завршна сметка на буџетот;
- да донесува просторен план на Републиката;
- да ратификува меѓународни договори;
- да одлучува за војна и мир;
- да донесува одлуки за менување на границите на Републиката;
- да донесува одлуки за стапување и истапување од сојуз или заедница со други држави;
- да распишува референдум;
- да одлучува за резервите на Републиката;
- да основа совети;
- да избира Влада на Република Македонија;
- да избира судии на Уставниот суд на Република Македонија;
- да врши избор и разрешување на судии;
- да врши избори, именување и разрешувања и на други носители на јавни и други функции утврдени со Устав и со закон;
- да врши политичка контрола и надзор над Владата и над други носители на јавни функции што се одговорни пред Собранието;
- да дава амнестија и
- да врши други работи утврдени со Уставот.

Покрај тоа, Собранието за вршење на работите од својата надлежност донесува и одлуки, декларации, резолуции, препораки и заклучоци.

2.2.2. Работни тела во Собранието на Република Македонија

Работните тела се основаат заради разгледување на предлози за донесување на закони, нацрти на закони, предлози на закони и предлози на прописи и други општи акти што ги донесува Собранието.

Работни тела или комисии во состав на Собранието се:

- Комисија за уставни прашања
- Законодавно-правна комисија
- Комисија за одбрана и безбедност
- Комисија за политички систем и односи меѓу заедниците
- Комисија за надворешна политика
- Комисија за прашањата на изборите и именувањата
- Постојана анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот
- Комисија за надзор над работата на Дирекцијата за безбедност и контраразузнавање и Агенцијата за разузнавање
- Комисија за финансии и буџет
- Комисија за економски прашања
- Комисија за земјоделство, шумарство и водостопанство

³¹ чл. 68 Устав на Република Македонија

- Комисија за транспорт, врски и екологија
- Комисија за образование, наука и спорт
- Комисија за култура
- Комисија за здравство
- Комисија за труд и социјална политика
- Комисија за деловнички и мандатно-имунитетни прашања
- Комисија за европски прашања
- Комисија за еднакви можност на жените и мажите

3. Извршна власт

3.1. Влада

Влада е тело кое има авторитет да чини и има моќ да спроведува закон над граѓански, корпоративски, религиски, академски или други организации и групи. Во поширока смисла „владеење“ значи да се управува или надгледува ситуацијата во државата, над група луѓе или збир на интереси.

Вообичаено, кога ќе се каже "влада" се мисли на извршните функции во една држава.

3.1.1. Видови на влади

Владите најчесто се класифицираат според тоа колкав е бројот на луѓето кои ја имаат политичката моќ:

- Автократската влада е влада во која еден човек ја има целокупната моќ. Во овој вид на влада спаѓаат апсолутистичките монархии и диктаторските режими, целата моќ е концентрирана во рацете на монархот односно диктаторот.
- Олигархиска влада е влада во која моќта ја поседува мала група на индивидуи со заеднички интереси.
- Демократска влада е влада која е избрана на непосредни демократски избори и се верува дека моќта е во рацете на пошироките избирачки маси. Оваа влада треба да ги брани интересите на своите гласачи.

Не постои остра граница помеѓу горните видови на влади. Во пракса секогаш имаме соодветен микс. Пример, во текот на 19-иот век, повеќето самопрогласени "демократски" влади го ограничуваа гласачкото право на малцинските групи. Така овие влади повеќе се квалификуваат како олигархиски отколку демократски. Од друга страна, малцинските групи често пати и не биле така мали (20-30% од населението).

3.2. Влада на Република Македонија

Владата на Република Македонија е носител на извршната власт и е составена од претседател на владата и министри.

3.2.1. Начин на избор

По одржувањето на парламентарни избори, Претседателот на Република Македонија е должен во рок од десет дена од конституирањето на новоизбраното Собранието, мандатот за состав на Владата да го довери на кандидат на партијата, односно партиите што имаат мнозинство во Собранието. Потоа, мандаторот во рок од 20 дена од денот на доверувањето

на мандатот, на Собранието му поднесува програма и го предлага составот на Владата. Откако тоа ќе го направи, Собранието ја избира Владата со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници.

3.2.2. Надлежности

Според Уставот на Република Македонија надлежност на македонската влада е:

- да ја утврдува политиката на извршувањето на законите и другите прописи на Собранието и е одговорна за нивното извршување;
- да предлага закони, републички буџет и други прописи што ги донесува Собранието;
- да предлага просторен план на Републиката;
- да предлага одлука за резервите на Републиката и се грижи за нивно извршување;
- да донесува уредби и други прописи за извршување на законите;
- да утврдува начела за внатрешна организација и за работа на министерствата и другите органи на управата, ја насочува и врши надзор над нивната работа;
- да дава мислење за предлозите на закони и други прописи кои на Собранието му ги поднесуваат други овластени предлагачи;
- да одлучува за признавање на држави и влади;
- да воспоставува дипломатски и конзуларни односи со други држави;
- да донесува одлуки за отворање на дипломатско-конзуларни претставништва во странство;
- да предлага именување амбасадори и пратеници на Република Македонија во странство и именува шефови на конзуларни претставништва;
- да предлага јавен обвинител;
- да врши именувања и разрешувања на носители на јавни и други функции утврдени со Уставот и со закон и
- да врши други работи утврдени со Уставот и со закон.

Владата и секој нејзин член одговараат пред Собранието за својата работа. Одлуката за изгласување недоверба на Владата се донесува со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници. Ако на Владата и е изгласана недоверба, Владата е должна да поднесе оставка.

3.3. Претседател на државата

Претседателот на државата е шеф на државата во земјите со републиканско уредување. Според уставните решенија во некои држави функцијата претседател е церемонијална функција, која не содржи голем број овластувања (како, на пример, во Чешка), додека во некои држави функцијата претседател носи значителни овластувања (како во Франција и Русија).³²

Одредбите кои се однесуваат на претседателот на Република Македонија се сместени во Уставот на Република Македонија (III дел - глава 2 и во други делови и глави) како и во определени закони.

Должностите и овластувањата на Претседателот, всушност се правни норми со кои се регулира положбата и надлежностите на претседателот на Република Македонија.³³

³² преземено од слободната електронска енциклопедија Википедија: <http://www.mk.wikipedia.org> [пристапено на 15.11.2016]

³³ преземено од официјалната веб страна на Претседателот на Република Македонија: <http://www.president.gov.mk> [пристапено на 25.11.2016]

Според Уставот на Република Македонија, Претседателот ја претставува Републиката. Тој е врховен командант на вооружените сили на Македонија. Претседателот на Републиката своите права и должности ги врши врз основа и во рамките на Уставот и законите.³⁴

Во вршењето на надворешните работи претседателот на Република Македонија:

- ја претставува државата во меѓународните односи, согласно со меѓународното право и неговите надлежности;
- учествува во креирањето на надворешната политика во соработка со Владата, преку утврдување на општите насоки на надворешната политика,
- вклучувајќи ги и прашањата од меѓународните односи со импликации врз безбедноста и одбраната на земјата;
- го следи спроведувањето на надворешната политика и за резултатите и
- евентуалните несогласувања со другите органи за вршење на надворешните работи, може да го извести Собранието;
- дава предлози и учествува во заземањето на ставови за одредени
- надворешно-политички прашања од неговата надлежност, вклучувајќи ги и безбедносните и одбранбените аспекти кои произлегуваат од меѓународните односи;
- поставува и отповикува со указ амбасадори и пратеници на Република Македонија во странство, во постапка утврдена со овој закон;
- дава согласност за издавање на агреман на шеф на странско дипломатско претставништво и прима акредитивните и отповиковните писма на странските дипломатски претставници, во постапка утврдена со Законот за надворешни работи.³⁵

Во остварувањето на одбраната, претседателот на Република Македонија и врховен командант на Армијата:

- донесува стратегија за одбрана на Републиката;
- донесува план за одбрана на Републиката
- ги пропишува мерките на приправност и наредува нивно спроведување;
- пропишува организација и формација на Армијата;
- донесува документи за употреба на Армијата на наредува нејзина употреба;
- дава согласност на документите за развој на Армијата
- ги определува мерките за зголемување на борбената готовност на Армијата и наредува нивно спроведување;
- наредува мобилизација на Армијата;
- го пропишува командувањето во Армијата;
- донесува прописи што се однесуваат на борбената готовност, вооружената борба и мобилизацијата на Армијата;
- поставува старешини на формациски места, генерали и унапредува и разрешува генерали и
- поставува и отповикува воени претставници на Републиката во странство.

Во остварувањето на функциите од областа на одбраната, претседателот на Републиката и врховен командант на Армијата донесува подзаконски акти.³⁶

Заради професионално извршување на претседателската функција, во УРМ е наведено дека должноста претседател на Републиката е неспојлива со вршење на друга јавна функција, професија или функција во политичка партија. Претседателот на Републиката ужива

³⁴ чл.79, Устав на Република Македонија

³⁵ чл. 5, Закон за надворешни работи (Службен весник на РМ бр.46/06 и 107/08)

³⁶ чл. 18, Закон за одбрана (Службен весник на РМ бр.42/01, 5/03,58/06 и 110/08)

имунитет. За одземање на имунитетот на Претседателот на Републиката одлучува Уставниот суд на Република Македонија со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број судии.³⁷

Во член 84 од УРМ се истакнува дека Претседателот на Република Македонија:

- го определува мандаторот за состав на Владата на Република Македонија;
- ги поставува и ги отповикува со указ амбасадорите и пратениците на Република Македонија во странство;
- ги прима акредитивните и отповиковните писма на странските дипломатски претставници;
- предлага двајца судии на Уставниот суд на Република Македонија;
- предлага двајца членови на Судскиот совет на Република Македонија;
- именува тројца членови на Советот за безбедност на Република Македонија;
- именува и разрешува и други носители на државни и јавни функции утврдени со Уставот и со закон;
- доделува одликувања и признанија во согласност со закон;
- дава помилувања во согласност со закон и
- врши други функции утврдени со Уставот.

Односот со законодавната власт – Собранието е опишан во член 85 од УРМ каде стои дека Претседателот на Републиката го известува Собранието за прашања од неговата надлежност најмалку еднаш годишно и Собранието може да побара од претседателот на Републиката мислење за прашања од неговата надлежност.

Претседателот на Републиката е претседател на Советот за безбедност на Република Македонија. Советот за безбедност на Републиката го сочинуваат: претседателот на Републиката, претседателот на Собранието, претседателот на Владата, министрите кои раководат со органите на државната управа во областите на безбедноста, одбраната и надворешните работи и тројца членови кои ги именува претседателот на Републиката. Советот ги разгледува прашањата сврзани со безбедноста и одбраната на Републиката и дава предлози на Собранието и Владата.³⁸ Ставот 2 на овој член е дополнет со точка 1 на Амандманот XIII, според кој при именувањето на тројцата членови, претседателот ќе обезбеди составот на Советот, како целина, соодветно да го одразува составот на населението во Република Македонија.

Одредбата за одговорноста на Претседателот е сместена во член 87 од УРМ според која Претседателот на Републиката е одговорен за кршење на Уставот и законите во вршењето на своите права и должности. Постапка за утврдување на одговорност на претседателот на Републиката покренува Собранието со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број пратеници. За одговорноста на претседателот одлучува Уставниот суд со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број судии. Ако Уставниот суд утврди одговорност на претседателот на Републиката, функцијата му престанува по сила на Уставот.

4. Судска власт

4.1. Суд

Суд е институција на која е поверено вршењето на судската функција, т.е. решавање на спорните случаи во области на граѓанското, кривичното, меѓународното право или во некоја друга област каде можат да се јават спорови. Најчесто под суд се

³⁷ чл. 83, Устав на Република Македонија

³⁸ чл. 86, Устав на Република Македонија

подразбира државен орган, кој се наоѓа во составот на судството како една од трите гранки на власта, но судот може да биде и меѓународен, суд на некоја недржавна организација или привремен, специјален суд и сл.³⁹

4.2. Судството во Република Македонија

Донесувањето на новиот Закон за судовите произлезе од потребата за реформа на судството во Република Македонија, зацртана во Стратегијата за реформа на правосудниот систем, Амандманите на Уставот на Република Македонија во делот на правосудството, донесени во 2005 година, стратегиската цел на Република Македонија за членство во ЕУ и НАТО и потребата за остварување на преземените обврски за спроведување на ефикасни и континуирани реформи во судството базирани на европските стандарди. Со Закон за судовите се уредени:

4.2.1. Основни начела

Согласно со меѓународните стандарди содржани во препораките на Комитетот на министри на Советот на Европа, како и со Европската Конвенција за заштита на човековите права и основните слободи во законот е содржано мошне значајното начело од Европската Конвенција за заштитата на човековите права и основните слободи, според кое секој има право на еднаков пристап пред судот во заштитата на неговите права и правно засновани интереси, и право на законито, непристрасно, правично, јавно судење и судење во разумен рок. Во рамките на целите и функциите на судската власт, судовите исто така обезбедуваат еднаквост, рамноправност, не дискриминација по било кој основ, и ги штитат слободите и правата на човекот и граѓанинот и правата на другите правни субјекти.

4.2.2. Организациона поставеност

Во рамките на судскиот систем, судската власт ја вршат основните, апелационите, управниот и Врховниот суд на Република Македонија. Територијалната надлежност е согласно Законот за територијалната организација на локалната самоуправа во Република Македонија. Се предвидуваат судови со основна и судови со проширена надлежност. Исто така, се предвидува дека во рамките на основните судови со проширена надлежност се основаат специјализирани судски оддели што ќе постапуваат за одделни видови на спорови, како на кривичната, така и на граѓанската материја. Друга клучна новина е формирањето специјализирани судски одделенија во Основниот суд Скопје 1, Основниот суд Битола и Основниот суд Штип кои ќе постапуваат по предмети поврзани со организиран криминал. Меѓу позначајните новини е и вградувањето решение според кое двата основни суда во Скопје имаат поделена надлежност во кривичната и граѓанската материја. Постојат четири апелациони судови и тоа во Скопје, Битола, Штип и Гостивар. Со новите решенија се предвидува и востановување на управен суд со седиште во Скопје, кој ќе одлучува во управен спор по тужби против управни акти во државните органи и носителите на јавни овластувања, со што ќе се овозможи нивно побрзо решавање.

³⁹ преземено од слободната електронска енциклопедија Википедија: <http://www.mk.wikipedia.org> [пристапено на 10.12.2016]

4.2.3. Избор на судиите

Судиската функција ја вршат судиите, кои се избираат без ограничување на траењето на мандатот. Независноста и самостојноста на судството се обезбедува со новиот начин на избор и разрешување на судиите, претседателите на судовите и судиите поротници, со кој се избегнува политичкото влијание во самата постапка. Изборот, временото упатување, и разрешувањето на судиите и судиите поротници, го врши Судскиот Совет на Република Македонија, кој одлучува и за имунитетот на судиите. Гаранција на судската независност се и одредбите согласно кои судијата не може да биде преместен од еден во друг суд, ниту од еден во друг судски оддел против негова волја. Судија може да биде времено упатен од еден во друг суд најдолго за време од една година, за што одлучува Судскиот Совет на Република Македонија. При изборот на судиите и судиите поротници, ќе се обезбеди соодветна и правична застапеност на граѓаните кои припаѓаат на сите заедници.

4.2.4. Правата, обврските и имунитетот на судиите

Судиската функција на судијата кој е именуван или избран за член на Судскиот совет на Република Македонија или за судија на меѓународен суд, му мирува за време додека ја врши должноста за која е именуван, односно избран. Заради остварување на своите права, законот предвидува дека судиите можат да основаат здруженија што би придонело кон унапредување на професионалното усовршување и на заштита на независноста и самостојноста на судиската функција. Исто така се уредени и прашањата за неспојливост на судиската функција со вршење други функции. Значајни се и одредбите за посебните права на судиите, а кои особено се однесуваат на бесплатната употреба на средства за превоз, на посебната заштита на личноста, имотот и семејството на судијата, како и на правото да имаат слободен премин и да влегуваат на станиците, аеродромите и сл. Во законот се одредени и прашањата поврзани со судското образование, годишните одмори, надоместокот на штета во врска со вршењето на судиска функција, имунитетот и оддалечувањето од судиската функција.

4.2.5. Престанок и разрешување од судиска функција

Како основа за разрешување на судија предвидено е дека судија се разрешува од функцијата поради нестручно и несовесно вршење на судиската функција и поради потешка дисциплинска повреда што го прави недостоен за вршење на судиската функција.

4.2.6. Правосудна управа

Министерството за правда е надлежно за судската управа и во вршењето на работите Министерството за правда комуницира со претседателот на соодветниот суд. Во надлежност на Министерството за правда е донесувањето на Судскиот деловник, по претходно мислење на општата седница на Врховниот суд на Република Македонија, со кој се уредува внатрешната организација на судовите и нивното работење. Министерството за правда врши надзор во врска со примената на Судскиот деловник. Работите на судската управа ја врши претседателот на судот, кој ја обезбедува примената на Судскиот деловник. Заради информирање на јавноста преку средствата за јавно информирање, се предвидува дека претседателот на судот или судијата по негово овластување може да даде информации за текот на постапката по конкретен предмет, притоа водејќи сметка да не се наруши угледот,

честа и достоинството на личноста, и ако тоа не е на штета на независноста и самостојноста на судот. Исто така, предвидено е да се формираат центар за информатика со база на податоци во Врховниот суд и служби за информатика како посебни организациони единици во секој суд.

4.2.7. Судска стручна служба

Во овие одредби од законот предвидени се условите кои треба да ги исполни дипломираниот правник за добивање на наведените звања. При вработувањето на дипломираните правници во судовите, без да се нарушат критериумите пропишани со закон, ќе се обезбеди соодветна и правична застапеност на граѓаните кои припаѓаат на сите заедници. Одлука за бројот на самостојни судски советници и други работници на судот, донесува судот врз основа на критериуми утврдени од Судскиот буџетски совет. Предвидено е дека Врховниот суд на Република Македонија има Генерален секретар, а другите судови кои имаат повеќе од седум судии, имаат секретар на судот.

4.2.8. Средствата за работа на судовите

Со овие одредби се предвидува дека средствата за работа на судовите се обезбедуваат од судскиот буџет, како самостоен дел на Буџетот на Република Македонија. Исто така, предвидено е и дека Висината на платите и другите надоместоци на судиите во судовите се определуваат со закон.

4.2.9. Судска полиција

Се предвидува дека обезбедувањето на објектите, имотот, лицата и одржувањето на редот во судот, го врши судската полиција. Полицијата не може да влезе во судскиот простор, освен во случаи и под услови определени со закон. При вработувањето на припадниците на судската полиција, без да се нарушат критериумите пропишани со закон, ќе се обезбеди соодветна и правична застапеност на граѓаните кои припаѓаат на сите заедници. Новина во овој закон претставува воведувањето на командир, односно заменик командир на судската полиција во секој суд. Со тоа се надминуваат досегашните слабости во непосредното командување со припадниците на судската полиција.

Заклучок

Политичката власт во Република Македонија како што беше опишано во овој труд е организирана по принципот на тројна поделба и тоа: законодавна, извршна и судска власт. Карактеристично е тоа што извршната власт е бикефална, т.е. двојна, што значи дека ја извршуваат две институции: Владата и Претседателот.

Поимот политичка држава го опфаќа нејзиниот устав, и тој поим се разликува од поимот држава според тоа што поимот држава го опфаќа односот на една држава спрема други држави како посебни територијални и општествено-политички целини. Според нововековното природно право, законите на државите како заедници на умни суштества се темелат на умот како заедничко својство на човечкиот род. Повеќето од современите држави членки на ОН се организирани на политичко начело.

Политичката мисла е во тесна врска со развојот на општеството како широко одредувачка рамка во која се одвиваат политичките процеси, а кои на своевиден начин се

составен дел и на самата политичка теорија. Политичката наука и филозофијата на политиката често ја истакнуваат противречноста помеѓу претполитичките, теократските состави на животот на старите цивилизации на Истокот, и политичките темели на модерната цивилизација што изникна во античка Грција. Без оглед што и подоцна, од средниот век до денес, оваа противречност ќе се јавува во низа преодни облици, самата политичка теорија секогаш ќе го вреднува првенствено растот на политичката сфера како подрачје на реализација на општествените вредности, наспроти сите облици на трансцендирање на таа сфера во разни теолошки и утописки решенија за смислата на општествената заедница. Во средиштето на таквото определување на политичката мисла, на Западот се наоѓа политичката теорија на демократијата, како темелна вредност на политичкото општество чија историска реализација наедно претставува смислен пат на развој на човекот како општествено битие.

Користена литература

- Ванковска, Б., Политички систем на Република Македонија, Скопје, 2014
- Закон за надворешни работи (Службен весник на РМ бр.46/06 и 107/08)
- Закон за одбрана (Службен весник на РМ бр.42/01, 5/03,58/06 и 110/08)
- Устав на Република Македонија
- www.mfa.gov.mk
- www.mvr.gov.mk
- www.president.gov.mk
- www.vlada.mk

ЦЕНТАР ЗА МЕЃУНАРОДНИ И CENTER FOR INTERNATIONAL AND
РАЗВОЈНИ СТУДИИ - СКОПЈЕ DEVELOPMENT STUDIES - SKOPJE

БЕЗБЕДНОСНИ ПРЕДИЗВИЦИ

ДЕМОКРАТСКИ И БЕЗБЕДНОСЕН ИНТЕГРИТЕТ НА СУБЈЕКТИТЕ ОД СИСТЕМОТ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Слободан Митрески

Вовед

Модерните држави, за време на процесот на обезбедување на оптимално ниво на безбедност, вршат одредени функции. Безбедносниот сектор е еден од најчувствителните и најкритични области на делување. При своето работење, безбедносните служби користат најразлични методи и средства за да добијат податоци и информации за работата на странските служби, и ова може да доведе до злоупотреба на власта и кршење на човековите права и основните слободи. Надзорот на работата на разузнавачките и безбедносните служби, претставува предизвик за сите модерни демократии, а особено за една млада држава како Македонија, чии политики и долгорочни цели се целосно насочени кон европските стандарди, политики и брзо пристапување кон Европската Унија.

Основна потреба на секоја нација е потврдата, дека работењето на безбедносните структури на државата е во целост и исклучиво подредено на политичките цели на Владата. Поради овие причини, мора Парламентот, како највисок израз на демократската волја, да биде главниот чувар на демократијата во една модерна држава. Времето во кое живееме е време на брзи промени. Секоја промена носи многу позитивни ефекти, но исто така и многу нови закани и предизвици. Секоја држава, секој безбедносен систем има тенденција и цел да ги заштити своите граѓани од овие закани, и да им обезбеди сигурност во земјата и системот во кои тие живеат.

Разузнавачките и безбедносните служби се еден од основните елементи на секој систем за безбедност. Нивна задача не е само да се заштити државата пред надворешните и внатрешните предизвици, но исто така и заштита на граѓаните. Областа во која овие служби работат е многу деликатна, што е впрочем основната причина за постоење на поголема опасност дека ќе дојде до кршење на човековите права или злоупотреба на власта од страна на членовите на овие служби.

Огромната концентрација на информации и моќ, со кои располагаат безбедносните и разузнавачките служби, е главната причина зошто контролата над нив е од суштинско значење за демократското функционирање на државата. Меѓу останатите, разузнавачките и безбедносните служби, исто така, имаат превентивна функција, односно моќ да ги предвидат можните закани за националната безбедност. Со зголемување на опасноста од терористички напади во текот на последните две децении, неминовно настанаа и повеќе промени во начинот на дејствување на разузнавачките и безбедносните служби, истовремено па се зголеми и нивната меѓусебна соработка.

Во демократските општества, граѓаните имаат можност да ја следат работата на овие тела. Ова се нарекува цивилна контрола. Таквото следење обезбедува увид во работата на органите за спроведување на законот. Тоа може да се спроведе на неколку различни начини и од неколку различни тела, во зависност од зоната која е под контрола. Па така, контрола може да врши Судот, Собранието, Народниот правобранител, итн.

Потреба од надзор над безбедносните и разузнавачките служби

Безбедносните и разузнавачките служби имаат важна функција во демократските општества во заштитата на националната безбедност и слободниот поредок на една

демократска држава. Бидејќи тие служби работат прикриено и природата на нивните задачи бара од нив да ги исполнуваат своите обврски во тајност, тие не се во сообразност со принципите на отвореното општество. Безбедносните и разузнавачките служби треба да се предмет на демократска отчетност и на граѓанска контрола. Јавната контрола над овие служби е важна барем поради пет причини:

Прво, наспроти концептот за отвореност и транспарентност, што е во срцето на демократскиот надзор, безбедносните и разузнавачките служби често работат во тајност. Бидејќи ваквата тајност ги штити нивните операции од поглед на јавноста, од голема важност е парламентот и особено извршната власт одблиску да ја следат нивната работа.

Второ, безбедносните и разузнавачките служби имаат посебни специјални овластувања, како на пример можност да се мешаат во приватен имот или комуникации, со што јасно се ограничуваат човековите права и што бара следење од назначените институции за надзор. Како што истакнува Парламентарното собрание на Советот на Европа (СЕ): Постои сериозна загриженост дека внатрешните служби за безбедност на земјите членки на Советот на Европа честопати го ставаат интересот на она што го сметаат за прашање на национална безбедност и нивната земја над почитувањата на правата на поединецот. Бидејќи, освен ова, службите за внатрешна безбедност честопати не се адекватно контролирани, постои голем ризик од злоупотреба на овластувањата и од нарушување на човековите права, доколку не се обезбедат законодавни и уставни мерки за нивна заштита. Особено, проблеми се јавуваат онаму каде што службите за внатрешна безбедност имаат стекнато определени овластувања, како што се превентивните и методите за спроведување, во комбинација со неадекватната контрола од страна на извршната, законодавната и судската власт, како и кога некоја земја има поголем број различни тајни служби.

Трето, по завршувањето на Студената војна и особено по 11 септември 2001 година, разузнавачките заедници речиси од сите земји се во процес на приспособување кон новите безбедносни закани. Најголемата закана во поглед на функционирањето на демократските општества веќе не е од странска воена инвазија туку, пред сè, од организираниот криминал, тероризмот, прелевањето на регионалните судири или од пропаднатите држави, како и од илегалната трговија со луѓе и стоки. Овој процес на приспособување треба да биде под надзор на одбрани граѓански власти, кои можат да обезбедат уверување дека реструктурирањето на службите е во согласност со потребите на луѓето. Понатаму, бидејќи разузнавачките служби се големи владини бирократски структури со вроден отпор кон промени и со извесен степен на бирократска инерција, надворешните институции, како што се извршната власт или парламентот, мораат да обезбедат спроведување на саканите промени на ефикасен начин.

Четврто, безбедносните и разузнавачките служби имаат задача да прибираат и да анализираат информации за можни закани и да вршат проценка на истите. Бидејќи проценките на заканите се појдовна точка за другите безбедносни сили на државата (војската, полицијата, граничната полиција) важно е тие проценки да се направат под демократско раководство. Ова е особено релевантно бидејќи тие проценки подразбираат приоритетизација на заканите што обично имаат големи политички импликации.

Петтата причина се однесува на оние земји што биле под авторитативни режими и кои неодамна преминале во демократски систем. Во минатото, главната задача на внатрешните безбедносни и разузнавачки служби во тие земји била заштитата на авторитарните водачи од сопствениот народ. Безбедносните и разузнавачките служби вршеа, пред сè, репресивна функција. Можеме само да претпоставиме колкава обемна задача претставува реформата на старите безбедносни служби во современи демократски служби. Реформата на тие служби за

нивна промена од средство за репресија во современо средство на безбедносната политика бара внимателно следење од страна на извршната власт и парламентот.

Потребата од законодавство

Владеењето на правото е основен и незаменлив елемент на демократијата. Само доколку безбедносните и разузнавачките служби се воспоставени со закон и ги добиваат своите овластувања од легален режим, можеме да кажеме дека тие уживаат легитимитет. Без таква рамка нема основа за правење разлика меѓу активности преземени во име на државата и оние во име на прекршителите на законот, вклучувајќи ги тука и терористите. „Националната безбедност“ не смее да биде изговор за напуштање на основниот принцип на владеене на правото, кој е одлика на демократските земји дури и во екстремни ситуации. Напротив, посебните овластувања на безбедносните служби мора да бидат втемелени во законска рамка и во систем на правни контроли. Законодавството е правно отелотворување на демократската волја. Во најголемиот број држави, носењето закони (заедно со следењето на активностите на владата) е меѓу клучните улоги на парламентот. Затоа е потребно во демократските општества каде што превладува владеењето на правото, постоењето и овластувањата на безбедносните и на разузнавачките служби да потекнуваат од законите, а не од нивните посебни овластувања како вродено право. Со ова се зајакнува легитимитетот на агенциите и им се овозможува на демократските претставници да се осврнат на принципите што треба да ја управуваат таа важна област на државна активност и да ги дефинираат ограничувањата за работа на таквите агенции. Понатаму, за да може да бара право на правни исклучоци за националната безбедност во однос на стандардите за човековите права, безбедносниот сектор мора да ги добива своите овластувања од закон.

Парламентарното одобрување на создавањето, мандатот и на овластувањата на безбедносните агенции е потребен, но не и доволен услов за запазување на владеењето на правото. Правната основа го зголемува легитимитетот како на постоењето на тие агенции така и (честопати посебните) овластувања што ги имаат. Како и во другите области, една клучна задача на законодавството е да делегира овластувања на администрацијата, но и да ги структурира и ограничува дискреционите овластувања со закон.

Безбедносните агенции треба да се воспоставени со закон

Многу земји имаат преземено чекори за законско кодифицирање на нивните безбедносни сили. Меѓу поскорашните примери се законите донесени во Босна и Херцеговина, Словенија, Литванија, Естонија и во Јужна Африка. Сепак, постојат значајни разлики. Не е изненадувачки тоа што загриженоста за агенциите што работат во домашната сфера доведува до стравови за злоупотреба или скандал дури и во одамна воспоставените демократски општества. Во земјите во транзиција честопати домашната разузнавачка агенција е обременета со репресивно минато. Следствено, многу држави сега ги имаат донесено законите за овие агенции, претежно во изминатите две децении.

Посебни овластувања на безбедносните и на разузнавачките служби треба да се втемелени во закон

Правото бара безбедносните сили да се однесуваат исклучително во рамките на своите овластувања дадени со домашен закон. Следствено, само законски активности можат да се оправдаат при замешување во човековите права според Европската конвенција.

Владеењето на правото бара многу повеќе од обичен превез на легалност. Европскиот суд за човекови права дополнително се повикува на тестот за „квалитет на законот“ кој бара законскиот режим да биде јасен, предвидлив и лесен за пристап.

Судот во Страсбур има дадено мислење дека законот за безбедносните досиеја не е доволно јасен во поглед на основите и процедурите, бидејќи не дефинира процедури во поглед на должината на чувањето на досиејата и причините за кои би можеле да бидат употребени, ниту пак воспоставил каков било механизам за нивно следење. Едно можно решение е да се внесат во законот општи одредби дека овластувањата на агенциите можат да се користат само каде што тоа е „потребно“, дека секогаш треба да се даде предност на алтернативи што помалку ги ограничуваат човековите права и дека треба да се почитува принципот на пропорционалност. Можеби е подобра алтернативата, земена предвид во еден нов закон од Холандија, со која се даваат детаљни одредби за секоја од истражните техники што агенцијата може да ги користи.

Субјекти на системот за национална безбедност на Република Македонија

Институциите и органите во националниот безбедносен систем, во однос на нивната положба и статус во државата, можеме да ги поделиме на три групи:

1. Државни институции – тука спаѓаат органите за внатрешни работи (полиција), правосудните институции, инспекции, јавната управа, итн.;
2. Приватни институции – агенции, управи, како и самите државјани;
3. Невладини организации.

Службите за безбедност и разузнавање, или уште познати како “тајни служби”, се всушност дел од системот за национална безбедност, кои се одговорни за извршување на некои примарни функции на разузнавачката комплексност, што пред се’ се однесува на нивниот придонес кон успешното делување на државниот апарат, така внатре, како и надвор од границите на државата. Овие служби не донесуваат политички одлуки и не обликуваат политика, но сепак во голема мера им помагаат на оние, кои ги носат овие одлуки. Од овие причини, службите за безбедност се клучен елемент на секоја држава, кои вршат анализа на податоци кои се однесуваат на безбедноста на државата и заштита на нејзините витални интереси.

Во однос на подрачјето во кое делуваат и ги извршуваат примарните задачи на службата, можеме да ги поделиме на:

- Разузнавачки служби

Разузнавачките служби се појавуваат како последица на државата, што е израз на класните поделби на општеството и како последица од потребите на државните структури за известувања за моменталната положба на актуелните или можни противници.

- Контраразузнавачки служби

Контраразузнавачките служби претставуваат специјализирани државни организации за оневозможување на работењето на странски разузнавачки служби. Со други зборови, контраразузнавачки се оние активности, што имаат за цел идентификација и соодветен одговор на заканите по безбедноста, што се предизвикани од страна на туѓи, непријателски служби, организации или поединци, вклучени во шпионажа, саботажа, субверзии или тероризам на територијата на Македонија.

- Безбедносни служби

Безбедносните служби како трет дел на безбедносниот систем, се посебни институции, чија основна задача е делување со цел одржување на уставниот ред и мир во државата. Со употреба на тајни и прикриени методи, безбедносните служби собираат

податоци за различни врсти на закани. Покрај тоа, имаат функција да ги штитат високите државни функционира, странските дипломати, заштита на владата и нејзините органи, како и вршење на безбедносна проверка на лицата кои се, или ќе бидат поставени на важни функции во состав на Владата. Во Република Македонија, постојат три основни субјекти во безбедносниот сектор, чија намена е пред се разузнавање и контраразузнавање.

Агенција за разузнавање

Еден клучен аспект на отчетноста на безбедносните и разузнавачките агенции е дека нивната улога и сфера на работење треба да бидат јасно дефинирани. Ова треба да биде направено во законодавството – да се нагласи дека одговорноста за делинеација на задачите на безбедносната или разузнавачката агенција ја има парламентот и дека таа улога не треба да се менува без учество на законодавците. Во земјите во транзиција ова особено може да помогне да овозможи заштита од злоупотреба на агенциите од страна на владата. Правна основа е исто така потребна заради посебните овластувања што честопати им се доверени на ваквите агенции. Исто така е значајно безбедносните и разузнавачките агенции да се разграничат од другите институции, како што е полицијата или други тела за спроведување на законот, што може да се стори со законодавен мандат. Доколку не се направат јасни разлики, тоа ќе доведе до заматување на линиите на отчетност и до ризик од рутинско користење на посебните овластувања што ги имаат безбедносните и разузнавачките агенции, во ситуации каде што нема директна закана за државата.

Носител на разузнавачките активности во Република Македонија е Агенцијата за разузнавање. Со Законот за Агенцијата, кој го усвои Собранието на 29 март 1995 година, се формира правна рамка за воспоставување на Агенцијата како посебен орган на државната управа. Согласно овој закон, агенцијата е разузнавачка служба овластена за собирање, анализа и обработка на разузнавачки информации, значајни за безбедноста, одбраната, политичките, економските и другите интереси на Република Македонија.

Со Агенцијата за разузнавање, управува директор, кој го именува и разрешува Претседателот на државата. Директорот има мандат од 4 години, и за својата работа одговара директно на Претседателот на Република Македонија, а во некои случаи и на Владата. При извршувањето на своите активности, АР е должна да ги почитува правата и слободите на граѓаните, загарантирани со Уставот. Сите информации кои се придобиеани со разузнавачка дејност, агенцијата е должна да ги даде на располагање на Претседателот на републиката и потесен круг на корисници (Претседател на Влада, Претседател на Парламент, итн.).

Управа за безбедност и контраразузнавање (УБК)

Основна задача на УБК е да обезбеди заштита на основните вредности на уставниот ред, како што е определено во Уставот на Република Македонија, како основа за преживување и развој на државата во целост и на сите нејзини граѓани, во согласност со чл.8 од Уставот на Република Македонија. УБК, како орган во состав на Министерството за внатрешни работи, своите одговорности и надлежности ги остварува врз основа на Уставот и други закони и подзаконски акти, пред се врз основа на Законот за внатрешни работи и Законот за полиција. Управата, според овие закони, е надлежна за прашања кои се однесуваат на внатрешната безбедност и контраразузнавање. Со Управата раководи директор, кој го именува и разрешува Владата на Република Македонија, на предлог на министерот за внатрешни работи. Неговиот мандат трае 4 години, меѓутоа постои можност за предвременно разрешување во случаи определени со закон. За својата работа, директорот

одговара на министерот за внатрешни работи или на Владата. Во изминатиот период, дојдоа до израз повеќе недостатоци во досегашниот начин на работење на УБК, и затоа некои сметаат дека е време за промени во начинот на организирање на службите за безбедност, па дури како можна опција се јавува и здружување на АР и УБК во еден субјект, по примерот на некои други земји од Европската унија (пр. Словенија), кој би бил одговорен за собирање на информации за потешки кривични дела и би понудил заеднички начини на истрага и решавање, почнувајќи од превентивната компонента, а подоцна насочувајќи се и на самото дело, докажување итн. Ваквиот модел би овозможил постоење на само едно тело со повеќе овластувања, поквалификуван кадар и поголема техничка опременост, меѓутоа од друга страна па се појавува проблемот со огромната концентрација на моќ и информации во една организација, што би можело да претставува сериозна закана и можност за злоупотреба на оваа институција за лични потреби од страна на поединци. Од овие причини е потребно да се пронајдат соодветни механизми за контрола на нивната работа и можна злоупотреба.

Служба за разузнавање, контраразузнавање и безбедност на армијата на Република Македонија

Воената безбедносно – разузнавачка служба на АРМ врши разузнавачки, контраразузнавачки и безбедносни активности за потребите на политичките и воените органи во државата. Главната цел и мисија на оваа служба подразбира собирање, анализа и активности насочени кон зачувување на територијалниот интегритет на Република Македонија, во согласност со Уставот и останатите закони и самата концепција за одбрана на државата. Разузнавањето се состои од планирање, организирање и спроведување разузнавачка поддршка за потребите на ГШ на АРМ, кои се клучни при донесувањето на одлуки поврзани со делувањето на Армијата на Република Македонија во акции во, и надвор од границите на државата. Контраразузнавањето воглавно е насочено кон активности за откривање и спречување на делувањето на сите разузнавачки и секакви останати субверзивни активности, изведени од страна на странски воено – разузнавачки служби, а насочени против безбедноста на Македонија. Безбедносниот дел ги вклучува пред сè координацијата и безбедносните проверки и контроли.

Одговорноста на парламентот во безбедносниот сектор

Во современите демократии, политичките одлуки не се донесуваат непосредно од страна на граѓаните, туку преку избраните претставници, кои ја спроведуваат законодавната власт во претставничките тела, како што е парламентот, или во нашиот случај Собранието. Собранието на Република Македонија, има должност да се погрижи да извршната власт во државата работи исклучиво во корист на граѓаните.

Трите најважни функции на парламентот се:

- контролна,
- законодавна и
- претставничка функција.

Со оглед на тоа што во најголемиот број на држави, владата сака да игра клучна улога во поглед на безбедносните прашања, од огромна важност е парламентот да има моќ и средства со кои ќе може да врши контрола. Во безбедносниот сектор, парламентот е надлежен за изгласување и закони од областа на безбедноста и одбраната, формира безбедносна и одбрамбена политика, рафицира договори, го усвојува и контролира буџетот и јавните трошоци итн. Држава без парламентарна контрола на безбедносниот сектор, во

најдобар пример, може да ја сметаме за “недовршена демократија” или “демократија во развој”.

Самата контрола е зависна од моќта која ја има парламентот во однос на владата и безбедносниот сектор. Затоа, условите за успешна и ефективна контрола се следни: јасно определени уставни и законски надлежности, извори и експертиза (како внатре, така и надвор од парламентот), како и политичка волја. Предмет на самата контрола се:

- Информациите на безбедносните служби (или владата), за општите активности на тајните служби и вонредни информации за случувања од посебна важност. Комисијата може да ги добие овие информации од самите вработени во службите, или да побара стручна експертиза;

- Расправи за предвидените финансии и буџет, како и ребаланс на буџетот-се вршат од страна на посебно формиран буџетски одбор и Суд на ревизори;

- Обработка на законските побуди и иницијативи;

- Испрашување (на личности, кои е неопходно да се испрашаат во однос на одредена политичка одлука), како и поглед во одредени збирки со лични податоци;

- Обработува предлози доставени од страна на безбедносните служби во однос на подобрување на условите за работа во истите;

- Обработува предлози кои Комисијата ги доставува до парламентот во поглед на формирање на политика во разузнавачката и безбедносна област.

Македонското Собрание, заради припрема и преглед на законските предлози и други акти, е составено од стални и привремени работни тела, односно комисии. Во Собранието делуваат повеќе комисии за различни области. Прашањата поврзани со безбедносниот сектор, се доделени и ги разгледуваат Комисијата за одбрана и безбедност и Комисијата на контрола на работата на Агенцијата за разузнавање и Управата за безбедност и контраразузнавање.

Овие комисии составени од претседател, осум члена и нивни заменици. Во суштина, комисијата обработува прашања поврзани со: почитувањето на човековите права и слободи утврдени со Уставот на Република Македонија, од страна на припадниците на тајните служби, законитоста при вршењето на овластувањата, во смисла на злоупотреба на моќ и финансии.

Во согласност со теоријата, контролата на буџетот е најмоќниот инструмент на парламентарната контрола во безбедносниот сектор. На средствата кои се наменети за нивна работа, влијаат повеќе фактори, и тоа: потребите на министерствата за внатрешни работи, одбрана итн., посебноста на задачите, одговорноста која паѓа на грбот на овие служби и слично.

Заклучок

Од сè погоре споменато, можеме да донесеме заклучок дека безбедносниот сектор е еден од најчувствителните и најкритични области на делување. Надзорот на работата на разузнавачките и безбедносните служби, претставува предизвик за сите модерни демократии, а особено за една млада држава како Република Македонија, чии што политики и долгорочни цели се целосно насочени кон европските стандарди, политики и брзо пристапување кон Европската Унија. Разузнавачките и безбедносните служби се еден од основните елементи на секој систем за безбедност. Нивната задача не е само да се заштити државата пред надворешните и внатрешните предизвици, но исто така и заштита на граѓаните.

Од одобено значење е да истакнеме дека безбедносните и разузнавачките служби имаат важна функција во демократските општества во заштитата на националната

безбедност и слободниот поредок на една демократска држава. Во однос на Владеењето на правото моќеме да каќеме дека е основен и незаменлив елемент на демократијата, само доколку безбедносните и разузнавачките служби се воспоставени со закон и ги добиваат своите овластувања од легален режим, можеме да каќеме дека тие уживаат легитимитет

Во последните 25 години, Република Македонија изврши бројни реформи во областа на безбедносниот сектор и го промени начинот на работење на безбедносните и разузнавачки служби, меѓутоа сеуште нема оформено формално-правна рамка за вршење на парламентарна контрола над работата на истите. Заради природата и сложеноста на задачите, со кои се занимаваат, неизбежно е нивното влијание и посегнување во човековите права и основни слободи. Загрозувањето на човековите права од страна на овие служби, е само еден од облиците на загрозување на безбедноста на поединецот.

КРИМИНАЛИСТИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА УБИСТВОТА

Диме Наумчески

Вовед

Убиството е општествен феномен во кој човекот на најбрутален начин ги разрешува спротивностите и судирите со другите луѓе. Човекот е единственото суштество кое поривите можат да го натераат да убива и да мачи други притоа чувствувајќи задоволство. Тој е единственото суштество кое може да биде убиец на својот вид без каква и да е рационална биолошка или економска добивка. Ваквиот начин на дејствување на криминалците со вршење на убиства претставува сериозен проблем со кој се соочува човештвото и цивилизираниот свет, посебно денес, бидејќи неговиот интензитет е значително зголемен. Тие предизвикуваат бурна реакција во јавноста, особено кога се извршени на организиран начин и со манифестирана бруталност, безобсирност и свирепост на сторителот.

Токму во оваа насока механизмите за спречување и сузбивање на криминалитеот посебно на оваа појавна форма на крвните деликти треба да се активираат заради минимизирање на нивните последици. Треба да се идентификуваат потребните методи и начини на дејствување за откривање на сторителите на овие крајно опасни деликти. Праксата покажува дека расветлувањето, разјаснувањето и докажувањето на овие кривични дела се многу отежнати и сложени, проследени со голем број на проблеми од различна природа. Не треба да се изостават и достигнувањата на криминалистиката и другите сродни науки за ефикасно спречување, откривање, разјаснување и докажување во овие современи услови.

Кривично-правни аспекти на убиствата

Кривичните дела против животот и телото се содржани и потесно определени во четиринаесеттата глава од Кривичниот законик на Република Македонија. Во оваа глава се содржани дела кои опфаќаат одземање на животот, телесна повреда и загрозување на животот и телото. Од основната законска диспозиција - “тој што друг ќе лиши од живот”- што е регулирано во Кривичниот законик на Република Македонија, произлегува дека ова дело се состои од предизвикување смрт на некое лице со преземено дејствие од страна на друго лице.

Објект на заштита кај убиството е животот на човекот, но секогаш туѓиот живот, а не сопствениот. Во објективната страна влегуваат дејството на извршување на извршување и последицата. Под дејство на извршување се подразбира секое дејствие со кое се предизвикува смрт на друго лице. Може да биде директно или индиректно, како и физичко и психичко. За разлика од дејството, последицата се состои во настапување на смртта.

За постоење на делото потребна е и субјективна страна - умисла на сторителот, со тоа што е доволно и постоење на евентуална умисла. Намерата и мотивот не се конститутивни обележја на делото. Тоа значи дека за постоење обично убиство е ирелевантно со која намера и со каков мотив го извршил делото, иако таа намера и мотив се секогаш важни за утврдување на степенот на кривичната одговорност, за осветлување на природата и тежината на делото и личноста на сторителот и со оглед на сето тоа за одмерување на казната.

Квалифицирано (тешко) убиство е умислено лишување од живот на друг, извршено под особено отежнувачки околности, кои се поделени во законот, што го креваат степенот на неправото и степенот на вина на сторителот и кои законот за тоа убиство пропишува потешка казна. Тоа е регулирано со член 123 став 2 точка 1 до 7 од Кривичниот законик на

Република Македонија (убиство на свиреп или подмолен начин, со умислено доведување во опасност на животот на уште едно лице, од користољубие, од безобзирна одмазда, од ниски побуди, по нарачка, на жена за која која што сторителот знае дека е бремена, на судија, јавен обвинител или адвокат при вршење на својата функција).

Начини на дознавање за постоење и планирање на убиство

Откривањето, докажувањето, разјаснувањето и предупредувањето на криминалитетот, а со тоа и за убиствата, како и откривањето, фаќањето, разобличувањето и подложувањето под кривична санкција на сторителите на кривичните дела, иако е долготраен и сложен процес, сепак претставува само еден сегмент од таа борба за спречување на криминалитетот, која има превентивно-репресивна димензија и која за основна цел го има настојувањето оваа општествено негативна појава да ја сведе во рамките на еден поднослив минимум.⁴⁰

Претпоставка за брзо и навремено откривање, докажување, разјаснување и спречување на криминалитетот е неговото добро познавање, пред сè познавањето на природата и суштината на ова општествено неприфатливо однесување.

Денес, за дознавање за постоење на кривично дело се користат голем број начини, но според поделбата која ја направил професорот Методија Ангелески во неговата Криминалистика, разликуваме шеснаесет, и тоа: соработка со граѓани, информатор, кривична пријава од ОВР, пријава од претпријатија, пријава од инспекциски и други служби, пријава од сведок, анонимна и псевдонимна пријава, самопријава, јавно озборување, од весници и други јавни медиуми, непосредно забележување од овластени службени лица, користење на т.н. легални извори, преку оперативно-тактички или технички мерки и средства и преку истражни дејствија, соработка со Интерпол и со полициите од соседните земји, метод на аналогича, свеж чин.

Кои од начините криминалистот ќе ги користи при откривањето на кривичното дело, зависи од видот на кривичното дело.

Начин на извршување на убиствата

Кај умислените кривични дела, начинот на извршување е основен елемент од криминалистичките карактеристики. Тој ги опфаќа подготвителните дејствија, самото дејствие на извршување, дејства пост фактум, користење на средства (оружје) и други предмети, како и сите активности што произведуваат важни информации. Неговото откривање со помош на оперативно - тактичките мерки и истражни дејствија, посебно со помош на увид на тие места допушта на самиот почеток на криминалистичката обработка, прибирање на разни информации за суштината на кривичниот случај, личноста на извршителот и својствата на познатиот или непознатиот оштетен, употребено орудие (оружје) и сл. Начинот на извршување е еден од начините за создавање на оперативните и истражни верзии и откривање на доказите, кои го разоткриваат сторителот.

Дали однесувањето на човекот ќе биде свесно или несвесно, волево или неволево - насочено кон извршување на кривичното дело - убиство, зависи од психоструктурата на неговата личност, односно од неговата примарна психичка енергија. Активноста на убиецот во недозволен правец - кон физичко ликвидирање на друг човек, зборува за постоење на

⁴⁰ Ангелески, М., Криминалистика, НИО Студентски збор, Скопје, 1993, стр. 119 и Ангелески, М., Оперативна криминалистика, Скопје, 2005, стр. 226

мотив на агресивност, што е резултат на дефектна девијантна личност на сторителот, што може да се утврди и од самиот начин на извршување на кривичното дело - убиство.

Начинот на извршувањето на кривичното дело спаѓа меѓу клучните проблеми на кривичните науки. *Modus operandi* е систем на целокупност на взаемно поврзаните факти на однесување. Тој содржи во себе квалитативна карактеристика на (не)сторување, при што во него се одразуваат одредени својства на личноста на сторителот, обликот на вината, мотивот и целта на кривичното дело. Во секое волево однесување, колку и да било кратко, може да се разликуваат повеќе етапи. Човекот пред да започне активност мора да промисли за тоа по кој пат, на кој начин може да ја оствари саканата цел.

Оваа подготвителна етапа вклучува одредување на целта, евентуална борба на мотиви, оценка на дадената ситуација, избор на средствата за извршување, донесување на одлука, па дури потоа следува и самото извршување на делото. Криминалната дејност, како и секоја друга, има внатрешна и надворешна страна. Надворешната, тоа е реалното однесување, а внатрешната ја сочинува психичката активност која ја насочува реалното однесување. При утврдувањето на *modus operandi* имаме работа, во прв ред, со практична дејност.

Modus operandi како научно сознание што долго се задржало во криминалистичката наука, својата легитимација ја добива врз база на долгогодишното искуство на криминалистите. Начинот на работа алудира на начинот на пристап на делинквентот кон кривичното дело, на повратната физичка и психичка сила на делинквентот. Оттаму, начинот на извршување на убиствата може да се сфати како своевидна примарна психичка енергија, што делинквентот ја употребува при вршење на деликтот, што значи дека има и криминалистичко и психичко значење.

При анализата на *modus operandi* мора да се примени системно -структурниот пристап, бидејќи *modus operandi* е целокупност на взаемно поврзани акти на однесување, кои доведуваат до криминален резултат. Тој систем мора да има своја структура. Разликуваме функција на *modus operandi* во целина која се состои во остварувањето на конечниот криминален резултат, функција на поедини елементи која се состои во остварување на преодни цели. Секој *modus operandi* има свои средства. Убиството може да биде извршено со труење, загушување, фрлање во река, повредување со нож, пукање и сл.

Кај планираните убиства е карактеристично тоа што им претходела закана, нерасчистени имотно-правни и семејни односи, како и начекување на згодна прилика за извршување на тоа дело, иако, навидум, убиството настанало по настанатата расправија, клевета, пцовка, навреда или ризичен напад. Одложување на делото се случило само во случај на физичка инфериорност на сторителот, со цел за добивање на време додека да се изврши набавка на средство за извршување и начекување на згоден момент за самото извршување. Тоа не е случај само кај убиствата на миг, каде реакцијата на сторителот е несоодветна на провокацијата од страна на жртвата, или пак кога се работи за ментално дефектен сторител.

Интересно за одбележување е тоа што стремежот на сторителот за одмазда на потенцијалната жртва, во услови на претходно настанати расправии, караници и клевети, често пати и физички пресметки, е многу посилен од стравот од казната за извршеното злодело.

Средства за извршување на убиствата

Покрај начинот на извршување на убиствата, посебно значење имаат и средствата со кои се извршуваат убиствата, како криминалистичка карактеристика преку која се гледаат

личните својства на сторителите и на жртвите. Иако, на прв поглед, средството за извршување на кривичното дело убиство е непосредно поврзано со начинот на извршување, тоа е, сепак, повеќе поврзано со личните својства на сторителот и на жртвата.

Во однос на поврзаноста на средствата со кои се вршени убиствата со возраста на сторителите на убиствата се заклучува дека возраста на сторителот претставува значаен елемент што ги осветлува карактеристиките на сторителот преку изборот на средството за извршување на злodelото. Исто така, и образованието на сторителот го одредува средството со кое се извршува убиството. Средство со кое се извршувани убиствата укажува на степенот на образовно и културно ниво на сторителот. Врз изборот на средството, секако, влијае и полот, како на убиецот, така и на жртвата. Изборот на соодветно средство за извршување на убиство е диктирано од самата физичка конституција на жртвата, која што избраното средство (нож, пиштол, пушка) морало да ја надвлее и совлада. Карактеристично е да се набележи дека професијата не игра побитно влијание врз изборот на средството за вршење на убиство. Изборот на средствата со кои се вршат убиствата е поврзан и со мотивот за извршување на кривичното дело – убиство. Оттука, произлегува дека средството за извршување добива во своето значење само преку поврзување на личните својства на сторителите и жртвите со начинот на извршување.

Методика на откривање и докажување на убиствата

Криминалистичката методика за предмет на проучување ги има појавните облици на поедини кривични дела и начинот на нивното извршување, што подразбира примена на тактика и техника од страна на сторителите на кривичните дела.⁴¹ Овде влегуваат и изнаоѓање и усовршување на најадекватните криминалистички методи и средства, со цел ефикасно спречување и откривање на поедини видови кривични дела. Примената на овие криминалистички методи и средства мора да бидат во согласност со позитивните законски и подзаконски прописи, со потполна примена и почитување на начелата на законитост и објективност со што би се избегнала ситуацијата, невини луѓе да бидат обвинети и притоа исклучувајќи ја можноста да се пронајдат вистински виновните лица.⁴²

Обезбедување на местото на настанот

Местото на кое што е извршено убиството претставува драгоценa основа за пронаоѓање на траги од кои многу ќе зависи текот на кривичната постапка. Пронајдените траги и предмети на местото на настанот имаат големо значење за поставување и утврдување на причините и околностите при извршување на самото убиство и откривање на сторителот. Па затоа многу е важно при излегувањето на местото на настанот да се почитуваат начелата на брзина и оперативност, благовремено и стручно обезбедување до доаѓањето на екипата за вршење на увид. Брзото излегување на местото на настанот овозможува заштита и обезбедување на трагите од разни промени и уништувања, како и пронаоѓање на очевитци кои во подоцнежната фаза на постапката можат да користат како сведоци.

Обезбедувањето на местото на настанот мора да се прилагоди на секој конкретен случај на убиство и мора да се превземе стручно и професионално, бидејќи не може со успех да работи овластеното службено лице. Погрешно е сеуште мислењето дека оваа работа треба да се третира како физичко постапување, бидејќи праксата негира и потврдува дека се работи

⁴¹ Алексиќ, Ж., Криминалистика, Современа администрација, Белград, 1982, стр. 3

⁴² Кривокапиќ, В., Криминалистичка тактика, Белград, 1987, стр. 75

за оперативна дејност во смисла на прибирање и обезбедување на материјални докази и извори на лични докази, кои во најголема мера допринесуваат заради расветлување и докажување на конкретното кривично дело убиство. Кај кривичното дело убиство можат да се најдат разновидни траги и предмети на местото на настанот каде што е извршено кривичното дело. Затоа е потребно и соодветно обезбедување на местото на настанот, за да се спречи нивната промена и уништување од дејството на временските услови (дожд, снег, ветар и сл.), или активноста на човечкиот фактор.

Посебни тешкотии при обезбедување на местото на настанот, придонесува присуството и однесувањето на роднините на убиениот, како и љубопитните лица кои сакаат да се запознаат со причините за случајот, што ги доведува во опасност релевантните траги и предмети кои се наоѓаат на местото каде е извршено убиството. Затоа е потребно оперативниот работник кој што раководи со обезбедување на местото на настанот да биде енергичен, да постапува според правилата на криминалистиката и притоа недозволувајќи пристап до местото на настанот, допирање и поместување на поедини траги и предмети.⁴³

По доаѓањето на местото каде е извршено убиството, прво треба да се утврди дали жртвата е сеуште жива, па во случај на потврден одговор да се превземат соодветните мерки на превземање медицинска помош. Потоа е потребно да се одреди просторот што во секој конкретен случај се смета за место каде се случило убиството, да се отстранат сите непожелни лица, притоа водејќи сметка да не се отстранат и очевидците, обезбедување на траги и предмети, како и да се забрани движење на местото каде се наоѓаат трагите и предметите кои се во врска со убиството, исклучувајќи го движењето на оперативните работници.

Кај убиствата треба доследно да се почитува основното криминалистичко правило ништо да не се допира и поместува до доаѓањето на увидната екипа. По обезбедувањето на местото на настанот со лицата кои се затекнати таму треба да се изврши службен разговор во врска со тоа што нив им е познато за конкретното убиство.

По доаѓањето на местото на настанот веднаш треба да се провери дали постојат услови за користење на куче-трагач, со тоа што веднаш ќе се превземат мерки за негова употреба. Посебно внимание треба да се посвети на повредените лица доколку ги има, сместувајќи ги во соодветна медицинска установа и треба да се процени дали постои потреба да се организира нивно обезбедување, односно нивно надгледување и носматрање. Доколку таквото лице е при свест, а постои опасност по неговиот живот потребно е веднаш да се извести јавниот обвинител за превземање на мерки за негово сослушување во својство на сведок.⁴⁴

Обезбедувањето на отворен и затворен простор, во зависност на местото каде е пронајден лешот или местото каде е извршено убиството, се врши според општите правила на криминалистичката тактика, со тоа што мора да се води сметка на сите можни траги кај убиството, нивните специфичности, за кои ќе стане збор понатаму во текстот. Ако убиството е извршено во затворен простор треба да се обрне внимание на можните траги на вратите и прозорците.

⁴³ За современите форензички аспекти при истражувањето и проценката на местото на настанот повеќе кај: Џејмс, С., Норби, Џ., Форензика вовед во научни и истражни техники, 2 ро издание, Табернакул, Скопје, 2009, стр. 167-187

⁴⁴ Бошковиќ, М., Криминалистичка методика, Белград, 1998, стр. 42

Траги и предмети на местото каде е извршено убиството

Во зависност од начинот, средствата, местото и времето на извршување и од движењето и однесувањето на сторителот пред извршувањето на убиството, за време на убиството и после него, како и тоа дали жртвата давала отпор, односно меѓусебната борба на местото на настанот, можат да се пронајдат разновидни траги и предмети кои се однесуваат на сторителот.⁴⁵

Кои траги ќе се пронајдат на местото на настанот, во каква состојба и со кој степен на релевантност зависи и од времето кога е дознаено дека е извршено убиство, од благовременото излегување на местото на настанот и обезбедување на местото на настанот од можна промена и евентуално уништување на трагите. Наведените причини главно се однесуваат на тоа кои траги и предмети ќе се пронајдат на местото на настанот и притоа во праксата можат да се најдат следните траги од сторителот: крв, сперма, влакна, плунка, измет и др. биолошки траги, папиларни линии, отпечатоци од стапала, нокти, заби, земја, прашина, боја, обувки и др.

Кај кривичното дело убиство најчесто се присутни трагите на крв од жртвата, но можат да се најдат и од сторителот доколку е повреден и тоа можат да се најдат на жртвата, на самиот сторител, средствата на извршување и други предмети на местото на настанот кои можат да се најдат како и на патот по кој заминал сторителот од местото каде го извршил кривичното дело.

Трагите од крв и од спермата претставуваат генетски траги за едно лице и овозможуваат негова идентификација исто како трагите од папиларните линии, односно може да се одреди единствената генетска структура на лицето каде што се исклучува можноста генетската структура да се појави кај две лица.

Освен трагите на местото каде е извршено кривичното дело можат да се пронајдат и разновидни предмети кои потекнуваат од сторителот, со кои не е извршено кривичното дело, но претставуваат индиција која е од битно криминалистичко значање, особено во однос на постаувањето на верзијата кој би можел да биде осомничено лице. Сторителот на местото каде е извршено кривичното дело убиство во многу случаи остава разни предмети, понекогаш дури и свесно, бидејќи му сметаат, додека во одредсна ситуација ги заборава на местото на настанот, така што во тој момент не е ни свесен дека му останале поедини предмети.

Во зависност од видот на средствата за извршување, на местото на настанот, можат да се пронајдат поедини траги и делови, како и средствата со кои е извршено убиството. Доколку убиството е извршено со огнено оружје, можат да се пронајдат и траги од барут, зрно, чаура, а во некои случаи дури и огненото оружје од кое е пукано.

Најчести траги од жртвата на местото на настанот⁴⁶ се трагите од крв, кои можат да се најдат на самата жртва, на околните предмети, сидовите, на подот, на таванот, како и на сторителот. Поедини траги кои потекнуваат од сторителот можат да се најдат на жртвата, освен трагите од крв, можат да се најдат и следните траги. како што се: траги од заби, нокти, влакна и сл., а постојат и траги од средствата за извршување на убиството на жртвата, кои можат да бидат различни во зависност за какви средства станува збор.⁴⁷

⁴⁵ За трасологијата – начинот на анализа и обработка на трагите од различен вид повеќе кај: Симоновиќ, Б., Ангелески, М., Стојановски, Д., Криминалистичка техника, Скопје, 2009

⁴⁶ Џејмс, С., Норби, Џ., Форензика вовед во научни и истражни техники, 2 ро издание, Табернакул, Скопје, 2009, стр. 58

⁴⁷ Сеиферстин, Р., Криминалистика, Вовед во форензика, 9то издание, Табернакул, Скопје, 2010, стр. 207

На жртвата и сторителот можат да се пронајдат и специфични микротраги кои можат да се задржат под ноктите, и кои потекнуваат од ткивото или облеката на сторителот, односно жртвата што е во причинска врска со начинот на извршувањето на убиството и развојот на криминалната сцена.⁴⁸

Увид на место на кривичен настан

Увидот⁴⁹ е истражно дејствие кое се состои во непосредно сетилно забележување на факти и околности кои се релевантни за расветлување на кривичниот настан. Увидот е едно од дејствијата од првиот зафат. Составот на увидната екипа треба да биде во согласност со процесните одредби и криминалистичките правила, а треба да биде составена од: јавен обвинител, инспектор за крвни деликти, истражител на место на настан, криминалистички техничар, полициски службеници, како и медицинска екипа.

Во текот на увидот треба да се настојува да се добие одговор на што повеќе златни прашања на криминалистиката и да се разјаснат сите важни околности и факти, но во секој случај стручно извршен увид треба да одговори на следните битни криминалистичко-тактички правила:

- Дали настанот претставува кривично дело убиство, или станува збор за самоубиство, или пак е природна смрт;
- На кое место и во кое време е извршено убиството;
- На кој начин и со кои средства е извршено;
- Идентитетот на жртвата;
- Дали станува збор за еден или повеќе сторители;
- Патот по кој дошол, движењата и начинот на однесувањена местото на настанот и правецот на заминување на сторителот;
- Мотивот на сторителот и
- Осомничени лица.⁵⁰

Одговор на поставените криминалистичко-тактички правила се добиваат преку статичката и динамичката фаза на увидот во кој учествуваат сите членови на увидната екипа. Во статичката фаза криминалистичкиот техничар ги означува и обележува трагите и предметите, потоа се опишува и изгледот на местото на настанот, така што ништо не се преместува. Потоа се опишува положбата на лешот како и видливите траги најдени на него. При опишувањето на состојбата на фактите секогаш се тргнува од општо кон посебно, во согласност со криминалистичко-тактичките правила на вршење увид. Потоа криминалистичкиот техничар, составува скица за местото на настанот и притоа местото на настанот се фиксира со фотографирање. Бидејќи фотографијата неможе да ја опфати целокупната ситуација на местото на настанот, потребно е на местото на настанот да се фотографира од повеќе страни, под разни агли и од различна далечина. Фотографирањето треба да се врши од општо кон посебно, односно од поширокиот кон потесниот круг на местото на настанот, па се до поедини траги и други важни факти.

Динамичката фаза на увидот подразбира детален преглед на местото каде е извршено убиството, вклучувајќи поместување на предмети и преместување на лешот, со цел пронаоѓање на микро траги, видливи траги, предмети или делови од предмети кои во

⁴⁸ Бошковиќ, М., Криминалистичка методика, Белград, 1998, стр. 43-46

⁴⁹ За увидот како истражно дејствие и сите негови специфики на реализирање, повеќе кај Ангелески, М., Криминалистичка тактика II, Прв приватен универзитет - ФОН, Скопје, 2007

⁵⁰ Бошковиќ, М., Криминалистичка методика, Белград, 1998, стр. 47

статичката фаза не биле видливи. Така што пронајдените траги и предмети се запишуваат во записникот за увид со тоа што предходно се обележани, односно означени, кои исто така се фотографираат. Овие траги и предмети исто така се внесуваат во скицата која е направена за местото на настанот. Потоа тие стручно се пакуваат и потоа се предаваат на нивно понатамошно вештачење.⁵¹

За време на увидот треба да се настојува да се разјаснат и др. прашања кои се од криминалистичко значење: положбата на жртвата и сторителот во моментот на убиството, физичката конструкција на сторителот и физичкиот изглед на жртвата, кои траги може да ги остави жртвата на сторителот притоа земајќи го во предвид начинот на кој е извршено убиството, дали е сторителот повреден и по кои делови од телото, дали му е искинат некој дел од облеката и кој е тој дел, дали сторителот бара одредени предмети, пари или документи и дали сторителот користел кола и сл.

Кој од наведените факти ќе се разјаснат и утврдат индивидуално е за секој конкретен случај на убиства, притоа тоа упатува на заклучок дека увидот кај убиствата не смее да се врши исклучиво на потесниот дел од местото на настанот каде е и пронајден лешот, туку е потребно да се изврши детален и систематски преглед на пошироката околина, заради пронаоѓање на траги и предмети кои се во врска со убиството и неговиот сторител и утврдување на други факти и околности.

Опис и преглед на лешот

Според криминалистичкото становиште многу е важно да се изврши детален опис и преглед на лешот за време на увидот, бидејќи може да даде корисни и детални информации. Опис на лешот врши лекар специјалист по судска медицина, а надворешниот преглед на лешот со цел пронаоѓање на траги и утврдување на начинот и средствата со кои е извршено убиството, покрај лекарот по судска медицина, врши и криминалистичкиот техничар, како и други вештаци во зависност од средствата со кои е извршено убиството (балистичар, трасолог и сл.).

На местото на настанот се превземаат соодветни мерки за утврдување на идентитетот на лешот во согласност со криминалистичките тактички и технички мерки. Местото каде е пронајден лешот треба да се фиксира во записникот за увид, во скицата, да се изврши негово фотографирање, за да не дојде подоцна до проблеми при евентуална реконструкција на криминалниот настан. Исто така треба да се изврши опис на положбата на лешот, притоа водејќи сметка за положбата на раката, ногата, потоа дали во раката држи некаков предмет и сл.

Описот на лешот се врши според криминалистичко-техничките правила за личен опис кои опфаќаат: пол, висина, старост, боја и облик на коса, формата на носот, очите и ушите.

Прегледот на лешот има за цел пронаоѓање на микро и други траги и се превзема во динамичката фаза на увидот. Посебно внимание треба да се посвети на пронаоѓање на траги кои останале од сторителот, како и траги од земја од обувките од сторителот. Лекарот специјалист по судска медицина детално ги опишува сите видливи повреди на лешот и состојбата на лешот во поглед на вкочанетоста и мртвечките дамки.

Во зависност од начинот на извршување на убиството рацете на жртвата можат да бидат важен извор за оперативна информација, без оглед на тоа дали се работи за траги под ноктите или некои други микротраги кои потекнуваат од сторителот.

⁵¹ Максимовиќ, Р., Криминалистичка техника, Белград, 2005, стр. 85-86

Врз основа на судската обдукција која е извршена од страна на стручните лица може да се одреди приближно времето кога настапила смртта и исто така таа може да даде одговор на следните прашања: Која е причината за смртта и дали таа била насилна? Со какво средство се нанесени повредите? Кога настапила смртта? Дали жртвата била во алкохолизирана состојба? Дали постојат повреди со кои може да се заклучи дека се резултат на самоодбрана? Дали под ноктите се наоѓаат микро траги и кои?

Од почетокот на увидот па сè до завршување на криминалистичката обработка, раководителот на криминалистичката обработка мора да соработува со вештакот, судско-медицинската служба, како и останатите вештаци и криминалистички техничари кои се членови на екипата која работи на расветлување на конкретниот случај.⁵²

Заклучок

Целта која требаше да се постигне со трудов е да се помогне во ефикасноста и ефикасноста на расветлувањето, откривањето и спречувањето на овој вид на кривично дело, како и откривање и приведување кон кривична санкција на сторителот на ова дело, прикажано преку теоретско-емпириските сознанија и информации прикажани во него.

Главниот проблем беше посебно појаснет преку кривично-правните карактеристики на убиствата, како и криминалистичките аспекти – начинот на дознавање за постоење или планирање на убиства, начинот и средствата за извршување, трагите и предметите кои остануваат на местото на настанот, но и оперативното постапување на органите за кривичен прогон, во прв план Полицијата по дознавање за постоење на ова кривично дело, во смисла на мерките, активностите и дејствијата од првиот зафат и подоцнежните кои е потребно да се преземат за да се открие сторителот на делото.

Инаку, одземањето на туѓ човечки живот со насилно телесно оштетување, односно со нанесување на смртни повреди претставува насилна смрт. Утврдувањето на причините за насилна смрт го определува правецот на криминалистичкото постапување во првиот оперативен зафат, кога, со поставувањето криминалистичко-тактичка диференцијална дијагноза, се “разголува” прикриен кривичен настан што индицира на постоење на крвен деликт.

Користена литература

- Ангелески, М., Криминалистика, НИО Студентски збор, Скопје, 1993
- Ангелески, М., Криминалистичка методика, Прв приватен универзитет - ФОН, Скопје, 2007
- Ангелески, М., Оперативна криминалистика, Скопје, 2005
- Бошковиќ, М., Криминалистичка методика, Белград, 1998
- Кривокапиќ, В., Криминалистичка тактика, Белград, 1987
- Максимовиќ, Р., Криминалистичка техника, Белград, 2005
- Симоновиќ, Б., Ангелески, М., Стојановски, Д., Криминалистичка техника, Скопје, 2009
- Сеиферстин, Р., Криминалистика, Вовед во форензика, 9то издание, Табернакул, Скопје, 2010
- Џејмс, С., Норби, Ц., Форензика вовед во научни и истражни техники, 2 ро издание, Табернакул, Скопје, 2009

⁵² Бошковиќ, М., Криминалистичка методика, Белград, 1998, стр. 48

НАЧИНИ И МЕТОДИ ЗА ОТКРИВАЊЕ И СУЗБИВАЊЕ НА ЦАРИНСКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ

Христијан Ристески

Вовед

Безбедносната функција е една од најзначајните и во последно време изразена функција на царинското работење, која постепено се наметнува и како примарна цел кон нашите стремежи и аспирации за приклучување кон Европската Унија. Во овој труд ќе биде разработена безбедносната дејност на Царинската управа од аспект на криминалистичкото истражување на царинските кривични дела, односно кривичните дела кои се поврзани со царинското работење, како и заштита од организираниот криминал⁵³ и злосторничкото здружување, кои нанесуваат непроценлива и непоправлива штета на целокупната заедница. Спречувањето на кривичните дела и прекршоците, како и сузбивањето на корупцијата во нејзината работа, се едни од главните нејзини функции и надлежности. Преку анализа на податоци за определен временски период за криумчарење, царинска измама, прикривање на стоки, трговија со луѓе, криумчарење на мигранти, злоупотреба на службената положба, примање и давање поткуп, поцелосно ќе биде прикажана работата на Царинската управа на Република Македонија.

За царински криминалитет го сметаме криминалитетот кој е поврзан со границата и незаконскиот пренос на стоки преку граничната линија од страна на физички и правни лица кои настојуваат да се збогатат на „брз начин“ така што во државата внесуваат стоки набавени по пониски цени, лажни царински декларации или преку поврзување со лицата од царината и преку нив изигрување на царинските прописи и реализирање на криминалната цел – збогатување со стекнување на огромни противправни приноси.

Царинскиот криминалитет се состои во мноштво дејствија спротивни на воспоставените правила на царинскиот систем, а се изразува низ занимавањето со пренесување стоки преку царинската линија со избегнување на царинскиот надзор или со пренесување стоки од поголема или значителна вредност со избегнување на царинската контрола, односно организирање банда, група или друго здружение за пренесување стоки преку царинска линија, растурање на неоцаринети стоки, или извршување на тие дејствија вооружен, со употреба на сила или закана.⁵⁴

Царинскиот криминалитет изобилува со појавни облици кои се во непосредна зависност од својствата на сторителите, начините на извршување, како и од применетите средства и методи за извршување. Високите провизии, подароците и слично, се доста примамливи за поединците и групите од структурите на лица со посебни овластувања на границата, кои се склони кон прифаќање на криминалните понуди и на тој начин, „вршејќи услуги на границата“ се впуштаат во криминалната реализација која го отежнува процесот на откривање, расветлување и докажување на ваквите деструктивни појави. Сето тоа го отежнува истражувањето на царинскиот криминалитет, правејќи го царинскиот криминалитет сложен процес од координирани и планирани мерки и активности на директно надлежните институции и органи, согласно законските прописи на Република Македонија.

⁵³ Повеќе за организираниот криминал кај Камбовски, В., Организиран криминал, Скопје, 2005 и Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција – најнови теоретски димензии, практички консеквенции и методика на истражување, Факултет за безбедност, Скопје, 2010

⁵⁴ Крстаноски, М., Криминалитет и детекција, второ изменето и дополнето издание, Охрид, 2007, стр. 233

Царински криминалитет

Заштитата на воспоставениот царински систем на Република Македонија, односно реализација на неговите основни задачи (заштитата на македонското стопанство и остварување на фискалните потреби на буџетот) е регулирана со кривично-правните и прекршочно-правните инкриминации. Овој вид криминалитет се изразува низ противправни кривични и прекршочни поведенија како што се: даночното затајување, фалсификување на исправи, царинско насилство итн. Кривичниот законик како типични царински кривични дела ги предвидува: криумчарењето (член 278), царинската измама (член 278-а) и прикривање на стоки кои се предмет на криумчарење или царинска измама (член 278-б). Најопшта дефиниција за поимот "царински криминалитет" е дека тој е сложена безбедносна појава, која опфаќа криминални поведенија извршени од страна на физичко или правно лице, корисници на царински услуги или лица кои вешто го одбегнуваат царинските премини и надзор и криминалните поведенија со елементи на злоупотреба на службената должност.⁵⁵

Царинскиот криминалитет може да биде криминал во царинското работење, како криумчарење, царинска измама и прикривање на стоки кои се предмет на криумчарење и царинска измама и транснационален криминал во допир со царинското работење, дела на недозволена трговија што се однесуваат на увоз на штети прехранбени продукти, лекови, трговија со наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори, внесување на опасни и радиоактивни материи во земјата, изнесување и извезување во странство добра под привремена заштита на културното наследство, увоз на украдено културно наследство, извоз на загрозени животински и растителни видови, перење пари и други приноси од кривично дела, тргување со оружје и распрскувачки материјали, недозволен премин преку државната граница, премин на неовластени места на царинската линија, трговија со луѓе, криумчарење мигранти и слично.

Карактеристиките на царинските кривични дела се нивното целосно казнување на обидот, подготвителните дејствија и облигаторно изрекување на мерката одземање на предметите. Извршител на овој криминалитет можат да бидат физички и правни лица кои делото ќе го сторат со умисла.

Начини и методи на сузбивање на царинскиот криминалитет

Царинските служби во одделни земји во светот располагаат со високо стручни кадри, имаат современи организациони форми и опремени се со најсовремени технички средства. Сознанијата до кои доаѓаат стручните лица од областа на царинското организирање и работа укажуваат на потребата царинското работење, односно мерките кои треба да ги превземаат, постојано да се осовременуваат за да можат да ги попречат царинските деликти и да ги откриваат царинските делинквенти. Во таа смисла царинските служби во последниве неколку години систематски превземаат и нови современи превентивни и репресивни мерки.

А) Превентивни мерки спрема оние што внесуваат стока – самото физичко присуство на царинските работници на местата каде се внесува стоката превентивно дејствува во одвратувањето на оние лица кои размислуваат да внесат стока без царински увид. Понатаму, контролата што се врши по случаен избор или контролата таканаречена секој десетти или секој што носи црвена торба итн може да вроди со плод, бидејќи со овој вид контрола може да биде опфатен секој патник, така што по ниеден основ патникот не може да биде сигурен дека ќе ја избегне контролата. Царинските служби можат да

⁵⁵ Повеќе кај: Крстаноски, М., Царинско право, Охрид, 2007

ангажираат лица во странство кои ќе работат за царинската служба, така што ќе остваруваат увид на местото на утовар на стоката. Во САД овластени лица имаат право да плаќаат информатори според утврдена таблица – за која примена информација колку пари ќе добијат, како и да плаќаат „агенти“, особено за откривање на тајни канали преку кои се пренесува дрога, оружје, муниција, експлозиви и сл. Од друга страна, репресивните мерки, паричните казни, одземањето на стоката, односно средството во кое е сокриена има превентивна функција спрема потенцијалните царински деликвенти.

Б) Превентивни мерки (самозаштита) во царинската служба – мерки спрема царинските службеници – во некои земји во светот постојат специјализирани одделенија, служби или сектори за контролно – аналитички и ревизорни работи и попречување на криумчарење. Некаде постојат служби – одделенија за заштита на интегритетот на службата и заштита од мито и корупција. Некаде пак, постојат:

а) гранични царински контроли (таканаречена царинска полиција) – вооружени се, патролираат во царинскиот појас, имаат овластувања да апсат, да вршат претреси без посебни овластувања и сл.;

б) одделенија за разубување – го следат увозот на стоката, потеклото на стоката и фирмите таканаречени измамници; и

в) одделенија за контраубување.

Во некои земји сите податоци кои имаат безбедносен карактер се обработени во **единствен генерален електронски центар**. Царинскиот работник со посебна шифра и овластување може да дојде до секаков вид безбедносна информација која му е потребна за извршување на службена задача. Се евидентира кој службеник, во кое време и која информација ја зел.

Во некои земји се практикува формирање на персонални досиеја за секој патник кој било кога се појавил како извршител на економски криминал. Во овие случаи, со внесување на податоците од патникот во компјутер веднаш се добива повратна информација за тоа дали се работи за веќе евидентирано лице кое некогаш направило царински деликт.

Општо земено, би можело да се каже дека модерната царинска служба има право и должност да ги заштитува граѓаните и фирмите од злоупотреби на цариниците, но истовремено има право и должност да ги заштитува и царинските работници од злоупотреби спрема нив.

Така на пример, за да се избегне или намали протекцијата, се врши честа ротација, замена на цариниците од едно на друго место. Тоа значи дека до моментот на почнувањето со работа цариникот не знае на кое место ќе биде распореден тој работен ден. Или, цариник што има близок роднина бизнисмен, шпедитер или слично од сопствената служба е под засилен надзор. Во случај пак, на цариникот да му биде понудено мито, има пропишана постапка како да се заврши работата – да се заштити работникот, а да се открие давателот на мито.

В) Репресивни мерки кои ги превземаат царинските органи – репресивните мерки кои ги превземаат царинските органи секогаш се пропишани со закон или друг правен акт и се однесуваат на парична казна, одземање на стоката и одземање на превозното средство во кое е пронајдена непријавената, односно забранетата стока за увоз.

Права и обврски на царинските службеници при криминалистичкото истражување на царинските кривични дела

На службените работни места додека проверуваат лица, превозни средства или стока, царинските службеници носат службена облека. Во сите други случаи, доколку е потребно за

откривање или спречување прекршоци, царинските службеници можат да работат и во цивилна облека. Секој царински службеник има службена легитимација и е должен ако тоа се бара од него, со неа да се идентификува.

Лицето кое за прв пат се вработува како царински службеник во Царинската управа, пред директорот, дава и потпишува заклетва со следниов текст: "Изјавувам дека во текот на мојата работа ќе ги почитувам Уставот и законите на Република Македонија и дека совесно и уредно ќе ја извршувам мојата должност на царински службеник". Потпишаната заклетва се чува во персоналното досие на царинскиот службеник. Доколку царинскиот службеник одбие да ја даде и потпише заклетвата, ќе се смета дека одлуката за вработување не е донесена.

Царинските службеници имаат право да побараат помош и заштита од полициски и погранични воени единици во постапки кои се однесуваат на иследување, контрола, сузбивање на криумчарење, откривање на царински прекршоци и други казниви дела. Поради видот, природата и сложеноста на работите и задачите што се извршуваат од работниците со посебни должности и овластувања, како и поради тежината на работите и посебните услови под кои тие се извршуваат, царинските службеници имаат право на зголемена плата.

Царинскиот службеник е должен: Работите задачи да ги врши совесно, стручни, уредно и навремено; да не ги злоупотребува своите овластувања и статусот на царински службеник и да го штити угледот на Царинската управа; да ги извршува наредбите од непосредно претпоставениот раководител и да постапува по нив, ако истите се во согласност со Уставот, законот и другите прописи; да дава информации по барање на граѓаните, заинтересираните странки и јавните институции, освен информации кои претставуваат државна и службена тајна; да се однесува во согласност со пропишаните правила за ред и дисциплина на Царинската управа; при исполнување на своите обврски не смее да користи привилегии и ослободувања; при исполнување на своите обврски не смее да бара и да прима материјална или друга корист; стручно да го усовршува своето знаење заради унапредување на професионалните барања; опремата што му е дадена за користење на неговите должности да ја употребува правилно во согласност со нејзината намена и да не ја користи за приватни цели. Царинскиот службеник за непридржување кон овие обврски е дисциплински одговорен, како кривично и прекршочно одговорен во согласност со законот. Постапката за кривична или прекршочна одговорност, може да биде покрената и против лица на кои им престанал работниот однос во Царинската управа во согласност со законот.

При извршување на своите секојдневни работни задачи и обврски царинските службеници може да дојдат до сознанија за сторени кривични дела или прекршоци од областа на царинското работење. Токму затоа, тие, заедно со полициските службеници имаат право да преземат соодветни мерки и активности заради откривање, расветлување, разјаснување и докажување на ваквите опасни негативни поведенија. Со нив, како и со користење на криминалистичките методи и принципи⁵⁶, полесно може да се дојде до вавата цел.

Царински службеник може да запре и изврши претрес и преглед на: секое транспортно средство што влегува во, го напушта или се подготвува да го напушти царинското подрачје, секое транспортно средство што влегува, останува во или ја напушта царинската контролирана зона и секое транспортно средство на целото царинско подрачје за кое царинскиот службеник има основани причини да се сомнева дека: пренесува царинска

⁵⁶ За криминалистичките методи и принципи повеќе кај: Ангелески, М., Криминалистика, НИО Студентски збор, Скопје, 1993 и Ангелески, М., Оперативна криминалистика, Скопје, 2005

стока, забранета стока или стока која може привремено да се одземе и било или ќе биде вклучено во повреда на Царинскиот закон или некој друг закон за чие спроведување е надлежна Царинската управа и може, со примена на сила во мерка примерена на околностите, да влегува во сите делови на транспортното средство и да ги отвори сите оддели, прегради и други места и може да изврши преглед на стоките што се наоѓаат во транспортното средство. Лице кое го врши транспортот или ги пренесува стоките наведени во декларацијата треба да одговори на сите прашања на царинскиот службеник во однос на превозното средство и стоката која се транспортира или пренесува и доколку тоа го побара царинскиот службеник, треба да ја стави стоката на увид, да поднесе документирани докази и да овозможи преглед на истата. Доколку е потребно, царинскиот службеник може да побара од лицето да го пренесе транспортното средство до соодветно место за преглед и претрес. Трошоците настанати во врска со пренесувањето на транспортното средство не паѓаат на товар на Царинската управа. Царинскиот службеник може, тогаш кога тоа е оправдано со оглед на околностите, да го интервјуира секое лице кое би можело да има каква било информација за дејствијата и околностите.

Царински службеник може да ја прегледа, измери, анализира или тестира царинската стока и може за таа цел да ги отвори или да побара да бидат отворени сите пакети во кои се наоѓа таква стока или оние пакети за кои се сомнева дека би можела да се наоѓа. Доколку е потребно, царинскиот службеник може да побара декларантот или сопственикот на царинската стока да организира транспорт на стоката до соодветно место за растовар, утовар, претовар, распакување и пакување на стоката. Трошоците настанати во врска со транспортот паѓаат на товар на декларантот или сопственикот на царинската стока.

Царински службеник може да изврши преглед на сите поштенски пратки што биле увезени и да ја отвори или да побара да биде отворена секоја пратка за која има основани причини да се сомнева дека содржи некоја стока чијшто увоз е забранет, согласно со закон за чие спроведување е надлежна Царинската управа. Царинскиот службеник може да побара увезена поштенска пратка со тежина од 30 грама или помала тежина да биде отворена само во присуство и од страна на лицето до кое е адресирана или друго лице овластено од него. Во секој случај, под никакви околности не смее доверливоста на поштенската пратка да биде нарушена. Службениците на поштите мора да ги пријават на царинскиот орган сите пратки кои подлежат на примена на овој закон или на друг закон.

Кога привременото одземање на таквите стоки или транспортни средства или документи не е можно, царински службеник може во писмена или усна форма да му нареди на сопственикот на стоката, на неговиот полномошник или на кое било друго лице да не ја преместува, оттуѓува по која било правна основа или да не презема какво било друго дејствие во врска со таа стока, транспортно средство или документи без претходно одобрение од страна на царинскиот службеник. Лицето кое е одговорно за стоките, транспортните средства или документите истите треба да ги чува на сигурно и безбедно место, се додека не биде донесена конечна одлука за тоа дали стоката или транспортните средства и документи треба да се одземат. Царинскиот службеник може во секое време да изврши надзор над стоките, транспортните средства и документите. Кога царински службеник задржува или привремено одзема документи, стока или транспортни средства, тој треба да му даде потврда на лицето или лицата од кои што биле задржани или на кои што им биле привремено одземени документите, стоката или превозните средства. Директорот ја потпишува формата на потврдата. Царински службеник заради проверка на точноста на податоците содржани во декларацијата може да ги прегледа трговските документи, книговодствените записи, договорите, записниците и сите други податоци што се однесуваат на увозната, извозната или друга царинска постапка во врска со декларирана стока или на

натамошните комерцијални постапки во врска со таа стока. Тие проверки можат да се спроведат во просториите на декларантот или во просториите на друго лице кое непосредно или посредно е деловно вклучено во наведените дејствија, или во просториите на кое било друго лице кое го поседува наведениот документ или податоци, заради деловни цели.

Царински службеник може, исто така, да ја прегледа стоката доколку тоа се уште е можно. Царински службеник може од лицето кое ја поднесува декларацијата или од кое било друго лице од претходно наведените да ги побара трговските книги, книговодствените записи, договорите, записниците и сите други податоци, а тоа лице е должно во одредениот рок и на одреденото место да му ги достави на царинскиот службеник сите барани документи или информации, без разлика на тоа во каков облик се чуваат и на негово барање треба да му ја даде сета неопходна помош. Кога деловните евиденции и други документи и записници пропишани со важечката законска регулатива се чуваат во електронска форма, царинскиот службеник има право на пристап до базата на податоци на компјутерскиот систем, како и право да побара да бидат изготвени и да му бидат приложени сите документи или декларации што би ги потврдиле податоците што се чуваат во електронска форма.

Царински службеник може да направи копии или да користи извадоци од сите документи.

Царински службеник може да влегува во деловни простории во текот на работното време на корисникот на тие простории ако има основани причини да се посомнева дека тие простории се користат во врска со набавка, продажба и производство или увоз и извоз на стоки за кои се наплатува царина и други увозни давачки и дека такви стоки се наоѓаат во тие простории, како и да изврши преглед на тие простории и стоки, вклучувајќи ги и просториите кои се означени како седиште на трговското друштво или просториите во кои се врши трговската дејност. Царински службеник може да преземе мерки за обезбедување на видот, квалитетот и количината на стоката кога тоа е неопходно заради исполнување на условите коишто ја уредуваат царинската постапка за која стоката била декларирани. Мерките се спроведуваат со ставање пломба, други царински обележја или на друг начин. Царински службеник може да стави пломба или други царински обележја на стоката што е предмет на царински надзор, како и на транспортни средства, царински складишта или други простории каде што се наоѓа стоката, со цел да го обезбеди видот, квалитетот и количината на стоката и нејзината идентичност. Пломбите и другите царински обележја можат да бидат отстранети, сменети или уништени само од страна на царинските службеници или од страна на овластени лица кои имаат дозвола од царинските службеници. Доколку тоа е неопходно заради спроведување на царинскиот надзор, царински службеник може да ги пломбира или на друг начин затвори просториите и да ги отстрани лицата и предметите од местата каде што се врши утовар, истовар, чување или преглед на стока, како и транспортните средства и да го забрани или ограничи движењето на такви места, простории или транспортни средства.

Посебни овластувања на Царинската управа при откривање на царински кривични дела

Со донесување на новиот Закон за кривична постапка во ноември 2010 година Царинската управа добива нови надлежности и овластувања со цел обезбедување докази за водење на кривичната постапка пред надлежниот суд. Судот по писмено барање од Царинската управа може да нареди превземање на посебни истражни мерки кога постојат основи за сомневање дека се подготвува, во тек е извршување или е веќе сторено кривично дело.

Овластувањата што со овој закон и се дадени на правосудната полиција, Управата за финансиска полиција ги има во случаите кога се работи за откривање и истражување за кривичните дела: перење пари и други приноси од казниво дело од членот 273, недозволена трговија од членот 277, криумчарење од членот 278 и даночно затајување од членот 279, сите од Кривичниот законик на Република Македонија⁵⁷, како и други кривични дела со противправна имотна корист од значителна вредност.

Овластувањата што со овој закон и се дадени на правосудната полиција, Царинската управа ги има во случаите кога се работи за откривање и истражување за кривичните дела: производство и пуштање во промет на штетни средства за лекување од членот 212, производство и пуштање во промет штетни прехранбени и други производи од членот 213, неовластено производство и пуштање во промет наркотички дроги, психотропни супстанции и прекурсори од членот 215, неовластено прибавување и располагање со нуклеарни материи од членот 231, внесување опасни материи во земјата од членот 232, изнесување, односно извезување во странство на добра под привремена заштита или културно наследство или природна реткост од членот 266, перење пари и други приноси од казниво дело од членот 273, криумчарење од членот 278, царинска измама од членот 278-а, прикривање на стоки предмет на криумчарење и царинска измама од членот 278-б, даночно затајување од членот 279, недозволена држење оружје и распркувачки материи од членот 396 и трговија со луѓе од членот 418-а, сите од Кривичниот законик, кривични дела од Законот за акцизи и други кривични дела поврзани со увоз, извоз и транзит на стоки преку граничната линија.

Значи што се однесува до откривањето, документирањето и спречувањето на кривични дела, со Законот за кривична постапка, на Царинската управа и се дадени надлежности за реализирање на посебни истражни мерки. Во рамките на ова нејзино овластување од особена важност е нејзината организациона структура и безбедносна функција⁵⁸. Како што беше претходно укажано, во Управата постои посебен сектор за контрола и истраги кое во своите рамки има пет одделенија. Секторот за контрола и истраги ги анализира сторените царински прекршоци и кривични дела и врши анализа на ризик, прибира, проценува релевантни разузнавачки податоци со цел за откривање на криумчарена стока. Секторот врши проценка и обработка на сите информации кои се слеваат во Царинската управа, прави нивна првична евалуација и проследување до соодветното одделение и царинска испостава за нивна натамошна обработка. За спроведувањето на посебните истражни мерки се задолжени две одделенија, и тоа, одделението за разузнавање и одделението за истраги, преку неговите две служби: службата за борба против економскиот криминал и службата за борба против криумчарењето.

Прибирањето, проценката и анализата на релевантните разузнавачки податоци со цел помош за откривање на криумчарена стока и други стоки чиј увоз/извоз е забранет и стока за која постојат некои ограничувања е задача на одделението за разузнавање. Одделението ги презема поголемите или покомплицираните случаи на разузнавање, а кои се однесуваат на криумчарење или други царински измами и подготвуваат стратешки и оперативни разузнавачки извештаи. Одделението соработува со надлежни служби за разузнавање како и со странски царински администрации и меѓународни организации. Собраните податоци околу заплени кои ги има Царинската управа, заедно со сите детални информации (фотографии и метод на заплена) се внесуваат во базата на Светската Царинска

⁵⁷ Кривичен законик на Република Македонија, Сл. Весник на РМ бр. 37/96, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11 – две измени и дополнувања, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13 и Одлуки на УСРМ бр. 220/2000, 210/2001, 206/2003, 228/2005

⁵⁸ Според Вељаноски, Н., Организациона структура и безбедносна функција на Царинската управа, магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2015

Организација, која ги користи за едукативни цели. Во оваа база на информации се сите заплени на наркотични средства, цигари, оружје, кои земјите членки ги имаат доставено. Од оваа база се пратат начините и трендовите кои најчесто се користат и појавата на нови методи.

Одделението за истраги непосредно учествува во акции за спречување, откривање и расветлување на царинските кривични дела и прекршоци од областа на економскиот криминал, кој ги опфаќа кривичните дела: криумчарење, даночно затајување, царинска измама, перење пари, како и сè она што е поврзано со избегнување на наплата на царински давачки, даноци, акцизи и незаконски финансиски трансакции. Ако постои основано сомнение дека е сторено кривично дело, одделението за истраги презема соодветни мерки и активности за да се пронајде и открие сторителот на кривичното дело. Понатаму, поднесува соодветна кривична пријава согласно Законот за кривична постапка и Кривичниот законик за различни кривични дела, поднесува барање за поведување на прекршочна постапка, согласно Царинскиот и другите закони, изготвува дописи до одделението за ревизија и контрола како одговор на нивните барања, изготвува дописи до царински служби во странство со барање за доставување на информации по различен основ, како на пример доказ за вистински платена вредност на стоки, како и одговор по барање на странските царински служби. Царинската управа преку ова одделение соработува со Министерството за внатрешни работи и учествува во акции за спречување и откривање на кривични дела и царински прекршоци од областа на криумчарењето како што се: криумчарење, прикривање на стоки предмет на криумчарење и на царинска измама, неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурсори, неовластено прибавување и располагање со нуклеарни материи, внесување на опасни материи во земјата, производство и пуштање во промет на штетни средства за лекување, производство и пуштање во промет на штетни прехранбени производи, изнесување на добра под привремена заштита или културно наследство или природни реткости, трговија со луѓе, криумчарење на мигранти како и недозволено држење на оружје и распрскувачки материи. Одделението изготвува кривични пријави, ги доставува до јавното обвинителство и го следи текот на постапката. Исто така, ги следи актуелните трендови на царинските прекршоци и кривични дела од областа на економскиот криминал, појавните облици на вршење кривични дела, начин на транспортирање на стоки кои подлежат на плаќање високи давачки, даноци, акцизи и други, за сите активности изработува извештаи и ги следи новите прописи од областа на царинското работење и истрагите. Значајно внимание се посветува и на едукацијата во поглед на детекција на дрога и современите начини на пренесување.

Заклучок

Во рамките на овој труд беше разработен царинскиот криминалитет како дел од организираниот криминал, преку криминалистичкото истражување конкретно на кривичните дела: криумчарење, царинска измама и прикривање на стоки кои се предмет на криумчарење и царинска измама.

Улогата на царината е да го контролира движењето на стоките и да ги штити државните интереси, односно спроведување на законите во согласност со државната политика, како и борба против криминалот и измамите, безбедни граници и олеснато движење преку нив за легалната трговија. Глобална мисија на царинските служби е примена на сет дејствија со кои се овозможува безбедност и сигурност, како и ефективно олеснување на трговијата и наплата на приходите. Тоа се остварува преку користење на повеќе алатки:

- промоција на извесност, предвидливост и безбедност на прекуграничното движење на стоки и лица според јасни и прецизни стандарди;
- засилена соработка помеѓу царинските служби, како и соработка на царината со деловната заедница и други владини служби;
- обезбедување на соодветни капацитети на царината за исполнување на прописите на начин со кој се олеснува легалната трговија.

Факт е дека ниту една држава не е имуна на негативни и криминогени однесувања. Тие отсекогаш постоеле и ќе продолжат да постојат, во зависност од степенот на развој. Една од многуте цели на Царинската управа е во соработка со другите државни органи да го одржува нивото на безбедност во нашата земја и активна борба против меѓународниот криминалитет.

Улогата на царината во областа на безбедноста и сигурноста значително еволуираше во последно време. Растечките закани од организираниот криминал, тероризмот, како и опасноста од болести и нови закани во областа на забраните и ограничувањата и други предизвици поврзани со заштитата на здравјето на граѓаните ќе бараат соодветен одговор од Царинската управа.

Улогата на Царинската управа треба да биде зајакната на различни полиња како на пример на полето на заштита на луѓето од внесувањето на штетни материи опасни по здравјето, спречување на недозволената трговија и поширока борба против организираниот криминал. Со спроведувањето на засилена контрола на границите, Царинската управа може да го спречи внесувањето на стока која го загрозува здравјето и безбедноста на граѓаните. Со контролирањето на стоката и трговските текови царинската служба може значително да придонесе за сузбивање на меѓународниот криминал и тероризам.

Управата дополнително во иднина треба да ја подобри ефикасноста на своите контроли и други активности поврзани со сузбивањето на незаконски активности. Потребна е успешна блиска и плодна соработка со националните и меѓународните партнери.

Користена литература

- Ангелески, М., Криминалистичка тактика I, Прв приватен универзитет - ФОН, Скопје, 2007
- Ангелески, М., Криминалистичка тактика II, Прв приватен универзитет - ФОН, Скопје, 2007
- Ангелески, М., Криминалистичка методика, Прв приватен универзитет - ФОН, Скопје, 2008
- Ангелески, М., Криминалистика, НИО Студентски збор, Скопје, 1993
- Ангелески, М., Оперативна криминалистика, Скопје, 2005
- Вељаноски, Н., Организациона структура и безбедносна функција на Царинската управа, магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2015
- Витларов, Т., Калаџиџев, Г., Лабовиќ, М., Стојановски, Т., Системска анализа, на законската рамка и соработка помеѓу надлежните институции за борба против организираниот криминал, Скопје, Јуни, 2005
- Камбовски, В., Казнено право, посебен дел, четврто дополнето издание, Просветно дело, АД, Скопје, 2003
- Камбовски, В., Организиран криминал, Скопје, 2005
- Котески, М., Николовски, М., Методика на истражување на општ криминалитет, Соларис принт, Скопје, 2008

- Крстаноски, М., Криминалитет и детекција, второ изменето и дополнето издание, Охрид, 2007
- Крстаноски, М., Царинско право, Охрид, 2007
- Крстаноски, М., Царинска постапка со основи на царинските казниви деликти, Скопје, 2000
- Лабовиќ, М., Николовски, М., Организиран криминал и корупција – најнови теоретски димензии, практички консеквенции и методика на истражување, Факултет за безбедност, Скопје, 2010
- Марјановиќ, Ѓ., Македонско кривично право, општ дел, шесто изменето и дополнето издание, Просветно дело, АД, Скопје, 2003
- Матовски, Н., Бужаровска, Г., Калајџиев, Г., Казнено процесно право, Правен факултет, Скопје, 2013
- Сотирска, Парулеска, А., Сузбивање на криумчарењето како предмет на работа на Царинската управа на Република Македонија, магистерски труд, Факултет за туризам и организациони науки, Охрид, 2014

ПРИМЕНА НА ДНК АНАЛИЗАТА ВО СОВРЕМЕНОТО КРИМИНАЛИСТИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ

Никола Тренкоски

Откривањето на дезоксирибонуклеинската киселина (ДНК), дешифрирањето на нејзината структура и декодирањето на нејзината генетска информација претставувале точки на пресврт за нашите сфаќања за основните концепти на наследност. Во денешно време, со неверојатна брзина, како што молекуларните биолози ја разоткриваат основната структура на гените, се може да се создадат нови производи по пат на генетско инженерство и да се развијат дијагностички помагала и начини на лекување на генетски нарушувања. Долги години ваквите појави биле од навидум периферен интерес за форензичките научници. Сето тоа се сменило, кога во 1985 година, она што започнало повеќе или помалку како рутинско истражување на структурата на човечкиот ген довело до откривање на таквите делови на определени гени во структурата на ДНК, кои се единствени за секоја индивидуа, слично на отпечатоците од прстите.

Денес типизацијата на ДНК им овозможува на форензичарските научници да ја постигнат таа цел. Оваа техника се уште е нова, меѓутоа за неколку години од нејзината појава, типизацијата на ДНК станала рутинска постапка во државните криминалистички лаборатории и таа е досатапна за сите заинтересирани страни со помош на услугите на определен број на квалификувани приватни лаборатории. Во САД, судовите изворедно многу ги признаваат доказите во врска со ДНК и ја прифаќаат веродостојноста на нивната научна подлога.

Што е ДНК?

Во состав на секоја од 60 трилиони клетки во човечкото тело се наоѓаат нишки на генетски материјал, наречени хромозоми. Подредени по должина на хромозомите, како монистри нанижани на конец, се наоѓаат приближно 25 илјади гени. Генот претставува основна единица на наследност, Тој им дава наредби на клетките на телото да создаваат протеини кои определуваат се-од бојата на косата, па се до нашата подложност на заболувања. Секој ген, всушност, е составен од ДНК која е специјално направена да носи единствена телесна функција. Интересно е тоа што иако ДНК била откриена уште во 1868 година, научниците многу подоцна ја сфатиле и започнале да ја ценат нејзината фундаментална улога во поглед на наследноста. Меѓутоа, поголемо разбирање за тоа како функционира ДНК не се случило се до почетокот на 1950 година, кога двајца истражувачи, Џејмс Востон и Френис Крик, ја откриле структурата на ДНК. Се покажало дека ДНК претставува невообичаен молекул, мајторски изграден со цел да ја игра улогата на контролор на генетските карактерни особини на сите живи клетки, било да се од животинско или растително потекло.

Функција на ДНК

Наследните карактерни особини кои ги контролира ДНК потекнуваат од нејзината способност да го насочи прозиводството на сложените молекули, наречени протеини. Протеините, всушност, се создаваат по паат на поврзување на комбинација од аминокиселини. Иако постојат илјадници протеини, сите тие можат да се изведат од комбинација на дваесетте познати аминокиселини. Секвенцијата на аминокиселини во синцир на протеини, ја определува формата и функцијата на дадениот протеин.

Генетската информација која ја определува секвенцијата на аминокиселини за секој произведен протеин во човечкото тело, е сместена во генетскиот код на ДНК кој е секвенцијата на бази по должината на нишката на ДНК. Интересно, за овој код не е ограничен само за луѓето. Речиси сите проучени живи клетки до денес употребуваат ист генетски код како јазик за синтеза на протеини.

Форензичка Дејност на ДНК

ДНК не ги заменува другите важни аналитички процедури опишани на друго место, туку тоа се користи заедно со други процедури, зависно од природата на истражувањето. ДНК профилот е ретко единствено парче доказ, тоа не е дозволено во Велика Британија. Меѓутоа, неговиот равој бил револуционерен за форензичката наука и кога ќе се примени во неговата најмоќна форма, дозволува биолошкиот примерок на местото на злосторството или несреќата да се поврзе со лицето од кое потекнува.

Зависно од настаните, доказ од биолошко потекло на место на настанот може да бидат влакна, отпечатоци од прсти, отпечатоци од усни, спрема, плунка, примероци од ткиво, коска, урина, фекалии, итн. Успешна ДНК анализа од овие примероци создава профил кој го има потенцијалниот да го идентификува можниот извор на доказот, било жртвата или осомничениот. ДНК анализирањето напреднало до таков степен што, со исклучок на идентични близнаци, крајно е неверојатно дека две роднински неповрзани личности би можеле да имаат ист профил.

Форензичката употреба на ДНК не е само возможна туку е и широко применлива бидејќи:

- Во склоп на ДНК од едно лице постојат детектибилни шавлони кои се повторуваат повеќепати, а кои се карактеристични за него или неа
- ДНК, со тоа што е релативно робустна молекула, добро преживува под широк опсег надворешни услови
- ДНК може да се изолира од било кој од широкиот опсег биолошки примероци кои може да останат на местото на злосторството или случајот
- Изворот на ДНК не е важен и ќе го создаде истиот шаблон за една индивидуа
- Достапни се софистицирани, прецизни и екстремно чувствителни техники кои дозволуваат детекција на шаблоните во многу мали примероци
- Техниките се релативно евтини и брзи за изведување
- Собраните податоци се соединуваат во бази на податоци во компјутери
- Постои силен и широк опсег на научна поддршка од полето на молекуларната генетика на популацијата, што овозможува да се направи соодветна интерпретацијана ДНК податоци за профилирање

Типизација на ДНК

Генетичарите коишто се занимаваат со технологијата на рекомбинантна ДНК најчесто се интересираат за пронаоѓање и репродукција на сегменти на ДНК кои се одговорни за контролирање на синтезата на протеини. Сепак, не сите секвенции со бази на ДНК даваат кодови за производство на протеини. Делови од молекулот на ДНК содржат секвенции од бази кои се повторуваат берзброј пати. Потеклото и значењето на ваквите повторувања на парови се уште не се познати, меѓутоа за форензичките научници тие служат како средство за разграничување на едно лице од друго по пат на типизација на ДНК. Клучот за да се разбере типизацијата на ДНК се наоѓа во сознанието дека кај населението во светот, постојат голем број можности за тоа колку пати определена секвенција на бази може да се повтори во

нишката на ДНК. Тие можности уште повеќе се зголемуваат кога се работи за два хромозома, при што секој од нив содржи различни должини на повторливи секвенци.

Полимерна верижна реакција

PCR претставува техника направена за да копира или да мултиплицира нишки на ДНК. За форензичките научници, кои многу често имаат минимални количини на материјали за испитување, можноста да се мултиплицираат количините на примероци достапни за анализа била премногу добра за да се пропушти. PCR претставува производ на знаење добиено од сфаќањето како нишките на ДНК природно се реплицираат во склоп на клетката. Најзначајната одлика на PCR претставува фактот што ензимот наречен ДНК полимераза може да се насочи кон синтеза на специфичен регион на ДНК. Од гледна точка на форензичкиот научник, PCR нуди и друга јасна предност, поради тоа што со PCR може да се амплифицираат минимални количини на ДНК, со што се надминува проблемот со ограничените количини на примероците, што често се поврзува со доказните материјали од местото на настанот

Повторување на кратки парови (STRs)

STRs претставуваат локации на хромозот кои содржат елементи со кратки секвенции кои се повторуваат во состав на молекулот на ДНК. Тие служат како корисни маркери за идентификација, поради тоа што можат да се пронајдат во изобилство низ човечкиот геном. STRs вообичаено се состојат од повторливи секвенции на три до седум стадиуми, целосната нишка на STR е исто така многу кратка, се состои од помалку од 450 бази. Она што ги прави STRs толку привлечни за форензичките научници е фактот што колку стотици различни типови на STR можат да се пронајдат во човечките гени. Колку повеќе STRs можат да се карактеризираат, толку е помал процентот на населението од кое ваквите STRs можат да произлезат. Со употреба на технологијата на PCR, може истовремено да се екстрахира и амплифицира комбинација на различни STRs. На пример еден систем кој е достапен на пазарот е STR Blue Kit. Овој кит ги обезбедува потребните материјали за коаплификација и откривање на три STR.

Митохондријална ДНК

Митохондријалната ДНК се наоѓа надвор од јадрото на клетката и се наследува единствено од мајката. Митохондриите се клеточни структури кои се присутни во сите клетки на човечкото тело. Тие претставуваат извор на енергија на телото и обезбедуваат околу 90 проценти од вкупната енергија која му е потребна на телото за правилно да функционира. Една митохондрија содржи неколку клопчиња ДНК, од кои сите се вклучени во производство на енергија.

ДНК профили

Профилот е серија на врвови ангажирани долж основата при што личат на графикон. Профил од друга личност ќе се разликува во местоположбата на некои врвови долж хоризонталната оска.

ДНК, гените и нивната поврзаност со индивидуалноста

ДНК профилирањето функционира со гледање во личната индивидуалност на генетското ниво, со испитување на разликите помеѓу луѓето и нивната ДНК. Целта е да се испитаат, во форензичко контекст, аспектите на индивидуалноста кои имаат генетска основа која може да се открие со анализирање на ДНК структурата.

Индивидуалност и гени

Личноста ја покажува неговата или нејзината индивидуалност на многу начини кои се често веднаш очигледни карактеристики на лицето, фризура, држење, висина итн. Овие особини делумно се резултат на сложени фактори, вклучувајќи социјални и семејни услови, но некои исто така имаат генетска основа. Доколку би биле гентски идентични, тоа сепак би биле лица кои се чинат различни поради влијанија од околината. Меѓутоа ДНК профилирањето е неизмерно моќно бидејќи на ниво на гени и ДНК, луѓето се уникатни. Уникантниот генотип на личноста се создава при зачнувањето и останува и умира со таа индивидуа.

Гените и ДНК

Гените се информација, тие се биохемиски упатства кои ги утврдуваат, заедно со факторите од околината, карактеристиките на луѓето и сите други организми. Овие упатства се пренесуваат од родителите на детето-детето добива половина гени од мајката и половина од таткото. ДНК материјалот од кој се создадени гените, е долга и комплексна молекула. Има структура на добро познат двоен хеликс.

Форензичка анализа на ДНК и ДНК профилирања

Форензичката употреба на ДНК примероци почнува со нивното земање од местото на кривичното дело и завршува со презентација на податоците на суд или испитување. Како при собирањето и складирањето на другите докази, присвоени се строги процедури и тие мора строго да се следат со цел доказот да биде непобедлив. Преглед на процедурата:

- Собирање и складирање на доказот од местото на злосторството
- Издвојување на ДНК од примерокот
- Кванитфицирање на ДНК
- Засилување на генетските локуси кои треба да се испитаат
- Одвојување на засилената ДНК според големината со користење на електрофорезата
- Интепретирање на шаблоните на алиелите
- Споредување на еден или повеќе ДНК примероци за совпаѓање

Собирање и чување на биолошки докази за анализа на ДНК

Количината на ДНК која е под нормалното ниво за откривање се дефинира како копирање од мала количина на материјали. Кога е позната оваа технологија, хоризонтите на криминалистичкиот иследувач се протегаат над традиционалните засушени дамки од крв или семена течност и вклучуваат поштенски марки и пликоа натопени со плинка, шолја или лименка која била допрена до усните на даденото лице, гума за цваќање, капи или чаршафи на кои можат да се пронајдат мртви клетки од кожата. Исто така, може да се направи анализа на ДНК од кожни или епителни клетки кои се пренесле на површината на оружје, внатрешноста на ракавица или пенкало.

Крајната цел на сензитивноста при вршење на форензичката анализа на ДНК претставува профилирање на ДНК екстрахирана од една човечка клетка. Такво достигнување се чини дека е блиску до реализација. Истражувачите објавиле дека добиле профил на STR од една или две клетки и успешно направиле профилирање на ДНК од една единствена бразда од отпечаток.

Лицето кое што врши собирање на докзите мора да се справи со сите текесни течности и дамки од биолошки материјали со колку што е можно помал личен контакт. Сите телесни течности мора да се земаат како да се инфективни, според тоа при собирање на доказите, задолжително треба да се носат ракавици од латекс за една употреба. Исто така

ракавиците ја намалуваат можноста самиот собирач да изврши загадување на доказите. Поради безбедност и избегнување на загадување, исто така се препорачува носење заштитни маски за лице, прекривки за чевли и по можност заштитна облека. Крвта како доказ има огромна вредност кога настанал пренос меѓу жртвата и осомничениот. Поради тоа треба да се собере целата облека и од жртвата и од осомничениот и да се испрати во лабораторија за да се испита. Биолошките траги не треба да се собираат во пластични или херметички затворени кеси, поради тоа што насобирањето на заостаната влага може да придонесе да се развијат бактерии или габи кои ја уништуваат ДНК. Секој доказ со дамки треба да се спакува оделно во книжна кеса или во кутија со добра вентилација. Сите пакети во кои се содржат биолошки докази треба да се стават во фрижидер или да се чуваат на ладно место, каде нема допир од директна сончева светлина, се додека не се достават на испитување во лабораторија.

Биолошките докази достигнуваат целосна форензичка вредност единствено кога аналитичарот може да ги спореди сите типови ДНК пронајдени во нив со познати примероци на ДНК собрани од жртвите и осомничените. За таа цел, потребно е да се земат најмалку 7 сантиметри кубни комплетна крв од лицата од страна на квалификувани медицинско лице. Примерокот од крв треба да се собере во стерилна вакуум епрувета која содржи конзерванс EDTA. Епруветите мора да се чуваат во фрижидер додека не бидат однесени во лабораторија. Освен преку нив ДНК примероци можат да се добијат и преку други начини. Најненаметлив метод за добивање на стандардни примероци на ДНК, метод кој можат да го спроведат и немедеицински лица, претставува земањето на брис од образите. Памучните стапчиња за брис се ставаат во устата на субјектот и се врши протривање на внатрешната страна на образот со стапчето за брис, со што образните клетки се пренесуваат на него. Доколку лицето не може да даде стандардни примероци на ДНК за собирачите на доказен материјал постојат и некои други можности како замена за тоа, на пример, четка за заби, чешли и летки за коса, жилети, валкани алишта, отпушоци од цигари и чепови за уши. Кој било од овие предмети може да содржи доволно количество на ДНК за да се изврши типизација.

Клучна работа при собирањето на примероци кои содржат ДНК е загадувањето. Загадување може да настане со внесување на туѓа ДНК преку кашлање или кивањена дамката за време на процесот на собирање или пак може да настане пренос на ДНК кога предметите како доказ несоодветно се сместени на тој начин што се допирале меѓу себе при пакувањето.

Истражителите на местото на настанот можат да преземат некои релативно едноставни чекори, со цел можноста за загадување на биолошките доказни материјали да се сведе на минимум:

- Менување на ракавиците меѓу собирањето на секој доказ одделно,
- Собирање конторлен сусптрат за можно последователно лабораториско испитување,
- Собирање мали предмети како доказен материјал,
- Секој поединечен доказ секогаш треба да се спакува одделно во сад со добра вентилација.

Национална База на податоци за ДНК

Огромна предност на модерното ДНК профилирање е тоа што собраните податоци може да се презентираат и собираат во бази на податоци кои може да се пребаруваат со нов ДНК доказ од местото на настанот. Националната база на податоци за ДНК е збир на ДНК профили од нерешени злосторства и ДНК профили од осомничени и осудени криминалци. ДНК доказот се користи да се испита базата на податоци и да се идентификува

потенцијалниот извор на тој профил. Тоа може да се спореди со оној доказ од други кривични дела и може да ги поврзе делата си вмешаната личност.

Заклучок

Современите криминалистички методи на идентификување врз основа на утврдување на ДНК профилот даваат вонредни можности во откривањето и доказжувањето на кривичните дела. Со нивното воведување во судската практика е отворено ново поглавје на современата криминалистика. Меѓутоа, не треба да се изгубат од вид границите и ограничувањата на овој метод. Опасноста од конатминација на биолошките материјал, како и доказжувањето на релевантноста помеѓу трагата и кривичното дело се сериозни предизвици кои полицијат, обвинителството, судот и научната јавност мораат да ги имаат на ум. Со Законот на кривичната постапка треба да се регулира материјата на земање и чување на биолошкиот материјал за ДНК вештачење. И секако не треба да се заборави: ДНК доказот не ја исклучува потребата од трагање по друго докази и вршење на детална криминалистичка анализа.

РАЗВОЈОТ НА ТЕРОРИЗМОТ НИЗ ИСТОРИЈАТА

м-р Кристијан Алексовски

Тероризмот е комплексна појава за која е потребно постојано набљудување и истражување на самата појава за да се има предвид што е всушност тероризмот и како да се контролира или пак сузбие активност на истата појава. Самиот тероризам може да биде или внатрешен, или надворешен тероризам. Тоа зависи од крајната цел на членови кои се обидуваат да ја остварат целта која може да е од лични или други причини. Многу истаржувачки медоти се обидуваат да го разберат тероризмот како појава, но сепак не постои едед заеднички заклучок што е всушност тероризмот, како да се дефинира или пак дали истото е само појава на модерното време или тоа трае од почетоците на човештвото.

Сеуште академската заедница нема одредена универзална дефиниција за поимот тероризам. Проблемот е во фактот дека некои лица ги сметаат едни за терористи, додека пак други ги сметаат за борци за слобода и човекови права.⁵⁹ Тешкотијата за дефинирањето се наоѓа во самото „етикетирање“, бидејќи терминот не е признат од некоја личност или група, туку тоа го прават влади.⁶⁰ Овој феномен е тежок за дефинирањето така заради неговата нематеријална природа, која зависи од историски и географски контекст.⁶¹

Потеклото на својот поим го наоѓа во латинскиот израз *terrere* што значи, да заплаши некого, .Во подоцниот период францускиот термин *terreur* или англискиот *terror* ќе го означуваат терминот во контекст на сеење на страв, заплашување или политичко насилство.⁶²

За првпат како поим тероризам се употребува од Едмунд Бурк, за да го опише „Владеењето на теророт“ на Робеспјер, која е еден вид на стратегија на потиснување на противниците и контрола на масите за време на Француската револуција. Робеспјер е радикален француски водич на тогашната француска влада.⁶³ Истите методи подоцна се користени од нацистичка Германија, фашистичка Италија и СССР во времето на Сталин.

Од средината на дваесетиот век, модерната употреба на терминот тероризам се укажува како средство на етнички или религиозни фанатици, за служење на политички цели како ослободување од странска окупациона сила.⁶⁴ Истиот се смета за облик на политичко насилство, кое вклучува војни, геноцид и етничко чистење како главни категории, и сите се видови на насилство во остварување на политички цели.⁶⁵

Според Вајнберг и Еубанк⁶⁶ тероризмот опфаќа четири брана низ модерната историјата. Иако почетоците се наоѓаат уште од античко време, современото сфаќање за тероризмот почнува од почетокот на 19-от век. Со ова тие сакаат да покажат дека тероризмот не е некој модерен тренд од понов период, туку дека и самата дејност на тероризмот минува низ различни периоди и се манифестира на различни начини.

Првиот бран почнува од Француската револуција и активностите на Робеспјер. Таквите активности ги инспирираат неколку организации низ Европа од кој најзначајна е

⁵⁹ Лазаревски, Д., Исламски фундаменталистички верски групи и движења и нивно инволвирање во организација и извршување на терористички акти (Факултет за безбедност-Скопје, 2015) стр.120

⁶⁰ Townsend, C., Terrorism, A very short introduction (Oxford University Press, 2002) стр. 3

⁶¹ O'Connor, T., Definitions and Typologies of Terrorism (MegaLinks in Criminal Justice, 2011)

⁶² Мала енциклопедија (ИП Просвета Београд 1970) стр. 94

⁶³ Burke, E., Reflections on the revolution in France (Oxford University Press, 1993)

⁶⁴ Forst, B., Terrorism, Crime and Public Policy (Cambridge University Press, 2009) Стр. 3

⁶⁵ Miller, M., The foundations of modern terrorism (Cambridge University Press, 2013) Стр.1

⁶⁶ Weinberg, L., Eubank, W.L., What is terrorism (Infobase Publishing, 2006)

руската Народна воља, која се залагала за промена на монархијата со демократски систем. Истата таа организација подоцна се трансформира во Социјалистичка револуција која го промовира социјализмот како систем и доведува до познатата Руска/Болшевичка револуција од 1917-та година.

Во овој период инспирација добиваат и националните движења низ Европа кои не се задоволни со државното уредување на Британската, Австро-Унгарската или Отоманската империја. Националните движења во Ирска, Ерменија или на Балканот се само примери.

На Балканот е најзначајна активноста на Внатрешната Македонска Револуционерна Организација(ВМРО) против Отоманската империја. Но она што е интересно е не толкавиот возврат кон македонското население од страна на Отоманската империја, каков што бил возвратот спрема ерменскиот народ за времето на Првата Светска војна. Млада Босна како организација за ослободување од Австро-Унгарската анексија ја добива својата важност со своите активности кои придонесуваат за почетокот на првиот глобален конфликт-Големата војна(Прва Светска војна).

Вториот бран е период после Втората Светска војна. Период на анти-колонијални и национални движења од колонијалните владетели. Велика Британија и Франција се земјите во тој период со најголеми колонии кои се претежно од африканскиот и азискиот континент.

Индија и Пакистан стекнуваат независност од Британија, што после нив во Африка добиваа Гана и Нигерија. Ова се примери за мирно повлекување на европјаните од тие колонии, што не е случај со останатите. Движењата и активности во Палестина од Ционистите и палестинските Арапи и алжирските востаници во Алжир се позначајните т.н. терористички активности кои го одбележуваат вториот бран, т.е. каде вооружените конфликти или граѓанските војни се начин за остварување на целта.

Технолошкиот развој во 60-те години придонесува и е почеток на *третиот бран*. Појавата на телевизијата и масовните медиуми, брзиот транспорт и други изуми го модернизираат и начинот на водење на тероризмот. Период на Студена војна со постоењето на два света каде секој има за цел да претстави својата идеологија, борбите за национално ослободување се интензивираат.

Виетнам е најпознат пример од тој период, но и шестдневната војна меѓу Израел и околните арапски земји. Од важност е и револуционерната борба во латинска Америка со герила војните кои се водени од страна на Че Гевара, како и кубанската револуција од почетокот на 60-те.

Последниот, *четврти бран* се карактеризира со појавата т.е. зачетокот на она што е денес познато како тероризам. Иранската револуција по периодот на 70-те промовира анти-американска пропаганда, каде за прв пат се употребува цихад како начин за борба против неверниците. Исламистите се појавуваат во овој период, кои што се радикална исламска група, религиозно мотивирани, кои сметаат дека употребата на насилство е оправдана за да се постигне целта, која во овој случај е од религиозен карактер.

Модерниот тероризам, почнувајќи од случувањата на 11 септември, па до ден денешен се развива во правец на формирање на организација во вид на воена хиерархија или некој вид на државен систем. Територијата на формирањето на таков вид организација и дава предност на истата за исполнување на своите цели, првенствено заради познавање на истата географска положба.

Многумина од научно-академската сфера веруваат дека помеѓу тероризам и организиран криминал не постои разлика. Причината е во фактот дека и двете имаат за цел

да наштетат на државата и нејзините институции.⁶⁷ Но има и значителен број примери каде помеѓу истите има соработка за остварување на свои цели. Многу од терористичките организации се впуштаат во организиран криминал со цел да се издржат финансиски и да ги продолжат своите активности.⁶⁸

Главно, главни карактеристики во кои се гледаат сличностите помеѓу организираниот криминал и тероризмот се:⁶⁹

1. *Постои хиерархиска структура*
2. *И во двете се користи насилство како начин за остварување на цели*
3. *Постојат правила на однесување*
4. *Членството е ограничено*

Иако многу карактеристики укажуваат на сличност меѓу двете, сепак не може да се зборува за апсолутна поврзаност/еднаквост меѓу истите. Причината е во тоа што организираниот криминал цели за остварување на финансиски придобивки, додека пак тероризмот е повеќе за остварување на политички цели поткрепени од идеолошки причини. Но не само целта е индикатор за разликување меѓу тероризам и криминал, туку и методите кои ги користат за остварување на истите.

И двете групи можат да соработуваат. Криминалците за добра сума на пари можат да им обезбедат на терористите се што посакуваат, додека пак терористите ги толерираат некои криминални активности се додека тие им служат на целта за која се залагаат.⁷⁰ Покрај тоа соработката може да биде и во обезбедување на финансиска и логистичка поддршка.⁷¹

Научниците во академската сфера не дефинираат поим за тероризам, но сепак се согласни дека истиот претставува опасност за модерниот свет, доколку не се обрне посебно влијание за да се превенира. Многу пати тероризмот се поврзува со организиран криминал, но сепак постојат карактеристики кои ги дистанцираат истите. Но можноста за соработка постои.

Тероризмот не е нешто ново, туку постојат пишани податоци низ разни историски времиња за акти на терор кои биле вршени независно дали врз монарси, владини службеници или пак невино цивилно население. Тероризмот е во човековата природа и неговото постоење. Таквото однесување најчесто е незадоволство од средината во која една личност живее и презема активности за нејзино подобрување, притоа не земајќи ги в предвид последиците.

Модерното време со технолошкиот развој, како што придонесува за обичниот општествен живот, така оди и во корист на тероризмот. Иновациите во воената индустрија, развојот на оружјето, и се она што оди во откривање на нови методи на уништување, како што оди во прилог на војската на одредена земја, истата оди во прилог и на развојот на војување од страна на оние кои практикуваат терор.

Крајот на 20-от и почетокот на новиот век, е популарен по војувањето против тероризмот насекаде низ светот. На Блискиот Исток, во Ервопа па дури на истокот на Азија и прекуокеански има примери за вршење на терор и нивно сузбивање. Но сепак, тероризмот,

⁶⁷ Николовски, М., Дали тероризмот е еден од облиците на организираниот криминал (Полициска академија-Скопје, 2008)

⁶⁸ Ibid Стр.6

⁶⁹ „Linkages of Organized Crime and Terrorism”

<http://www.civilserviceindia.com/subject/General-Studies/notes/linkages-of-organised-crime-with-terrorism.html>

⁷⁰ Alda Erik, Sala L. Joseph, Links Between Terrorism, Organized Crime and Crime: The Case of the Sahel Region Достапно на <http://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.ea/> (10 Септември 2014).

⁷¹ Милошевска, Т., Поврзаноста на тероризмот и организираниот криминал (Филозовски факултет, Институт за одбрана и мировни студии-Скопје)

како и некои одредени организации познати како што е Ал Каеда, Хезболах и други се уште се активни. Истите водат „војна” која е против неверниците и оние кои претставуваат закана за нивното живеење и начинот на кој живеат.

Користена литература

- Alda Erik, Sala L. Joseph, Links Between Terrorism, Organized Crime and Crime: The Case of the Sahel Region, достапно на <http://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.ea/> (10 Септември 2014).
- Burke, E., Reflections on the revolution in France (Oxford University Press, 1993)
- Forst, V., Terrorism, Crime and Public Policy (Cambridge University Press, 2009)
- Лазаревски, Д., Исламски фундаменталистички верски групи и движења и нивно инволвирање во организација и извршување на терористички акти (Факултет за безбедност-Скопје, 2015)
- „Linkages of Organized Crime and Terrorism”
<http://www.civilserviceindia.com/subject/General-Studies/notes/linkages-of-organised-crime-with-terrorism.html>
- Мала енциклопедија (ИП Просвета Београд 1970) стр. 94
- Miller, M., The foundations of modern terrorism (Cambridge University Press, 2013)
- Милошевска, Т., Поврзаноста на тероризмот и организираниот криминал (Филозовски факултет, Институт за одбрана и мировни студии-Скопје)
- Николовски, М., Дали тероризмот е еден од облиците на организираниот криминал (Полициска академија-Скопје, 2008)
- O’Connor, T., Definitions and Typologies of Terrorism (MegaLinks in Criminal Justice, 2011)
- Townsend, C., Terrorism, A very short introduction (Oxford University Press, 2002)
- Weinberg, L., Eubank, W.L., What is terrorism (Infobase Publishing, 2006)

ПОЛИЦИСКО РАБОТЕЊЕ ВО ЛОКАЛНАТА ЗАЕДНИЦА (COMMUNITY POLICING)

м-р Даниела Трајковска

Community Policing претставува еден од најдобрите пристапи во превентивно полициско работење а произлегол од сознанијата дека полицијата не може сама да се спротивстави со се поголемиот наплив на криминалот. Овој модел во сите свои облици претставува иновација со оглед дека полицијата во полна мерка се вклучува во решавање на најважните проблеми на криминалитетот врз основа на микро подрачјата. Предност при дејствувањето на полицијата во вакви ситуации се дава на локалните проблеми а пред се на оние кои се однесуваат на превенција на криминалот. Према овој модел полицијата и граѓаните остваруваат двонасочна и непосредна комуникација при што полицијата се ангажира во решавање на сите битни проблеми на граѓаните на локално подрачје, пред се оние чие реализирање има тежина на одредени криминално превентивни ефекти. Полицијата притоа води грижа за барањата на граѓаните и нивните приоритети, заедно со граѓаните се ангажира на проблемите на девијантно однесување воопштено низ реализацијата на превентивните програми усогласени со социјалните проблеми во некоја локална заедница. Овој модел предвидува сместување, односно локацијата на полициските органи да биде во непосредна близина на микро подрачјето за кое е надлежна. Иако широко применуван, овој модел не е во потполност унифициран како теориско практична дејност на различни географски и проблемски дејствувања. Имено, до сега не е изграден единствен став за тоа што се суштински подразбираме под овој модел на превенција. Реализацијата и самата широка примена најчесто под овој поим подразбира некои од активностите на полицијата а кои се однесуваат на:

- групно или тимско дејствување (Team Policing),
- проблемски ориентирана дејност на наведените сектори (Problem Oriented Policing),
- полициско дејствување во непосредното опкружување - соседство (Neighborhood policing),
- позорно патролна дејност со пешачење (Foot patrol),
- сервисно ориентирана полициска работа (Service Based Policing),
- полициско дејствување со договор (Policing by Consent) итн.

Смислата на новата ориентација во превенција на противправното однесување на поединци или група е во тоа, раководните полициски службеници (Police Officer), исклучително задолжени за превенција на криминалитетот да разговараат со граѓаните а со самото тоа да прибираат информации за актуелните безбедносни проблеми на ниво на локална заедница. Филозофијата на овој модел се огледа низ иновацијата не само во поглед на полициското дејствување туку и низ нови видови на организација како предуслов за спроведување на овој теоретски модел на ниво на прагматичност. Полициските службеници задолжително треба да се прилагодат на новиот начин на патролирање согласно потребите на заедницата односно да се негуваат секојдневните директни контакти со граѓаните на својот патролен реон како дел од географско безбедносен сектор кој таа полициска станица го покрива. Како многу специфична стратегија која нема класична операционализација на поставени цели, работата во заедницата првенствено се потпира на сфаќањата за ефективната полициска активност како заеднички напор на полицијата и локалната заедница. Работењето на полицијата во заедницата е фокусирано на проактивни испитувања на услови во заедницата како теоретски модел во кој внимание се поклонува на сите елементи кои

доведуваат или може да доведат до предделиквентно или криминално однесување на поединецот или групата. Овој превентивен модел на дејствување има повеќе нивоа на спроведување кој е тешко да ги конципираме внатре во една систематско – методолошки исправна конструкција. Најчесто се имплементираат низ седум комплетираните етапи:

1. Прибавување на податоци за самата природа и обем на специфичниот криминален проблем,
2. Анализа на ситуационските услови,
3. Систематско проучување на можните начини на отстранување на причините за одредени фактори кои превенираат во појавувањето на криминалитетот на одреден простор,
4. Изработка на планови и програми од страна на полицијата во која советодавна улога ја имаат граѓаните од локалната заедница, каде се очекува имплементација на програмата,
5. Имплементација на најоперативните мерки за кои ќе процениме дека може да дадат резултати како во смисла на изводливоста така и во смисла на економичноста,
6. Перманентна опсервација на резултатите и пренесување на запазените искуства на други слични проекти.
7. Програмите мора да бидат насочени исклучително на решавање на проблемите на начин на кој ќе бидат испочитувани сите барања и потреби на членовите на локалната заедница во чие опкружување програмата се аплицира.

Реактивната реакција на полицијата во потполност е ставена во втор план, било од организациска или содржинска гледна точка. Концептот на работа во заедницата се свртува во содржинска смисла на идентификација на проблемот на противправни однесувања како и сите оние асоцијативни појави кои може да ги селектираме во редот на предделиквентни или како во криминолошка и социолошката литература ги нарекуваме девијантни однесувања. Идентификација на проблемот вклучува скенирање на ситуацијата која ја имаме во просторот на локалната заедница во смисла на следење на трендови и структура на криминалитетот на тие простори, испитување на јавното мислење низ анкетирање за стравот од криминалот кој владее помеѓу граѓаните, виктимизациски прашалници и сл. Партнерството кое во повеќе наврати се јавува како постојан атрибут на овие превентивни активности на полицијата на ниво на локалната заедница се имплементира на ниво на одредени важни постулати. Тие најчесто се инструментализираат по пат на три фундаментални облика на активности, изразени низ локализирање на полициското дејствување, партнерството со заедницата и стратегија на решавање на конкретни проблеми. Локализирањето на полициското дејствување внатре во локалната заедница подразбира неколку важни сегменти на активности внатре во самата заедница од една и организациската сфера на полициската организација од друга страна. Како примарна задача се наметнува децентрализацијата на полициската организација како неопходен предуслов за спроведување на програмата за соработка со локалната заедница. Имено, централизацијата и субкоординација како темелна поставка со хиерархискиот момент во работењето на полициската организација во спроведувањето на ваквиот начин на полициски активности немаат приоритет во однос на ефикасноста на програмата. Потребите на локалната заедница и искуствата покажуваат дека секогаш не се во директна пропорција со интересите и потребите на целокупната државна организација. Организацијата која е воспоставена на ниво на држава, со цел решавање на некои глобални безбедносни проблеми, може да го стопира развојот на превентивната активност на полицијата на ниво на локална заедница.⁷²

⁷² Вака се исполнува максимата на професорот Водинелиќ „Единствено народот знае сè“

Полицајците кои работат на моделот Community Policing, мора да бидат распоредени така да може долго време да покриваат исто подрачје, како би можеле да воспостават врска на доверба со сите граѓани кои живеат на тоа подрачје. На тој начин тие и формално доаѓаат во ситуација de lege artis да прибираат сознанија за дневните случувања внатре во самата локална заедница. Ваквиот ангажман претставува активност со повеќе оперативна слобода sui generis, поточно самата природа на активностите ја одредува и ја насочува полициската активност кон нејзините традиционални постулати на дејствување, но на еден потполно нов начин. Активното учество на локалната заедница во процесот на одредување на приоритетни задачи кои треба да ги изврши полицијата во делокругот на нејзината територија, треба да биде обврзателно за полицијата во нејзината транспарентност во своето работење како во поглед на стратешките прашања така и во однос на средствата кои ги применуваат во своето работење. Овој процес имал свои етапи при имплементација во сите развиени земји во кои денеска егзистира како традиција на полициското постапување. Многу учебници, книги и брошури од областа на криминологијата, кривичното правосудство или полицискиот менаџмент, зборуваат за историските етапи на развој на овој денеска општо прифатен модел на предвременото дејствување на полицијата. Финалната етапа и modus operandi на извршување на работите во потполност се свртува кон идентификација на скриените причини на криминалитетот и дезорганизацијата кои го генерираат криминалното однесување на поединци или групи внатре во одредена локална заедница. При имплементација на поставените стратегии, неминовно се води грижа за прифатливоста на сите сегменти на моделот на заедницата кон која припаѓаат, односно подесување на превентивните мерки кои треба да бидат превземени да се во согласност со потребите на локалната заедница и дадениот временски период. Овој концепт на полициските службеници во голема мерка им дава слобода во сопствената иницијативност креирајќи ги превентивните модули на микро ниво. Со менување на објективните околности внатре во заедницата и решавањето на проблемите кои се предвидени а кои ги потенцираме како генератори на асоцијално однесување, се исполнува една голема задача која примарно е поставена пред секоја полициска станица. Секако дека целта на превенцијата е намалување на бројот на кривичните дела и девијантните однесувања воопшто.

Ориентацијата на полицијата во решавањето на проблемите во заедницата (Community Oriented Policing and Problem Solving – COPPS) преку превенцијата на криминалот во практика на полициското превентивно дејствување се цени за основен превентивен програм кој бил заснован некаде во седумдестите години од минатиот век од страна на Herman Goldstein. Примарна задача на оваа програма претставува барањето полициските сили да ги анализираат проблемите со кои секојдневно се среќаваат а со аналитичко размислување да пронајдат поефективни начини, а на поставените предизвици соодветно да се одговори. Примарна задача на оваа програма претставува барањето полициските сили да ги анализираат проблемите со кои секојдневно се среќаваат со изготвување на аналитички анализи со цел да се пронајдат ефективни начини за да може на истите да им се одговори. На овој модел наречен стратегија на превентивното дејствување и решавање на проблемите внатре во локалната заедница (Community Policing and Problem Solving – COPPS), му претходел моделот на полициско работење на ниво на заедница (Community Oriented Policing – COP) кој подоцна бил дополнет со активности насочени кон решавање на проблемите во рамки на споменатата заедница. Основачот на овој модел го критикувал традиционалното полициско постапување кое претставувало одговор на практиката на исклучително дејствување на индивидуалните повици за давање на помош. Према Goldstein, успешноста на работењето внатре во рамките на ваквото дејствување зависи од многу фактори поради што тој модел било неопходно да биде заменет со некоја

превентивна и систематска акција. Имено, дејствување на повик во некоја рака ги деморализирало полицајците кои поради неадекватните мерки внатре во заедницата морале по иста основа да интервенираат повеќе пати на исто место. Успехот во таквото постапување во голема мерка зависел и од самиот полицаец а самата јавност се појавувала како перманентен критичар на полициските акции. Покрај овие активности на полицијата кои требало да се систематизираат и генерално да се поредат, Goldstein го критикувал конвенционалното полициско однесување кое во голема мерка се сконцентрирало на слаба примена на законските одредби и класичната контрола на криминалитетот. Во проценка и критика на постојната практика на дејствување на полицијата, тој заклучил дека најголемиот број на случувања на кои се фокусира полицијата не се исклучително од криминален карактер. Овој факт не е земен во предвид при конципирањето на полициското работење пред да се дојде на идеја за креирање на нов модел (COPPS). Исклучителна и примарна ориентираност на функцијата на примена на законот, влијаела на несразмерност во практика, тренингот и кадровската поставеност во полициските сили. Со такви активности на полицијата, према Goldstein, полицијата се подготвува за усложнување на проблемите а не за нивно решавање. Тој тоа го потврдува со факт дека апсолутната насоченост кон реактивните постапки, позитивно правните нормативни одредби како и класичните начела на криминалистиката и кривичното право воопшто, не се добар патоказ за регрутирање на полицајци за работа со граѓаните. Новите програми (COPPS), кои се базираат на филозофијата на полициско дејствување а према која полицајците и заедницата работат заедно на решавање на проблеми на ниво на конкретната заедница, новиот програм во себе содржи некои важни одредници кои помагаат при операционализација и практична примена на неговите содржини. Одвнатре на овој модел, особено внимание на полицијата е фокусирано на фактите кои стојат во позадината на кривичното дело, додека традиционалните полициски дејствувања воглавно се фокусираше на самите случувања. Имено се работи за дејности кои вклучуваат:

- структурирање на самиот менаџмент за имплементација на оваа програм,
- интеграција на сите субјекти во програмата,
- обезбедување на специјални тренинзи за полицискиот персонал во поглед на новата филозофија на полициското дејствување,
- промена на стратегија и тактика,
- редифинирање на традиционалните начини на патролната дејност и нивно прилагодување кон специјалните барања на работење во заедницата, и
- формирање на формално партнерство со заедницата со цел идентификација и структурна анализа на проблемите со различните криминални дејанија во самата заедница.

Со оглед дека се работи за изворен и пионерски програм кој имал задача, формално и вистински да ја прилагоди полициската организација со новите барања на интеракција со граѓаните во локалната заедница, потребно е да се истакне неговото значење бидејќи по прв пат се предвидува и конкретен тренинг за целиот состав на полициската организација во врска со новата ориентација за работење во заедницата. Покрај наведените специфичности, оваа програма поттикнува и развива некои од општите социјални стратегии индиректно поврзани со извршувањето на полициското работење. Тука, пред сè се мисли на:

- работење со најмладите категории во нивните училишта,
- работење на полициските раководители на изработка и имплементација на превентивни програми со претставниците на граѓаните од одредена заедница,
- развој на некои атипични стратегии како што се патролирање, мото патроли или велосипедски патроли.

Во самата програма развиени се основни начела согласно кои комплетната полициска дејност е насочена кон девијантното однесување и криминалитетот во потесна смисла на зборот, а со основна задача зачувување на квалитетот на животот на граѓаните во делот на безбедносното опкружување во кое живеат. Користејќи го овој COPPS модел на полициско дејствување, полицијата во соработка со граѓаните настојува со заеднички сили да ги решаваат новонастанатите криминални проблеми на нов покреативен и покоперативен начин.⁷³

Овој модел на превенција на криминалитетот е окарактеризиран со тоа што основниот реактивен начин на примена на законот во целост е заменет со проактивниот пристап кој го потенцира значението на сокриенти чинители кои генерираат проблеми и претставуваат основен проблем во работењето на полицијата. Статистиката на криминалитетот на локално ниво, пред да се отпочне со примена на овој модел на превенција во САД и Австралија, покажал дека пред да се отпочне со неговото применување, голем број на граѓани со кои по основ на криминал се занимавала полицијата, по својата природа не е случаен туку истиот се повторува. Токму поради тие причини, полициските сили мора да се насочат кон систематско анализирање на факторите кои го генерираат криминалниот настан, како би се обиделе да ги идентификуваат скриените причини и проблеми, а во согласност со тоа и да ги обликуваат и реализираат социјално – превентивните активности кои ќе преовладуваат во оперативно – практично постапување на подрачје на локалната заедница. Ограничувањето на нормативни кривичноправни аспекти, во голема мера не оддалечува од проблемите кои се појавуваат во конкретното работење. Имено не е доволно само деликтите да ги означиме како силување, разбојништво, кражба и сл., туку содржински треба да ги набљудуваме во вид на структурна анализа, односно идентификација на клучните елементи на тие деликти. Во клучни елементи спаѓаат местото, времето (*tempus operandi*), предметите со кои се извршува кривичното дело (*modus operandi*) како и некои индивидуални карактеристики на извршителот на кривичното дело. Овие податоци би требало да бидат ажурирани од страна на полицијата или пак по спроведувањето на наведената програма, податоците да бидат ажурирани и од страна на самите граѓани. Не се ретки случаи на едукација на граѓаните во поглед на начинот на опсервирање и дополнително опишување на криминалниот чин, било како активни учесници (оштетени), било од перспектива на набљудувачи (сведоци).⁷⁴

Во денешно време граѓанското општество го развило граѓанското право кое се разликува од обичајното право типично за традиционалното општество. Еден од законите е и Кривичниот законик кој во секое општество пропишува низа на законски норми кои го дефинираат инкриминираното поведение на луѓето. Криминалитетот е поврзан со противзаконското однесување на поединецот или група на луѓе. Секое противправно однесување нанесува штета на поединецот или општеството во целина поради што една од основните дејствија кои треба да ги превземе полицијата е токму превенирањето на криминалитетот. Успехот на полицијата во превенирањето на криминалитетот пред се е условен од беспрекорната соработка со граѓаните. Особено внимание во делот на превенцијата треба да се посвети на малолетничката популација. Латентна општествена опасност се крие во криминализацијата на малолетничката популација која не се состои само во примената на сила при извршување на насилни акти суку и во опасноста од криминален рецидивизам кој се појавува во подолг период. Имајќи во предвид дека нивниот криминален стаж може да трае подолг временски период, општеството мора да превземе конкретни превентивни мерки. Во современи услови кога криминалитетот се повеќе станува

⁷³ Cornish, D.B., Clarke, R.V. (eds.), *The Reasoning Criminal*, Springer - Verlag, New York, 1986.

⁷⁴ Goldstein, H., *Problem – oriented Policing*, McGraw-Hill, New York, 1990. str. 34-45

општествено опасен и прикриен, полицијата мора многу повеќе отколку претходно истиот да го „пресретнува“, врз истиот да влијае превентивно, да го открива во самата подготвителна етапа и преку оперативниот продор во криминалната средина да доаѓа до сознанија за тајното криминално планирање. Спречувањето на кривичните дела претставува една од најважните функции на полицијата а законодавецот ја предвидува како посебна полициска дејност иако поголемиот број на дејствија кои ги превзема полицијата во поголема или помала мерка имаат свое значење во превенирањето на криминалитетот.⁷⁵

Користена Литература

- Cornish, D.B., Clarke, R.V. (eds.), *The Reasoning Criminal*, Springer - Verlag, New York, 1986.
 - Goldstein, H., *Problem – oriented Policing*, McGraw-Hill, New York
- Предавања:*
- Пивоваров, Владимир, „Превенција на криминалитетот“
 - Авзиу Кебир, „Работата на полицијата во заедницата“, Факултет за Детективи и безбедност при ФОН Универзитет, Скопје, 2014
 - „Вовед во полициски науки“, докторски студии, Факултет за безбедност, Скопје, 2017

⁷⁵ Владимир Пивоваров, Превенција на криминалитетот, авторизирани предавања

ИЗВОРИ НА ЗАГРОЗУВАЊЕ НА БЕЗБЕДНОСТА НА ГРАЃАНИТЕ ВО СОВРЕМЕНОТО ЖИВЕЕЊЕ

Маријан Јаковлевски

Човековата заедница, од своето настанување до денеска, е изложена на различни опасности што се насочени кон загрозување на нејзините основни вредности и интереси. Имено, човекот, и општествената заедница имаат основна цел да обезбедат сигурни услови за свој опстанок и реализација на индивидуалните и општествените функции. Тоа подразбира создавање безбедносен темел како основен услов кој ќе овозможи развој и унапредување на човекот и општеството во целина. Загрозувањето се дефинира како штетно дејствие спрема основните општествени вредности и интереси (човековите права и слободи, државниот суверенитет и територијален интегритет, уставниот поредок, демократските институции, здравата животна средина), што е резултат на одредени општествени појави и човеково чинење или пропуштање, настанати природни непогоди и техничко-технолошки пропусти и недостатоци. Безбедносните загрозувања се дел од општествената стварност, што значи потребно е да се согледуваат во целина на односите и збиднувањата во дадено општество, држава и во рамките на меѓународната заедница. Кога зборуваме за безбедносни загрозувања треба да се има во предвид дека постојат повеќе прашања за кои потребно е да се превземат различни безбедносни мерки со кои превентивно делување е од особено значење. Како главни прашања кои непосредно се врзани за загрозувањето на безбедноста е да се утврди што е предметот на загрозување, на кој начин се врши загрозувањето, кои се изворите на загрозување, каков е интензитетот и степенот на загрозеност, кои се безбедносните субјекти што треба да се идентификуваат, со кои методи и средства ќе дејствуваат безбедносните субјекти и каков систем ќе изградат безбедносните субјекти за ефикасно и навремено поставување и дејствување.

Постојат повеќе извори на загрозување на безбедноста за кои, потребно е да се превземат различни безбедносни мерки со кои превентивното делување е од особено значење. Како по значајни извори на загрозување ќе ги издвоиме природните извори, техничко-технолошките извори и општествените извори на загрозување на безбедноста. Како природни извори најчесто се издвојуваат климата, територијата и географската положба. Од безбедносен аспект е значајно што климата може да делува благопријатно, помалку благопријатно и неблагопријатно во однос на задоволувањето на општествените потреби. На пример, на подрачјата каде климата е благопријатна, постојат многу добри услови за живот и разни производствени дејности на човекот како што е производство на храна, обезбедување на вода за пиење и сл. На подрачјата со неблагопријатна клима, од друга страна, постојат многу неповолни услови за живот и потешкотии во задоволувањето на основните човекови потреби како на пример големи и долготрајни суши, недостаток на животни намирници и сл. Во безбедносна смисла, големо значење има климатската положба, што може да биде – степско пустинска, субокеанска, медитеранска, пустинска, тропска, континентална..., при што, значајно е дали на територијата со дадена клима настануваат постојани или повремени штети од поголеми размери во однос на основните човекови и општествени потреби и интереси. Така, на пример доколку се случат поголеми штети што настануваат после поминување на урагански или циклонски ветришта, монсунски дождови и сл. поради големото незадоволство кај населението што живее на овие територии, може да дојде до други негативни безбедносни последици – немири, големи миграциски бранови како и судири со населението што живее во благопријатни животни услови. Територијата исто така е извор на безбедносно загрозување од аспект на нејзината големина, богатството со

рудии, енергенти, шуми и води, плодно земјиште итн. Територијата претставува вкупност од копно, вода и воздух, заедно со растителниот и животинскиот свет, како и населението што живее во нејзини рамки со сите творби создадени од него. Со терминот територија се поврзува терминот геопростор, што, пак, е директно врзан за сваќањето за државата и нејзиниот територијален суверенитет и интегритет. Територијата има повеќе свои обележја – географски, економски, воено – стратегиски, историски, традициски, етнички... Секоја територија е неразделно поврзана со населението што заедно чини една целина. Од аспект на државата, нејзината територија е со граница одредена копнена и водена површина, воздушниот простор над копнената површина и подводниот и подземниот дел под копнената и бодната површина. Имено, дадената територија, имајќи ги во предвид горенаведените аспекти, може да дава големи предности за населението што живее во неа, а истовремено да претставува мета на напад односно агресија од страна на население што живее на територија со посиромашни природни ресурси. Од економски аспект, се зборува за земји што имаат големи компаративни предности што им овозможува брз економски развој. Воедно богатата територија со природни ресурси им овозможува на заедниците што живеат во неа да создаваат поголема моќ пред се економска и воена, што овозможува огромно влијание при креирањето на безбедносната и политичката архитектура во светот. Со тоа може да се каже дека територијата, посматрана низ наведените аспекти, секако, е битен дел врз кој се темели безбедносната политика. Географската положба претставува релативен однос на дадена територија, место, регион, држава, спрема природните и општествените фактори од непосредното и поширокото опкружување што се значајни за нивното опстанување, функционирање и развој. Географската положба претставува битна одредница при воено – стратегиските, безбедносно – стратегиските и политичко – стратегиските промислувања, како дел на геополитиката. Во зависност од тоа, дали конкретната географска положба има поволно влијание врз остварувањето на битните стратегиски цели на дадена држава, се зборува за нејзината поволна географска положба и обратно, доколку има неповолно влијание, се зборува за неповолна географска положба. На пример, за држава што излегува на море, има големи пристаништа и излез кон значајните светски сообраќајници, се зборува дека има добра географска положба во однос на остварување на стратегиските цели во воена, безбедносна, економска, културна и политичка сфера. Но, истовремено, добрата географска положба означува и предност, но и мета на напад на надворешни сили што настојуваат да завладеат односно да доминираат на даден геопростор. Во оваа смисла, особено се безбедносно загрозувани помалите држави и нации, кои се наоѓаат на значајни сообраќајно – стратегиски крстопати, при што стануваат поле на пресметка помеѓу големите воени сили што се борат за доминација во светот.

Се побрзиот техничко – технолошки развој, покрај огромниот придонес за економски и, воопшто, културен напредок на човештвото, поврзан е и со одредени ризици и опасности во однос на безбедноста на луѓето и зачувувањето на здравата животна средина. Имено, станува збор за доследно запазување на строгите прописи и норми на безбедносен план, што, доколку не бидат почитувани при изградбата и работата на објектите од оваа сфера, може да доведат до тешки хаварии и несреќи со несогледиви последици врз животите на вработените во објектите, населението надвор од нив и врз пошироката животна средина. Најголеми ризици и опасности од оваа сфера постојат кај објектите од хемиската индустрија, тешката металургија, фабриците за експлозивни тела, нуклеарните електрани, рафинериите за нафта и нафтени деривати, складовите за муниција, а додека пак хавариите и несреќите можат да настанат при фазата на производството, фазата на транспорт на производот, фазата на складирање, употреба, фазата на одлагање на опасниот отпад како и одредени природни непогоди како што се земјотрес, поплава и сл. Со цел навремено проценување спречување на

ризиците и опасностите, како и скенирање на последиците се формира безбедносен менаџмент, чија функција се состои во изготвување на процена на ризиците и опасностите во сите фази на производството на даден објект, како и при настанување на одредена природна непогода, изготвување на детален план за техничко – технолошка, физичка и оперативна заштита, изготвување прецизна процедура за запазување на прописите и нормите во работата на објектот и изготвување на оперативен план за дејствувањето на кадарот во случај на настанување хаварија или несреќа. Во насока на зголемување на безбедноста на ова поле, покрај безбедносниот менаџмент, значајна улога треба да играат државните инспекциски органи и министерствата за животна средина, како и невладините организации на национално и меѓународно ниво што се борат за здрава животна средина.

Во поглед на општествените извори на загрозување на безбедноста, треба да се нагласи дека станува збор за одредени општествени противречности што настанале како резултат на историскиот развој на општеството, при што поединците, групите и општествените заедници, честопати имале спротиставени интереси. Самото егзистирање на спротиставените интереси не мора, но може да доведе до судир помеѓу нивните носители, кои пак можат на мирен начин да дојдат до решение на дадениот општествен проблем што е предмет на спротивставеноста. Меѓутоа, доколку спротивставеноста на интересите ескалира, може да дојде до употреба на насилни средства помеѓу спротивставените страни со човечки жртви и материјални штети од помали или поголеми размери. Општествените противречности можат да се посматраат во економската, политичката и културната сфера. Во економската сфера, може да се посочи нерамномерниот економски развој на народите и државите во светот. И покрај постојаното истакнување на ООН на потребата од намалување на разликите помеѓу развиените и помалкуразвиените земји во светот, јазот помеѓу нив се повеќе и повеќе се продлабочува. Нерамномерниот економски развој, во секој случај, претставува голем извор за настанување на поголеми општествени кризи, како на внатрешнодржавен план, така и на регионален и светски план. Кога станува збор за економската сфера, едно од најважните прашања претставува борбата за проширување на пазарите и освојување нови простори на светскиот пазар. Ваквата спротивставеност, често во историјата доведувала до вооружени судири помеѓу државите. Исто така големо внимание заслужува и демографското прашање пред сè, од економски и воен план на државите. Во негативна смисла, голема улога игра намалувањето на бројот на населението како резултат на низок прираст или процеси на миграција, што доведува и до безбедносни импликации. Во политичка сфера постојат многубројни противречности, што произлегуваат од објективно различната положба на поединците, групите и институциите во рамките на државата и помеѓу самите држави на меѓународен план. Како безбедносно најопасни можат да се посочат екстремните идеологии што заговараат фашизам, тоталитаризам, расизам, дискриминација врз етничка, верска, социјална и национална основа, геноцид и сегрегација. На меѓународен план, извор на загрозување на безбедноста може да претставува и дејствувањето на одредени држави само од позиција на сила, запоставувајќи ги принципите на соработка и договор во изнаоѓањето на политички решенија по одредени позначајни прашања. Во културна сфера, посебно внимание заслужуваат противречностите на верски, етнички и национален план кои имаат подлабоки историски корени што можат да доведат до големи вооружени судири со многу жртви. Во оваа сфера треба да се акцентира и судирот помеѓу културата и субкултурата. Противречноста на ова поле може да се согледа низ вредностите за кои се борат припадниците на криминалните средини, наспроти општоприфатените вредности како што се почитувањето на Уставот и законите. Борејќи се за остварување на своите вредности, како на пример, здобивање со противправна имотна корист, припадниците на оваа субкултура навлегува во зоната на кривична одговорност и се

судираат со институциите што се задолжени за примена на законите. Затоа, оваа противречност претставува постојан извор на загрозување на безбедноста. Наспроти субкултурата на криминалните средини во општеството, се наоѓа безбедносната култура, што подразбира збор на ставови, мислења, постапки и творби во сферата на заштита и унапредување на основните индивидуални и општествени вредности и интереси во демократското општествено уредување.⁷⁶

Поврзувањето на активностите на макро и микро ниво, препознавањето, проценувањето и реорганизирањето на митворните и активностите за градење на мирот, претпоставуваме ќе бара подолг временски период за да се обезбеди позитивно и ефикасно влијание на конфликтните состојби. Овие претпоставени неходни промени, ќе биде тешко, ако не и невозможно, да се реализираат доколку не се разбираат и применуваат низ концепциската рамка на мирољубива интервенција на трета страна. Кон тоа, имајќи предвид дека зачувувањето на мирот продолжува да се зголемува во обем, број и комплексност на операциите, непоходно е да се развие и соодветна теориска рамка која што ќе овозможи структура од каде ќе се анализира употребата на зачувување на мирот и безбедноста и спречување на различни конфликти помеѓу народите. Исто така, зголемената употреба на зачувувањето на мирот во социјалните конфликти, претставува поусогласен период за да се проценат неговите позитивни и негативни ефекти и да се развие методологија за успешно дејствување на општеството во целина.⁷⁷

⁷⁶ Снежана Никодиновска Стефановска, Меѓународни односи и меѓународна полициска соработка (предавања), прв дел, Меѓународни односи, 2010

⁷⁷ Трајан Гоцевски, Владимир Ортаковски, Лидија Георгиева, Разрешување и трансформација на конфликтите, издавач “Македонска ризница” - Куманово

ЦЕНТАР ЗА МЕЃУНАРОДНИ И CENTER FOR INTERNATIONAL AND
РАЗВОЈНИ СТУДИИ - СКОПЈЕ DEVELOPMENT STUDIES - SKOPJE

КОНФЛИКТОЛОШКИ И МУЛТИКУЛТУРНИ ПРЕДИЗВИЦИ

РАЗРЕШУВАЊЕ НА КОНФЛИКТНИ СИТУАЦИИ ВО ОРГАНИЗАЦИЈА

Нермин Саит

Активноста на човекот многукратно е определена, бидејќи врз активноста влијаат многу мотиви. И тогаш кога човекот ќе се определи за еден мотив, ќе му треба многу напор и досетливост како да го реализира мотивот. Некогаш и покрај снаодливоста на човекот не можат да се совладаат препреките кои стојат пред задоволувањето на мотивитите (студентот сака да оди на летување, но нема друштво, другиот нема пари). Многу пати човекот се чувствува фрустриран, оневозможен да ги реализира своите мотиви. Фрустрациите се непријатни состојби, полни со негативни емоции и го исфрлуваат човекот од вообичаеното однесување. Во такви случаи потребно е човекот да има едно разумно ниво на толеранција на фрустрацијата, за да не ја губи главата при првата препрека што ќе ја сретне. Толеранцијата на фрустрации, отпорност пред препреки се социјализира и воспитува во текот на предучилишната возраст.

Оневозможен да ги задоволи своите потреби, фрустрираниот човек се однесува во зависност од мотивите и препреките кои стојат пред неговиот мотив.

Препреката може да биде *физичка*. Детето ја сака играчката, но таа е високо на полицата. Ученикот сака да се запише во училиште кое го нема во неговото место на живеење. Овој тип препреки не мора да е тежок, бидејќи со нешто повеќе снаодливост, препреките можат да се решат.

Препреката може да е во други луѓе, да е *социјална* по својата природа. Родители кои се професори со тешко срце се сложуваат синот да се запише и да учи занает. Социјалната средина очекува детето на такви родители да заврши факултет. Препреката се надминува со надминување на моралните норми и вредности на средината.

Тежок вид на препрека е онаа која се наоѓа во самата личност. Ученикот нема доволно музички талент, а сака да учи во музичко училиште. Бидејќи се бараат одредени особини навистина ништо не може да се преземи освен да се отстапува од препреката, а во текот на развојот на единката да не се негуваат лажни надежи во однос на способностите.

Конфликти

Конфликтите се значајна социјална појава, се јавуваат во тек на човековата интеракција, во која секој учесник креира различни индивидуални или групни интереси. Ограничените ресурси во остварувањето на личните или групните интереси, најчесто се преудслов поради кој настануваат конфликтите. Тие се нормален и неизбежен дел од секојдневниот живот, се јавуваат во семејството, помеѓу пријателите, соседите, соработниците, менаџерите, помеѓу групи различни по својата големина и структура, меѓу различни етноси, цели народи итн.

Негативниот став кон конфликтите е резултат на пораките што човекот ги прима во текот на животот од најразлични авторитети (родители, наставници), од другарите, од јавните медиуми и литературата, но и резултат на сопствените искуства. Негативниот став и разбирање за конфликтите се предрасуда која додатно оневозможува нивно успешно разрешување.

Најважните заеднички обележја на социјалните конфликти произлегуваат од самата човекова природа:

1. Конфликтите се нужна последица на заедничкото живеење на различни луѓе и групи (со различни интереси, потреби, ставови и очекувања).

Конфликтите се извор на промени и развој, но и извор на уништување и разорување.

2. Однесувањето на конфликтите е детерминирано и од билошкиот аспект на човековата природа. Затоа секој напад на личниот интегритет предизвикува одбранбена реакција, најчесто во облик на противнапад.
3. Погледот кон светот, кон конфликтната ситуација, перцепцијата за спротивната страна, однесувањето во тек на конфликтот, е под влијание на културата т.е. од интерпретацијата на светот понудена од различни сегменти на културното мирие на кое поединецот припаѓа. Анализата на конфликтот вклучува анализа на културолошки значења и сигнали и личните доживувања на индивидуата.

Поделба на конфликтите

Според критериумот на вредност, конфликтите можат да се поделат на *позитивни* и *негативни*.

- Позитивни (конструктивни) конфликти се оние кои се јавуваат помеѓу вработените и воопшто меѓу поединците надвор од институционални рамки со цел изнаоѓање на што подобро решение за актуелниот проблем.
- Негативен (деструктивен) конфликт се подразбира конфликт кој тежнее да ги наруши естаблираните вредности и работната атмосфера во организацијата, компанија или институцијата.

Според условеноста, конфликтите може да се поделат на конфликти кои се неизбежни и кои можат да се избегнат. Неизбежни конфликти се оние до кои се доаѓа поради различни перспективи, различни искуства и гледање на вредностите. Но, постојат и такви кои е полесно да се избегнат.

Според изворот каде може да се случуваат можеме да ги поделиме на:

- Интерперсонални - овие конфликти се случуваат меѓу поединци (сопруга - сопруг, родител - дете, колега - колешка);
- Интраперсонални - тие се конфликтите што се јавуваат во самата личност како спротиставени интереси (дали да се оди на семинар за време на викендот или да се остани со семејството);
- Интер-групни - тие се јавуваат како резултат на спротиставени интереси меѓу групи со различна големина и природа;
- Интра-групни - станува збор за конфликти кои се јавуваат меѓу припадниците на една група.

Според американскиот психолог, гешталтист, Курт Левин (1935 г.), постојат неколку видови конфликти.

Конфликт на двојно привлекување. Субјектот се наоѓа помеѓу два позитивни мотиви. Субјектот би го сакал и едниот и другиот, но треба да се определи. Ова не е тешка конфликтна ситуација, освен што, определувајќи се за еден мотив, оној другиот добива во вредноста. На пример, студентот кој треба да се определи помеѓу студиите на психологија и педагогија.

Конфликт на двојно одбивање. Субјектот се наоѓа помеѓу два негативни мотиви. Да може и двата би ги одбегнал, но мора да се определи за еден. Ќе се определи со тешка мака за оној кој моментално е помалку лош за него, живејќи во страв додека не го пристигне она другото зло или надевајќи се чудо да го спаси од друго лошо. Ученик се плаши да бега од

часот, а се плаши и да остане на часот, бидејќи слушал дека професорот испитува. Двете последици, бегање или слаба оценка се лоши, но мора да одбере една.

Ваквите ситуации, особено ако се повторуваат, можат да бидат и со последици по здравјето на човекот. Тој едноставно плашејќи се да одбере кој и да е негативен мотив, бега во болест. Доста психосоматски болести започнуваат на овој начин. Некогаш ваквите состојби го доведуваат човекот и во трајна работна неспособност. На пример, нашиов ученик може, исто така, да избега во болест, да добие грчеви во желудникот, повраќање и да мора да оди на лекар.

Конфликт на истовремено одбивање и привлекување. Субјектот се наоѓа пред мотивот кој во исто време е привлечен и непривлечен. Долго време невработен млад стручњак се наоѓа пред работа опасна за здравјето, меѓутоа, сепак, тоа е работа со редовни месечни примања. Детето го сака кучето, сака да го погали, но се плаши да не го гризне за рака.

Конфликтите од овој вид, исто така, не се лесни, можат да водат во психосоматски заболувања и нервози.

Значење на конфликтите

Под поимот конфликтно однесување се подразбираат определени активности кои ги презема една страна во конфликтот со намера да и се спротистави на другата страна.

Под "интереси" се подразбираат искажани или неискажани потреби и желби што произлегуваат од интеракцијата меѓу страните во конфликтот.

Кога се вели "заеднички интереси на страните", тогаш се мисли на настојувањето двете страни во конфликтот да добијат од нивната заемност. Во тој случај конфликтот и не постои.

Но, ако интересите се спротиставени, тогаш едната или двете страни сакаат да добијат на сметка на спротивната страна. Конфликтот е секогаш резултат на едновремено постоење на спротиставени интереси и на конфликтно однесување. Ако спротиставените интереси се придружени со однесување што не е конфликтно, тогаш конфликтот е прикриен. Ако, пак, конфликтот вклучува заеднички интереси, но во присуство на конфликтно однесување, тогаш конфликтот е лажен.

Конфликтите обично упатуваат на проблеми и лоши состојби. Тоа се манифестира во нарушувањата на односите меѓу луѓето што остава многу негативни последици. Честа е појавата на натпреварување меѓу вработени со намера да се стигне прв до иста цел и на тој начин да се задоволи некоја своја потреба наспроти интересите на друг.

Најчести извори на конфликти се ограничени ресурси - на пример, пари и време. Специфичен извор на конфликтите е моќта, која се гледа во однесувањето на некоја од страните.

Во зависност од изворот и карактерните особини на личноста се сретнуваат различни однесувања за конфликтот. Некои луѓе бараат начин да го избегнат. Друг начин на реагирање на конфликтот може да биде спротиставување, кое не е прифатливо за водачите. Тие не смеат да се закануваат и да покажуваат агресивно однесување. Единствена вистинска реакција за еден водач при појава на конфликт е отворено комуницирање. Успешното решавање на конфликтот води кон подобрување на односите и организациската клима, а расте чувството на припадност кон организацијата.

Фази на развој на конфликти во организација

Во процесот на создавање на конфликти во организацијата се разликуваат неколку фази:

- I. Фаза на создавање на услови за конфликт или фаза на латентен конфликт. Во оваа фаза се случуваат процеси кои водат кон појава на конфликт, односно се поставува "сцена" за конфликти и се "раѓаат" потенцијалните причини. Мора да се нагласи дека во тек на оваа фаза само се создаваат услови за појава на конфликт, што не значи сигурна појава на конфликт.
- II. Фаза на перцепција и доживување на конфликтот или фаза на перцептирање и доживување на конфликтот. Во оваа фаза страните стануваат свесни за постоење на услови за конфликт, а потоа го перцепираат и доживуваат истиот. Преку процесот на перцепција учесниците го разбираат и емотивно се вклучуваат и го доживуваат конфликтот на емотивно ниво. Тогаш веќе чувствуваат анксиозност, бес, фрустрација и тензија. Во тек на оваа фаза, тие го интернализираат и персонализираат конфликтот, ја идентификуваат спротивната страна во конфликтот и развиваат негативни чувства кон неа.
Меѓутоа, сеуште нема отворена акција кај ниту една од страните во конфликтот.
- III. Фаза на креирање на намери и акции или фаза на отворен конфликт. Во оваа фаза страните веќе се одлучуваат на акција против другата страна. Постепено ги формулираат своите интенции. Преку сопственото однесување и отворено ги покажуваат истите. Често се случува една страна да преземе драстична акција против другата страна, само поради лоша проценка на нејзините намери. Многу трагични настани се случуваат затоа што една страна погрешно ги интерпретира намерите на другата. Во вториот дел од оваа фаза намерите се трансформираат во однесување и отворено се покажуваат. Најчесто терминот "**конфликт**" се интерпретира преку оваа фаза, кога учесниците активно делуваат со цел да го решат конфликтот и да ги остварат своите интереси. Акциите на учесниците во конфликтот може да бидат со различен интензитет од минорни несогласувања, до отворена физичка пресметка и борба на живот и смрт.
- IV. Фаза на последици на конфликтот или постконфликтна фаза. Откако конфликтот е надминат на некој начин остануваат одредени последици врз меѓучовечките односи и организација. Ако конфликтот е решен преку интерактивно решавање на проблемот кој го предизвикал и ако тоа е постигнато со активна партиципација и на задоволство на сите инволвирани страни, постојат големи шанси конфликтот да доведе унапредување на интерперсоналните односи и организациската клима. Но, ако конфликтот е надминат со потиснување или со победа на една од страните, постојат големи шанси во тек на оваа пост-конфликтна фаза да се појават негативни ефекти во организацијата.

Реакции на фрустрациите и конфликтите

Во конфликтните и фрустративните ситуации човекот може да се однесува реалистички или помалку реалистички, користејќи ги механизмите за одбрана на личноста. Реалистичко гледање значи решавање на ситуацијата во рамките на нормалното однесување, бидејќи сеуште конфликтите и фрустрациите не оставиле последици врз индивидуата. Индивидуата која е отпорна до извесен степен на овие ситуации е лице со повисоко ниво на толеранција и со пониско ниво на аспирации.

Во фрустративна или конфликтна ситуација може да го зголеми вложениот напор во разрешување на ситуацијата. Невработен кој лошо поминал на интервјутото за одредено работно место на кое конкурирал, за следното интервју ќе се подготви посериозно. Во ваква ситуација некој би реагирал со **промена на природот кон проблемот**. На пример, конкурентот за работно место ќе го смени начинот на комуникација, како и невербалната експресија, за време на интервјутото.

Друг начин на реагирање е **промена на целта** со некоја друга цел. На пример, самиот да започне бизнис.

Долготрајна фрустрација може да предизвика и **агресија** (физичка или вербална). Студентот може да му го фрли индексот на професорот или да се расправа со него поради сопствениот неуспех. Тоа ќе биде агресија како реакција на фрустрацијата. Доколку студентот нема смелост агресијата да ја искаже на изворот на агресијата, на професорот, тој може да ја поместува агресијата на некое недолжно лице или може да реградира во однесувањето, што ќе биде нереалистички начина на реагирање на фрустрации и конфликти, наречени механизми на одбрана на личноста.

На долготрајна и упорна фрустрација човекот може да се однесува **дезорганизирано**, ригидно, иако знае дека со одреден начин на однесување нема успех, тој сепак го повторува секогаш истото однесување, што значи дека ги повторува грешките.

Стилови на реагирање на конфликтни ситуации

Сите потенцијални стилови на реагирање во конфликтна ситуација може да се групираат во три категории:

1. **Заедничко донесување на одлуки**. Страните на конфликтот настојуваат преку меѓусебна комуникација да ги постигнат целите кои ги наумиле. Два такви методи на разрешување на конфликти се **преговарање и медијација (посредување)** каде преговорите се одвиваат со посредство на трета страна.
2. **Одвоени акции**. Секоја од страните во конфликтот постапува по свои самостојно донесени одлуки.
3. **Арбитража од трета страна**. Трета страна (суд, директор, наставник, менаџер, родител...) одлучува како ќе се разреши конфликтната ситуација.

Како ќе се разреши конфликтот зависи од претходното однесување на страните во конфликтот, со напомена дека кога се зборува за "однесување во конфликт" најчесто се мисли на првата група на однесување, без оглед каква, помеѓу спротиставените страни околу предметот на интерес. За полесно да се разберат различните стилови на однесување, реагирање и разрешување на конфликти издвоени се два основни елементи: **грижа за себе и грижа за другите** кои постојат во скоро сите конфликти, а однесувањето на поединците е детерминирано од степенот на присуство на овие елементи. Грижата за себе и грижата за другите меѓусебно не се исклучуваат, тие се независни една од друга и даваат различни можности за однесување во различна конфликтна ситуација. Ваквиот модел овозможува четири потенцијални стилови на однесување кои една страна може да ги заземе во конфликтот и тоа:

1. **Повлекување** - страната во потенцијалниот конфликт не покажува никаква или покажува мала грижа да ги задоволи сопствените или туѓите интереси. По правило, таа воопшто нема ни да се вклучи во разрешување на конфликтот и ќе реагира со повлекување од конфликтната ситуација, додека проблемот продолжува да постои. Во основа на ваквиот стил на реагирање најчесто е стравот од конфликти, чувството дека секој конфликт е тежок и нерешлив.

2. **Попуштање** - стил карактеристичен за поединци кои повеќе водат сметка за туѓите потреби, отколку за сопствените, а најважно им е да ги задржат добрите односи со спротивставената страна.
3. **Наметнување** - поединецот води сметка само за сопствените интереси, а комплетно ги занемарува туѓите. Ваквото однесување наликува на првите модели на стилови на реагирање на конфликти каде грижата за себе и другите се поставени на "или/или" континуум, односно меѓусебно се исклучуваат (дистрибутивен модел). Па секое покажување на грижа за другите е знак на слабост и оди на штета на сопствениот интерес. Ова однесување често се означува и како натпреварувачко или компетитивно "позиционо преговарање" или ригиден стил.
4. **Решавање на проблемот** - страната во конфликтот води сметка и за сопствените, но и за туѓите интереси. Ова однесување се изначува и како соработничко, кооперативно однесување, принципиелен стил или решавање на проблем, кој е најпрепорачлив и најефикасен пристап.

Во други интегративни модели, слични на моделот на двојна грижа, се воведува и петти стил на реагирање и разрешување на конфликти - компромис.

Компромис - настапува кога двете страни во социјалната ситуација делумно ги уважуваат и своите и туѓите интереси. Тоа е второ најдобро решение на конфликтите, во услови кога соработката (решавање на проблем) не може да се постигне.

Постапките на реакција на конфликтот можат да се групираат во три основни категории:

- избегнување;
- спротивставување и
- комуницирање.

Избегнувањето на конфликтот е карактеристично за луѓето што се повлекуваат од ситуацијата, го игнорираат проблемот и ги негираат чувствата предизвикани од конфликтната ситуација. Избегнувањето понекогаш оди дотаму што страната од конфликтот го негира фактот дека конфликтот воопшто постои или дека е самата емоционално вклучена во него. Ваквиот начин на реагирање го практикуваат страните што не се посебно заинтересирани за одржување на меѓусебните односи или пак не се доволно вешти со преговарање да дојдат до решение на конфликтот.

Избегнувањето како стратегија може да има и добри страни ако се користи непосредно по појавата на конфликтот, затоа што може да му потпомогне на поединецот, во конфликтот да ја стави сопствената лутина под контрола или да го заштити од агресивните реакции на другата страна. Меѓутоа, доколку избегнувањето остане единствен начин на реагирање, треба да се очекува дека ќе предизвика разочарување, сомневање во себе и стравување во врска со идните односи.

Луѓето што ги избегнуваат конфликтите губат со самотот тоа што немаат доволно храброст да ги искажат своите чувства и убедувања и дозволуваат да бидат заплашени од другата страна. Во таквата ситуација, загрозени се базичните психолошки потреби на личноста. Како резултат на тоа, оние што постојано ги избегнуваат конфликтите немаат ефикасна контрола над својот живот затоа што себеси се гледаат како жртви и нивните односи со другите постојано страдаат.

Спротивставувањето во конфликтот се карактеризира со заканување, агресивно однесување и лутење, кои се насочени кон другата страна. Ваквиот начин на реагирање вклучува и подмитување и казнување преку недавање пари, услуги и/или наклоност.

Стратегијата на спротивставување може да биде успешна само за агресивната страна во конфликтот, која на тој начин, "добива" додека другата страна "губи". Вообичаено е, при

тоа, на агресивната страна да се гледа како на непријател што треба да се казни или на некој кому треба да му се "возврати". Како резултат на ваквиот исход, се јавува непријателство меѓу конфронтираните страни, што честопати предизвикува и насилничко однесување и му наштетува не само на противникот, туку и на онаа страна која ги превзема одмаздничките акции. Токму затоа, спротивставувањето секогаш продуцира конструктивни конфликти.

Комуницирањето е сосема различен начин на реагирање на конфликти. Се разликува од избегнувањето по тоа што на конфликтите гледа како на нормален дел од меѓучовечките односи, наместо како на знак за нешто лошо. Се разликува од спротивставувањето по тоа што, наместо да се концентрира на тоа кој е во право, а кој не е, нестојува да изнајде решение што ќе ги задоволи и двете страни во конфликтот.

Комуницирањето меѓу конфронтираните страни подразбира учество во заемно разбирање - комуникација постои кога секоја страна во конфликтот настојува прво да ја разбере другата, а потоа и самата да биде разбрана. За да се оствари ефикасна комуникација, неопходно е страните да ја имаат развиено вештината на активно слушање - слушање со намера да го разберат лицето што зборува. Луѓето што активно слушаат можат да влезат во кожата на другите и да го видат проблемот од нивната перспектива и да ги сфатат нивните чувства. Тоа не значи дека мора и да се согласат со другите, туку само дека треба да ги сфатат од интелектуална и емоционална гледна точка.

Активното слушање создава можност кај секој учесник во конфликтот да се задоволат повеќето базични психолошки потреби. Во таква ситуација, страните во конфликтот стануваат свесни дека се самите одговорни за наоѓање на решение и настојуваат со сите сили да го сторат тоа. Затоа и конфликтите на кои им се пристапува на ваков начин стануваат конструктивни.

Јазикот што се користи при ваквата комуникација не е реактивен - не претставува обид за пренесување на одговорноста на нешто што е вон контрола на страните: "Јас тука ништо не можам да сторам". Јазикот во активното слушање е проактивен затоа што дава до знаење дека страната ја презема одговорноста за сопствените постапки и е способна да го избере решението. Луѓето што се однесуваат проактивно не се чувствуваат како жртви, без контрола над тоа што се случува. Тие не ги обвинуваат другите луѓе или околностите кога избива конфликт, туку напротив тие ја превземаат одговорноста за своите постапки и чувства на начин што им овозможува да се дојде до решение на проблемот.

Чекори на разрешување на конфликти

Постојат осум основни чекори за разрешување на конфликтите:

- создавање на ефективна атмосфера;
- расчистување на перцепциите;
- фокусирање врз потребите;
- градење позитивна моќ;
- поглед кон иднината;
- генерирање можности;
- развивање скалило за дејствување;
- создавање договори од заемна корист.

Првиот чекор кој треба да се направи е да се создаде ефективна атмосфера, која ќе обезбеди пристап кон решавање на конфликтот.

Вториот чекор е расчистување на перцепциите - тие се леќи низ кои се согледуваме себеси, другите, нашите врски и ситуации со кои се соочуваме. Треба да се знае дека

перцепциите се формираат под влијание на многу фактори (учењето, семејството, улицата, образовниот систем на општеството).

Третиот чекор - функционирање врз индивидуалните потреби, има неколку клучни точки:

- потребите се една од основните делови на врската;
- често пати се мешаат потребите и желбите;
- личните потреби на поединците треба во себе да ги вклучат и потребите на врската.

Четвртиот чекор е градењето на позитивна моќ. Секоја врска вклучува моќ. Бидејќи луѓето честопати го ограничуваат начинот на кој се доживува и користи моќта - како средство за контрола или манипулација на некој друг, моќта се согледува како валкан збор. Луѓето избираат начин на кој ќе ја искористат моќта и дали ќе дозволат да бидат искористени. Моќта може да се користи позитивно и негативно.

Петтиот чекор - поглед кон иднината, во учењето од минатото е содржана идејата за ефективно разочарување на конфликтите, поаѓајќи од фактот дека секоја врска и секој конфликт имаат свое минато, сегашност и иднина. Минатото, сегашноста и иднината се поврзани и нивното спојување во динамичниот процес на подобрување ја дава основата на постоењето.

Шестиот чекор, во кој се генерираат можностите, е нашата способност за откривање нови можности во врските и да разрешуваме конфликти користејќи се со спакувани вистини и ограничени идеи до кои се придржуваме во време на стрес и несигурност. Познато е дека секое патување започнува со првиот чекор, но секој водач треба да знае дека првиот чекор е несигурен и не е добро по него да следи крупен, што би значело неможност да се пристапи веднаш до конкретни решенија. За оваа намена е потребен план за акција и спроведување на потребните активности содржани во **седмиот чекор**, кој се нарекува развивање на скалило за дејствување.

Последниот чекор е создавање договори од заемна корист. Договорите за разрешување конфликти мора да бидат реални. Ефективните и трајни договори што се од заедничка корист за страните мораат да бидат изградени врз јасни перцепции за конфликтот, за партнерите вклучени во него и за конкретни чекори што секој од нив се согласил да ги направи заради подобрување на врската.

Извори на конфликти во односите меѓу вработените

Главниот извор на конфликти во организациите е разликата во интересите меѓу претпоставените и подредените.

Претпоставените, главно, ќе инсистираат на ефикасност, економичност, продуктивност и на покорност од страна на другите во поглед на нивната позиција и власт. Подредените, пак, ќе инсистираат на повиска плата, слобода во однесувањето, непостоење на контрола и неработење.

Разрешувањето на конфликтите ги има следните предности:

- расчистување на состојбите;
- воведување нови правила;
- модифицирање на целите;
- појава на натпреварувачки дух;
- разбирање на потребата за почитување на претпоставеноста.

Недостатоци на разрешувањето на конфликтите се:

- губење енергија и време;

- емоционален стрес;
- организациски потреси и ризици;
- влошени комуникации.

За решавање на конфликтот се применуваат следните стратегии:

- Избегнување или игнорирање на конфликтите - во почетокот тоа изгледа како да е решен проблемот, но останува скриениот проблем кој е потенцијална опасност за нов конфликт. Тоа е стратегија на создавање чувства за непостоење на конфликтот.
- Ублажување на конфликтот - станува збор за барање решение за конфликтот преку убави зборови со дискусија, односно тоа претставува еден отворен, чесен обид, разликите во мислењата да ги направиме минато. Тоа вообичаено е привремено и несреќно решение, бидејќи се игнорира вистинскиот проблем.
- Присилување - се состои во манифестирање агресивност заради несложување во мислењата и ставовите. Компромисот е позната стратегија на пазарење.
 - Спротивставување - се јавува во поглед на некој проблем за кој страните имаат различно мислење или интереси.

Водачите, пред да се одлучат за некоја од стратегиите, потребно е да ги изберат следните тактики: решителност, прилагодување, барање погодно време за решавање на конфликтот, создавање соодветна тензија и манифестирање отвореност.

Методи за разрешување на конфликти во организацијата

Кога нивото на конфликтите е високо или кога конфликтите се дисфункционални, во организациски контекст, менаџерот треба да знае како да го намали нивното ниво, односно како да ги разреши. Некои од најчесто користените методи на редукација и разрешување на конфликтите се:

- Формулирање на наредена цел. Конфликтите најлесно и најбрзо се решаваат кога на спротивствените страни ќе им се понуди заедничка цел која е наредена во однос на нивните парцијални цели. Заедничката цел може да биде во форма на пронаоѓање на “заеднички непријател”. Преку соработката се надминува лошата комуникација и недовербата. Кога наредената цел ќе се оствари, страните често се враќаат на својот претходен конфликт, но најчесто откриваат дека истиот бил маргинален или лесно решлив.
- Интензивирање на социјални контакти и размена на информации помеѓу спротивставените страни. Ако главен извор на конфликтот се разликите помеѓу страните и нивниот различен поглед на светот, најдобра стратегија за разрешување на конфликтот е комуникација и меѓусебно запознавање. Страните во конфликтот треба да се доведат во ситуација да работат заедно извесен временски период, што не е лесно, со оглед на тоа што тие веќе се во конфликт, но доколку се успее конфликтот ќе се разреши сам по себе.
- Раководителот може да го реши проблемот користејќи го сопственото формален авторитет - принуда. Со својата одлука тој пресудува во конфликтот. Ова е едноставна стратегија која брзо дава резултати, но гарантира подоцнежни проблеми, затоа што барем едната, а често и двете страни во конфликтот, сметаат дека се поштетени со таквото решение.
- Преговарање помеѓу спротивставените страни, во организациски контекст најчесто се води во облик на медијација или арбитража.

Медијација е преговарање со посредство на трета страна, каде третата страна нема авторитет да наметне одредени решенија на проблемот, туку само пренесува пораки, ги приближува ставовите, ги појаснува позициите и проблемите.

Арбитража е процес на преговарање во кој третата страна има авторитет да наметне или строго да препорача одредено решение на проблемот.

о Со преговарање, најчесто се доаѓа до компромис, во кој и двете страни доброволно се откажуваат од некои свои барања кои водат до конфликт, во корист на барања кои водат до соработка. Така, може да одбележиме дека постојат во самиот дијалог на двете страни:

- креирање на врзаност;
- одвојување на човекот од проблемот;
 - одвојување на човекот од она што го сака страната во преговарањето;
 - да ги слуша потребите и желбите на другата страна;
 - да го изрази она што го сака и едната и другата страна во конфликтот;
 - да се воспостави јасност во самиот дијалог (без нејасни термини и изрази);
 - пронаоѓање на специфични опции за кооперација;
 - креирање на заедничка цел;
 - воспоставување на врска и врзаност на двете страни;
 - реализација на договореното.

ПРЕГОВАРАЊЕТО како процес во фази може да се претстави низ:

1. ПОДГОТОВКА - загревање, кога двете страни активно се подготвуваат;
2. ЗАПЛЕТ - запознавање, остварување на самиот контакт, поставување на прашања, истражување, поентирање, предлагање на решенија.
3. КЛИМАКС - состојба на отворен конфликт во самиот процес на преговарањето;
4. КОНФРОНТИРАЊЕ - интерпретација и објаснување на своето мислење, пронаоѓање на заеднички точки со спротивставената страна. Донесување на заеднички одлуки.
5. РАСПЛЕТ - донесената одлука може да има различни резултати, на ниво победа-победа, победа-пораз, пораз-победа, пораз-пораз.
6. ЕПИЛОГ - одбележување на крајот на преговарањето.
 - Изгладнување на конфликтот - со дипломатски способности, раководителот ги намалува значењето и обемот на конфликтот. Стратегијата се заснова на обезвреднување на конфликтот во однос на предностите на заедничката работа.
 - Со формализација и стандардизација може да се разрешат конфликти предизвикани од нејасност и двосмисленост во организациската структура. Со јасна поделба на работните задачи, надлежностите и одговорностите и нивна формализација, се неутрализираат низа на извори на конфликти.
 - Метод на разрешување на конфликти во организацијата може да биде и гласањето. Но, тоа може да биде ефективна стратегија само ако двете спротивставени страни го доживуваат процесот на гласање како чесен и правилен.
 - Интерактивно решавање на проблеми. Најдобар начин на решавање на проблемите. Конфликтот се решава со решавање и елиминирање на проблемот кој го предизвикал.

Во организациски рамки конфликтите понекогаш треба и да се стимулираат, особено кога поради континуирано избегнување и недостаток на конструктивни конфликти во организацијата недостига креативност и се намалува квалитетот на работа. Тоа често се случува кога управата се обидува да ја "размрда" организацијата која западнала во летаргија, со цел да се поттикне посакувана промена.

Користена литература:

- Деловна комуникација и етика - Емануела Есмерова
- Справување со стресот и конфликтите на работното место - Станислав Петковски и Владимир Ортаков, Скопје 2010.
- Современ менаџмент - Гарет Џонс, Џенифер Џорџ и Чарли Хил. Бостон, 2009
- http://www.dadalos.org/frieden_mzd/grundkurs_4/konflikt.htm
- <http://www.primacons.com.mk/konflikti-vo-organizacijata-i-nivno-nadminuvanje.html>
- <http://positivesharing.com/2006/07/5-essential-steps-to-resolve-a-conflict-at-work/>

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Дарко Карафилоски

Вовед

Културата спаѓа во основните поими на современите општествени и хуманистички науки. Од сите поими кои се наоѓаат на репертоарот на современата социологија и на неа блиските науки, посебно во културната антропологија, ни еден поим не е толку базичен и важен како што е тоа поимот култура. Терминот култура доаѓа од латинскиот поим „cultis“, што значи негување, обработка.

Културата, во својата суштина, е социјален феномен, бидејќи се раѓа, функционира и влијае на останатите општествени појави. Ако поимот култура го сфатиме како вкупност на општествени односи и духовни творби, кои се создаваат во процесот на тие односи, во тој случај јасно мора да се отфрли тврдењето според кое културата е само резултат на инспирација и творештво на надарени поединци. Таа, всушност, е и тоа. Во суштина, таа настанува во процесот на заемно дејствување, разни достигнувања, резултати во рамките на еден општ општествен амбиент во секој историски момент и како резултат на посебните активности на поединците. Секоја поединечна личност, како и секоја поединечна генерација, се создава врз база на одредени достигнувања, односно резултати на минатите генерации.

Концептот на мултикултурализмот во неговото дескриптивно значење е нашироко прифатен. Да се каже дека некое општество е мултикултурно, значи да се посочи на културното различје на тоа општество. Таквата употреба на концептот е еднаква на значењето на културниот плурализам.

Нормативното значење на мултикултурализмот се однесува на можните начини на општествена организација, која за свој принцип го има културното различје. Во контекст на политичкоправната теорија, посебно во рамките на либералната теорија, мултикултурниот дискурс се темели на премисата дека малцинските култури, односно начини на живот не се доволно заштитени со индивидуалните права на нивните припадници, па според тоа треба да бидат заштитени со специјални колективни права и одредени привилегии. Ваквиот став се брани со аргументот дека културниот идентитет има суштинска улога во конституирањето на личниот идентитет на поединецот. Бидејќи културата, односно културната заедница е од такво фундаментално значење за животот на нејзините припадници, културните практики на малцинските културни заедници треба да бидат заштитени.

Култура - поимно и термилошко одредување

До денес се анализирани повеќе од 300 дефиниции на културата со што се укажува на полифункционалноста на овој поим. Култура во најширока смисла значи целесообразна нега, преработка, обработка, оспособување и усовршување на една ствар. Во потесна смисла, културата значи процес на човекова интервенција врз природно дадените предмети и објекти и нивно приспособување на човековите потреби. Културата е севкупност на човековите материјални и духовни остварувања и артикулации на неговите историски индивидуални и колективни – практични, естетски, теориски, митски и религиозни облици на изразување. Тоа значи дека поимот ја опфаќа културата на создавањето (poiesis) и културата на дејствување во етичка смисла (praxis).

Најширокото значење на поимот „заедничка култура“ подразбира делење на заеднички симболи, вредности, кодови и норми. Овие поопшти дефиниции не

специфицираат точно кои симболи, вредности, кодови и норми се важни за членовите на групата, па затоа се претпоставува дека индивидуите нема да ги делат сите нив подеднакво и дека нема да ги споделуваат вредностите со оние кои не се членови на групата. Индивидуите од една иста етничка група ќе имаат многу повеќе заеднички нешта меѓу себе отколку индивидуите од различни етнички групи. Кога се вели дека групата има заедничка култура, пред сè, се мисли на тоа дека нејзините членови постапуваат соогласно со истата или со сличната рамка на значење, т.е. употребуваат исти концепти и меѓусебно се разбираат, при што не е важно дали тие ќе се определат да се приклонат кон апсолутно идентичен симболизам, вредности кодови и норми или дека ќе зборуваат ист јазик. Ова разбирање на културата е, всушност, нејзина концептуализација како семиотичка пракса.

Елементи на културата

Во рамките на анализата за структурата на културата, на ниво на глобално општество, како основно прашање се појавува и прашањето за дефинирање и поделба на елементите на културата. Таа задача не може да се направи без одредено арбитражање во поделбата, ако се има предвид многузначноста и многустраноста на бројните видови културни творештва. Но, во секој случај, се чини дека појдовна основа треба да бидат главните карактеристики на тие творби, начинот на поврзување со другите културни творештва и утврдување на основните улоги што тие творештва треба да ги имаат. Во таа смисла, мораме да зборуваме за комуникациските, сознајните, осмислените и регулативните задачи на културата, но и за соодветните видови на творештво.

Без да се влегува во подробности што би значеле опишување на секое од тие видови и подвидови творештва, можат да се разликуваат:

1. Јазикот, како основен облик на комуникациските културни творештва, кој содржи низа поврзани звукови кои сами за себе ништо на значат, но со стандарди зацијата им се придава, од страна на општеството, општоприфатливо значење, кое во рамките на сложениот систем овозможува симболичка комуникација. Покрај комуникациските обележја, јазикот има и значајни когнитивни, па и нормативни, општествени карактеристики;

2. Сознајни (когнитивни, гносеолошки) творештва, кои нудат, помалку или повеќе, објективна слика за светот, односно со нив човекот го објаснува светот. Тука како подвидови се појавуваат: здраворазумното сознание, религијата, филозофијата, идеологијата, стереотипите и предрасудите, како и науката. Фактот дека напоредно постојат многубројни сознајни творби, зборува за тоа дека ни една не е сознајно совршена, но и дека сознајните компоненти се надополнуваат со останатите;

3. Вредностите сочинуваат хиерархиски систем на духовни творби кои го осмислуваат животот и го насочуваат човековото дејствување, одредувајќи што е пожелно, добро, правилно, мудро или корисно и одредувајќи ги објектите, како цели и идеали. Внатре во тие области кои ги сочинуваат доста скриени категории, како посебен вид на артикулиран тип на творби, се појавува уметноста как о специфична категорија која ја карактеризира естетската вредност, односно она што е убаво;

4. Нормите-правилата, како елементи на културата, содржат наредби и забрани за човечкото однесување и во извесна смисла претставуваат операционализација на општествените вредности. Наредбите и забраните, како општествени норми и правила, опфаќаат и казни - санкции за нивното непочитување. Постојат повеќе видови на казни, односно санкции, и аналитички наједноставно можат да се разликуваат ако се земат предвид субјектите и карактерот на казните. На прво место се правните норми, нив ги донесува државата, се грижи за нивното спроведување во практиката, а казните ги одредуваат

државните органи; обичајните норми, за кои казните ги одредува формално неорганизираното општество и општествените групи во него; моралните норми, кај кои казната се состои од срамот кон себеси за сопствените постапки, кои заедницата ги цени за нешто што не е позитивно и добро, па ги става на совест за стореното; како и некои нормативни елементи, кои се помалку значајни, како што се верските прописи, прописите за начинот на облекувањето и др.

5. Експресивните симболи стануваат предмет на вни мание како посебен облик на културни творби во поново време. Експресивните творби ја истакнуваат приврзаноста и верноста на еден систем на симболи, како што се знамињата, звучните симболи-химни, грбови и др.

Мултикултурализам – поим

Современиот свет се карактеризира со неколку основни тенденции. Тој е мултикултурен и намалувањето на ефектите на осознавањето на различноста на интернационален и интеркултурен план има огромно значење. Светот се глобализира и народите се во зголемена економска, научна, културна и политичка меѓузависност. Глобалните мерења на културата започнуваат да доминираат над локалните. Во современото образование интернационалните тенденции добиваат предност во однос на тенденциите на сепаратизам и културно раздвојување. Училиштата стануваат мултикултурни. Според редица процени, до 2010 година повеќе од 70% од класовите во САД и во Европа ќе бидат составени од деца од различни етноси и раси, практично сите училишта ќе бидат мултикултурни и повеќејазични. Интеркултурното образование, според различни размислувања, нема алтернатива. Ова е предмет на дискусија и размислување во Република Македонија во последните 10 години, а во светот во последните 20 - 30 години.

Има три категории на определување на терминот мултикултурализам:

- Широки определби - мултикултурализмот вклучува многу карактеристики поврзани со идентитетот: раса, религија, пол, јазик, физички белези, социо-економски статус, географска местоположба, националност, начин на живот и сл.

- Еднострани определби - сврзани со ограничени ситуации, при што факторите се различни расни или етнички групи. Се мисли дека дека широките определби развиваат ситуации во рамките на кои не може да се согледа вистинското меѓукултурно дејствување. Мултикултурализмот се сврзува само со бојата на кожата или со малцинските групи. Во контекст на овие определби многу се спори околу прашањето дали расните разлики водат до културни разлики. Многу често, исто така, погледот е свртен единствено кон групите што се предмет на дискриминација, односно кон т.н. „популации во ризик” - малцинства и други групи социјално слаби и др.

- Национални или меѓународни определби - мултикултурните определби ги изведуваат од националните или меѓународните односи.

Мултикултуралистички пристап како систематичен и сестран одговор на културното и етничко разнообразие, со образовни, лингвистички, економски и социјални компоненти е определувачки механизам и пример како принцип на уредување на Австралија и Канада. Терминот мултикултурен и мултикултурализам се употребува во програмско-политичка смисла. Поврзан е со определена политика кон етничкото разнообразие. Мултикултурализмот ја отфрла концепцијата за асимилација-целосна социјална интеграција на народите во општеството, идентификација со доминантната култура и институции, исчезнување на етничката група како издвоено и издеференцирано лице и збир на карактеристични

различности од другите целини. Ја отфрла идејата за културно равенство и културен сепаратизам.

Културната разновидност, како прво, настанува со инкорпорирање на претходно самоуправуваните и територијално концентрираните култури во поголема држава. Овие инкорпорирани култури, кои ги нарекуваме национални малцинства или со некои слични термини, настојуваат да се одржат како специфични општества покрај мнозинската култура и бараат различни видови на автономија или самоуправа како би обезбедиле свој опстанок како специфични општества. Во друг случај, културната разновидност настанува како резултат на индивидуалната или семејната имиграција. Таквите имигранти често образуваат лабави асоцијации кои ги нарекуваме етнички групи. Тие по правило сакаат да се интегрираат во поширокото општество и да бидат прифатени како нивни полноправни членови. Иако тие бараат поголемо признавање на сопствените етнички идентитети, нивната цел не е да станат сепаратни и самоуправни националности внатре во поширокото општество, туку да ги модифицираат институциите и законите на матичното општество како би ги приспособиле на културните разлики. Најголем број земји во светот се културно хетерогени. По најновите процени во 184 независни држави во светот постојат околу 600 јазични и 500 етнички групи. За само неколку земји во светот може да се каже дека нивните граѓани делат ист јазик и дека припаѓаат на иста етнонационална група.

Дилемите на мултикултурализмот – проблеми и предизвици

Мултикултурната теорија и стварност позиционирани во либерално-демократски наратив проблематизираат неколку дилеми кои се предизвик за секое современо општество. Имено, конфликтот помеѓу барањата за заедништво и посебност, формите и дострелите на етнокултурната неправда, односот на политиката на признавањето со политиката на редистрибуцијата, проблемот на мултикултурната ранливост, и тензијата меѓу парадигмите за нацијата-држава и фактот за мултикултурниот карактер на современите општества, се поважните прашања кои заслужуваат да бидат споменати.

Мултикултурното општество се соочува со две конфликтни барања и има потреба да создаде политичка структура што ќе овозможи нивно помирување на правичен и на колективно прифатлив начин, т.е. во таквото општество мора да се поттикнува силно чувство за заедничко припаѓање меѓу сите граѓани, инаку тоа не би можело да дејствува како обединета заедница способна да презема и да поттикнува колективни одлуки и да ги регулира и да ги разрешува конфликтите. Иако изгледа парадоксално, колку е подлабока различноста во општеството, толку е понеопходно заедништвото и кохезијата, бидејќи слабо поврзаното општество чувствува закани од различностите и му недостасуваат доверба и волја да ја прифати и да живее со неа. Така, предизвик за мултикултурализмот е да ги урне сите модели што ги редуцираат разните форми на човечка егзистенција во унитарната шема, бидејќи тоа се смета за неправедно.

Втор голем проблем што го отвора мултикултурализмот е прашањето за етнокултурната неправедност, која може да се отслика низ двете нејзини најдоминантни облици: социоекономската неправда, заснована врз политичко-економската структура на општеството и културната (симболичка) неправда. Притоа се смета дека културните неправди се посебни од социоекономските неправди, па оттука барањата на етнокултурните групи за признавање (recognition) ја промовираат групната диференцијација, додека оние за редистрибуција ја промовираат групната дедиференцијација (изедначувањето). Се чини дека „политиката на признавање“ и „политиката на редистрибуција“ имаат контрадикторни цели, бидејќи луѓето што се предмет и на културна и на економска неправда бараат и признавање и

редистрибуција. Во однос на ова не постои обединувачка теорија, а тоа произлегува од фактот што мултикултурализмот, како политичко, социјално и културно движење, пред сè, е насочен кон почитувањето на мноштвото неусогласени перспективи надвор од доминантните традиции. Најчесто дилемите на мултикултуралистите се: дали да се прифати еднаквоста и посебноста; дали да се ограничи анализата само на културите; дали да биде во фокусот само материјалната страна на мултикултурноста; дали да се споредуваат и да се мерат културите или, пак, само културните групи; дали да се бара само признавање на посебноста или признавање на правото на редистрибуција итн.

Мултикултуралноста во Република Македонија

Во тој контекст мора да истакнеме дека и Република Македонија е мултикултурна држава која исто така живее со овие проблеми. Во понатамошниот текст од овој труд посебно ќе се задржиме на јазичните права на етничките заедници Република Македонија, односно на сè повеќе карактеристичниот билингвизам или поконкретно на употребата на македонскиот јазик и јазикот на најмногубојната малцинска етничка заедница, албанската. Што значи билингвалност? Кај нас во Македонија доста нејасно и неточно се објаснува поимот билингвалност, со што се наметнува мислење дека билингвалноста во Македонија и нејзиното воведување во пракса би значело дека сите во Република Македонија треба да го зборуваат македонскиот јазик како службен јазик во државата, но дека мнозинската македонска заедница не треба да ги познава јазиците на другите малцински заедници кои живеат во државата, односно албанскиот јазик, јазикот на најмногубројната малцинска заедница. Во суштина, билингвалноста во Република Македонија во иднина ќе се однесува на употребата на македонскиот јазик како службен јазик и употребата на албанскиот јазик на албанската заедница, која е најмногубројна малцинска заедница и која во одредени региони е во мнозинска позиција во однос на македонската заедница која е мнозинска на глобално ниво. Според последниот попис, во вкупното население на Република Македонија албанската заедница е застапена во процент малку поголем од 25, што според Рамковниот договор а и според Уставот од 2001 година, кој е усогласен со Рамковната спогодба, значи дека и на државно ниво, а и во оние заедници на локалната самоуправа во кои припадниците на етничката заедница се во процент од 20 и повеќе, службен јазик во меѓусебната комуникација освен македонскиот јазик ќе биде и јазикот на другата заедница или поконкретно на албанската. Билингвалност значи двете етнички заедници во етнички хетерогениот регион без разлика која е мнозинска, а која малцинска, ако ги задоволуваат критериумите дадени во Рамковниот договор и усогласениот со него Устав на Република Македонија за употребата на јазикот, да ги говорат и двата јазика. Аналогно на тоа, билингвалноста во образованието значи сите деца наставата да ја следат на двата јазика: обично во пракса тоа се прави така што секоја етничка заедница основните предмети ги следи на својот јазик, а другите предмети се следат или на едниот или на другиот јазик. Доколку јазикот на мнозинската група е позастапен се организираат посебни часови за изучување на вториот јазик. Во нашата образовната практика не постои билингвалност, туку диглосија, што значи дека едната група ги познава и двата јазика а другата само својот, што во конкретниот случај кај нас ова се однесува на односот помеѓу македонската мнозинска заедница и останатите етнички заедници или поконкретно помеѓу македонската и албанската заедница. Кај нас во Република Македонија припадниците на сите етнички заедници, според различни истражувања, го познаваат и својот мајчин јазик и македонскиот јазик, вклучувајќи ги тука и припадниците на албанската заедница, додека припадниците на македонската заедница, со мал исклучок, го познаваат само сопствениот јазик што во

принцип значи дека една заедница ги познава двата јазика, а другата само својот. Така што комуникацијата се остварува само на еден јазик, наместо на два доколку и двете нив ги познаваат, што во права смисла би претставувало билингвалност. Состојбата на диглосија, во ситуација на воведување на политика на билингвалност, значи исклучување од административните служби на сите што не го говорат добро вториот јазик. Наглот о воведување на билингвалноста во системот на Република Македонија без при способување на образовниот систем во оваа насока, а знаејќи дека припадниците на македонската а и на останатите заедници не го познаваат албанскиот јазик, ќе доведе до многу несакани последици на пазарот на трудот, а и до многу отпуштања од работа на голем број административни службеници, особено во општините во кои Албанците се во мнозинство, половина или една четвртина, поради непознавањето на албанскиот јазик. На ова се надоврзува барањето за пропорционалната застапеност на припадниците на заедниците во сите институции на системот, што претставува уште 32 еден аргумент и основа за отпуштање на припадниците на мнозинската заедница. Секако нагло имплементирање на Рамковниот договор што се однесува до употребата на јазиците и воведувањето на билингвалноста ќе доведе до несакани последици и меѓуетнички тензии кои не ни се потребни во овој момент ако сакаме да изградиме граѓанска држава од европски тип и да си го најдеме своето место во европското семејство.

Заклучок

Ултимативна дефиниција за мултикултурализмот не постои, но тој најчесто се поистоветува со културните различности. Во современоста се оспорува мислењето дека културата е хомогена и стабилна структура, т.е. во практиката индивидуите припаѓаат на многу различни култури и имаат сложени идентитети, па оттука, дефинирањето на мултикултурализмот е исклучително тешка задача. Да се тргне во дефинирањето на мултикултурализмот, при што почетна точка претставува ослободената индивидуа, е еден од многуте пристапи на овој дискурс, но, несомнено, ваквата позиција е најблиска до индивидуалниот либерализам. Накусо кажано, денешните мултикултуралисти го истакнуваат мултикултурализмот внатре во секоја индивидуа, бидејќи луѓето се способни за идентификување со мноштво идеи и со многу концепции за начинот на живеење, а не се заглавени исклучиво во сопствениот физички изглед, културата или етничкото потекло. Основниот постулат на мултикултурализмот е инклузивноста, а тоа воедно подразбира дека не треба да се отфрли своето за да се стане мултикултурен, туку дека не треба да се омаловажуваат другите. Мултикултурализмот, согласно со либералната етика за слободата на изборот, подразбира дека треба да се дозволи изборот на нашето членство, наместо тоа да е детерминирано исклучиво преку наследството. Во таа насока, мултикултурализмот треба да им овозможи на луѓето да бидат слободни дотаму да можат и да се преобратат во друга култура.

За мултикултурното општество се говори ако станува збор за културна плуралност во едно општество и во една држава. Комплексноста на политиката во услови на културен плурализам во мултикултурните општества не се огледа во фактот што различните културни сегменти практикуваат различна културна и институционална интерна пракса, туку посебно поради тоа што имаат различни односи кон поширокото општество и неговите макроинституции, кон вредностите врз кои тие се темелат и со тоа постојано го проблематизираат поширокиот консензус. Таквите општества ги нарекуваме мултикултурни општества, како општества во кои културниот плурализам станува доминантен и

повеќеслоен – на локално ниво како микрозаедници, како начин на живот, на еснафско-професионално, а на глобално ниво ја поседува политичката сцена.

Користена литература

- <https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC>
- Петровски, В., Мирасчиева, С., Мултикултурализам и интеркултурна комуникација, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, 2013
- Ризоска, Јовановска, С., Социологија, предавања за Факултетот за безбедносни науки, Скопје, 2016
- Чупеска, А., Културните идентитети во политиката, аспекти на мултикултурализмот, Фондација Конрад Аденауер, Скопје, 2013

ЦЕНТАР ЗА МЕЃУНАРОДНИ И CENTER FOR INTERNATIONAL AND
РАЗВОЈНИ СТУДИИ - СКОПЈЕ DEVELOPMENT STUDIES - SKOPJE

ПРАВНА ЗАШТИТА

МЕЃУНАРОДНИТЕ СЛИВОВИ И НИВНАТА ПРАВНА ЗАШТИТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ДОЈРАНСКОТО ЕЗЕРО

м-р Евгенија Крстевска

КРАТКА СОДРЖИНА

Бидејќи водата за пиење и производство не може да се замени со друга материја, последиците предизвикани од нејзиниот недостиг можат да бидат многу тешки. Управувањето со еден водотек треба да биде интегрално. Тоа значи дека истото не може да се децентрализира, а притоа кај државата да не се јават негативни последици. Секогаш кога и да доаѓа до каква било поделба на вода или водотек, од причини во интерес на општеството е доколку истото е управувано интегрално и со демократски основи. Ова значи оневозможување на експлоатација само на една страна и заштита на интересите на целата заедница. Собранието на Република Македонија во 1995 година со Резолуција констатира дека врз основа на бројни причини предизвикани од природен и човечки фактор, Дојранското езеро било во процес на постапно изумирање и губење на својствата на езеро, со што се започнати преговори со Република Грција и проект за заштита на истото.

Клучни зборови: меѓународен слив, езера, билатерален договор, Дојранско езеро, Грција

ВОВЕД

Во меѓународното право за водите, се смета дека поимот “меѓународни реки и езера” е дефиниран со финалниот акт на Виенскиот конгрес од 1815 год. и за прв пат интернационалните води се поделени на две или повеќе држави. Во современи услови, следејќи ја потребата за рационално користење на меѓународните водни ресурси, усвоени се бројни документи во кои се развиваат принципите за користење на меѓународните водотеци во заеднички интерес на сите крајбрежни држави. Секоја крајбрежна држава е должна при користење на дел од водотекот на својата територија да води сметка да не предизвика штета на другите крајбрежни држави, во согласност на принципот на добрососедските односи. Во доктрината исто така се истакнува и правилото да секоја држава одговара за надомест на штета за секое преземено дејствие на својата територија за кое е заинтересирано и другата/те држава/и од сливот. Државата има суверена контрола над меѓународните води во рамките на нејзините граници, но оваа контрола може да ја врши со обврска да ги има во предвид ефектите врз другата/те крајбрежна/и држава/и со што државата треба да направи проценка на користа и штетите од користењето на меѓународните води. Тоа значи дека, базаирајќи се врз принципот на добрососедски односи и на совесно работење, крајбрежните држави ќе ги користат меѓународните води на разумен, справедлив, оптимален и еколошки и одржлив начин, без приоритет во кој било облик на користење на водите, но пред се, со собено внимание на човековите потреби. [1] Нашите три езера, Охридското, Преспанското и Дојранското и нивните сливни подрачја имаат специфична поставност и нагласено значење за нашата земја. Нивните води, крајбрежија, извори и водотеци (езера), поради карактеристичните одлики и природни убавини, се прогласени за споменици на природата, од особено значење на општествената заедница во Република Македонија и со Законот за заштита на овие езера од 1977 година се ставаат под посебна заштита [2]. Затоа и при управувањето со водните ресурси во тие подрачја треба да се дефинира специфичноста на режимот и целта што треба да се постигне. На тие подрачја во минатото доаѓаше до

конфликтни ситуации за кои во рамките на тогашната Водостопанската основа на Република Македонија не беа дефинирани ни основните принципи за управувањето и користењето на водите. [3]

ХИДРОГЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ДОЈРАНСКО ЕЗЕРО

Дојранското Езеро [5] е лоцирано во најнискиот дел на топографската депресија, ограничено на север со планината Беласица, на југоисток со планината Круша, а од запад со планината Мечек. Езерото имало површина од околу 39.9 km² (или 42 km² според податоците на МК), при ниво од 147.34 m од која приближно 3/5 или 24.2 km² се во Република Македонија, а останатите 2/5 или 15.7 km² во Република Грција, додека моменталната површина изнесува околу 31 km². Најниската точка на езерското дно е на апсолутна надморска височина од 138 m. Во грчкиот дел од сливното подрачје има три акумулации, кои ги снабдуваат со вода за полевање околните култивирани површини. За разлика од претходната длабочина на Дојранското Езеро од 10 m, по рецентното намалување на нивото на водата, во 2001-2002 година неговата длабочина изнесува само 4 m. Малата длабочина го прави езерото многу ранливо во однос на спуштањето на неговото ниво. [4]

КРАТКА ИСТОРИЈА ЗА УПРАВУВАЊЕТО СО ДОЈРАНСКИОТ СЛИВ

Со поставувањето на границата помеѓу кралството на Србите, Хрватите и Словенците со Кралството на Грција по балканските војни и потврдувањето на тие граници по Првата светска војна во 1918-1919 година, Дојранското езеро со својот слив е поделено на двете соседни земји. За двете земји сега езерото се наоѓа на нивните периферии и има нагласено различно значење за секоја земја. Еколошката заштита на Дојранското езеро се до крајот на осумдесетите години од минатиот век не била нагласувана. Од излагањето во цитираната книга ќе ги издвоиме проблемите што имаат значење за нашите понатамошни анализи и толкувања на **проблемот со Дојранското Езеро**: Првите меѓудржавни договарања за Дојранското езеро помеѓу претставниците на Кралството на СХС и Кралството на Грција датираат од почетокот на 20-те години на минатиот век. На барање на југословенска страна е разговарано за контрола на високото езерско ниво. Изнесено било барање за прочистување на истечниот канал. Каналот бил прокопан и прочистен и нивото на езерото во наредниот период се спуштило на 1.07m. Во март 1940 година одржан е состанок на меѓудржавна водостопанска комисија и било договорено да им се предложи на двете страни, нивото на езерото да се контролира и тоа да се ограничи со максимална квота 147,34 m и со осцилации не поголеми од 1.02 m со минимална квота 147,34 m. Во 1956 година одржан е состанок на Југословенско-Грчката водостопанска комисија и од југословенска страна е побарано да се контролира високото ниво на езерото, за да се бранат земјоделските површини и да не се создаваат проблеми за традиционалниот начин на риболов. Од грчка страна, барањата главно се однесуваат на обезбедувањето што поголеми количини на вода од езерото за наводнување и за други нивни потреби. Од тука произлегло и нивното барање за регулирање на истекувањето од езерото и контрола на неговото ниво. Таа година бил ратификуван договорот за Дојранското езеро и на основа на тој договор, грчката страна превзела активности за реконструкција на истечниот канал. Во август 1957 година, по барање на владата на ФНРЈ одржан бил состанок на кој било побарано да се извршат пообемни проучувања со кои би се опфатиле: топографијата, режимот на водите, педологијата и земјоделската основа со потребите на вода за наводнување, заштита на езерото од внесување наноси и штети причинувани од високото езерско ниво. Побарано било и размена на

хидролошки и метеоролошки информации. Било изнесено и барање за директен контакт на стручно ниво помеѓу двете земји. Грчките претставници со изговор дека не биле запознаени со југословенските предлози за истражувања и дека немаат овластување за такви преговори, на состанокот не дошло до заедничка спогодба. Во јануари 1960 година се преговарало за ползувањето на водите од езерото за наводнување. Југословенската делегација барала преговори за проблемите на рибарството и било договорено да се формира подкомисија за рибарство која ќе биде задолжена и за другите погранични езера. Таквата комисија била формирана и следната година го одржала својот прв состанок. Во јуни 1963 година, одржан е состанок на водостопанската комисија. Од југословенска страна било поставено прашањето на високото ниво на езерото кое во месец февруари ја имало надминато максималната езерска квота договорена во 1956 година. Било констатирано дека грчката страна не ги извела договорените работи за уредување на истечниот канал и изградба на регулационен објект со кој требало да се регулираат осцилациите од 1.2m. Грчката страна ја замолила југословенската да и помогне околу собирањето на информациите за сливот на езерото на наша територија. Бараните информации се однесувале за: геолошко-топографските услови, флората и фауната, осцилациите на езерското ниво, врнежите, температурата на водата и воздухот во зоната на осцилациите на нивото, на максимално и минимално ниво. Бараните информации и биле доставени на Грција на 04.12.1963 година. Во јуни 1965 година на состанок на комисијата било побарано од грчка страна да биде зголемено нивото на езерото за 0.2 m над максималното ниво кое било договорено во 1956 година. Ваквото барање било мотивирано од потребата да се обезбеди вода за наводнување, По проучување на проблематиката, од наша страна не била дадена согласност. Во август 1968 година е одржан состанок на грчко-македонската комисија, која констатирала дека езерското ниво било 12 cm пониско од минималното договорено ниво. За тој одржан состанок не бил изготвен записник. Нашите претставници ги информирале властите за надмерно испуштената вода од езерото. Во април 1974 година, бил одржан состанок на грчко-југословенската комисија, на кој се разгледувало високото ниво на езерото. Грчката страна се согласила да испушта максимално 5.1 m³/s, протек што не предизвика поплави на грчка страна. Нашата страна го изнела барањето за зафаќање на одредена водна количина која би ја користела за наводнување. Во септември 1975 година, е одржан состанок на грчко-македонската комисија, која повторно констатирала дека нивото на езерото е 4cm над дозволената квота и тие се договориле експертите од двете страни почесто да се среќаваат. Во јуни 1988 година, од Грција дошла делегација на експерти која побарала по должината на реката Вардар да се пушти повеќе вода за наводнување на која средба експертите биле запознати со неповолна хидролошка состојба од наша страна и ваквиот предлог бил одбиен. Вообичаено следеле притисоци од грчка страна врз нашата држава за на крај да биде дозволено да бидат пуштени 5.1.10 m³ вода од езерото. Грците се погрижиле ваквата добиена согласност да ја реализираат во месеците август и септември. Во септември 1988 година повторно бил одржан состанок на кој било разгледана состојбата на езерото и каналот. Констатирано било дека манипулативната затворачница била затворена и поранешниот праг на истечниот канал не бил обновен. После овој состанок, не следеле следни состаноци на експертско и билатерално ниво се додека во 1995 година не била потпишана спогодбата во Њујорк. Во септември 1997 година во Атина, е одржана средба на која било разговарано за водостопанските проблеми. Покрај изнесените хидролошки и водостопански информации од наша страна, било предложено и да се изработи хидролошка и еколошка студија за Дојранското езеро и неговото ползување. Грчката делегација се изјаснила дека не била овластена за такво ниво на преговори и за тоа прашање не било постигната согласност. [7] **Од дипломатската активност помеѓу двете соседни земји може да се заклучи следното:** интересот на двете

земји бил главно околу ползувањето на водите од езерото, како и заштита на езерското крајбрежје од високото езерско ниво, грчката страна постојано настојувала да ползува колку е можно поголеми количини на вода за подмирување на потребите за наводнување. За таа цел ја искористувала својата предност што произлегува од контролата на истечните води преку истечниот канал на реката Голај, под разни изговори грчката страна ги избегнувала сите иницијативи за комплексно поучување и искористување на водите од Дојранското езеро, не било поставувано прашањето за ползувањето на водите во сливот на езерото и заштита на водниот биланс, до 1988 година, заштитата на Дојранското езеро и неговиот екосистем, не била согледувана помеѓу двете земји. Делимично тоа е правено со настојување на југословенските и македонските делегати да не се дозволи пад на езерското ниво под пропишаната минимална квота договорена во 1956 година. Во периодот 1989-1999 година беше забележан брз и сериозен пад на количината на вода во Дојранското Езеро, ситуација што му се заканува не само на неговото природно наследство туку и го деградира квалитетот на водата, со реална опасност езерото целосно да исчезне. Причините за исчезнување на водата од езерото се припишуваат на долготрајниот сув хидролошки циклус и доследното користење на водата од бунарите за наводнување, особено од грчката страна. Со цел да се подобри состојбата, беше изграден систем за апстракција на вода од бунари во близина на Гевгелија и инсталиран е цевководен систем за полнење на езерото со подземни води, акции што доведоа до обновување на нивото на водата во Дојранското Езеро во текот на последните 15 години. Според аспектот на меѓународна конотација, управувањето со водите на езерото јасно се однесува на прекуграничен систем на координација и соработка. Што се однесува до моменталната меѓународна положба на езерото, тоа всушност е дел од Конвенцијата за заштита и користење на прекуграничните водотеци и меѓународните езера од 1999 година, дури иако конвенцијата сè уште не е ратификувана од страна на Република Македонија и е дел од Конвенцијата на ОН за Еспо, усвоена од двете земји. Иако Конвенцијата на Обединетите нации во Еспо беше потпишана во 1991 година, таа претставува сеуште валидна рамка во врска со прекуграничната соработка преку која се развиваат други директиви и конвенции натаму. Всушност, јасно се наведува во член 2: "Страните ќе ги преземат сите соодветни и ефективни мерки за спречување, намалување и контрола на значителни негативни прекугранични влијанија врз животната средина од предложените активности". Од 1991 година Конвенцијата става акцент на потребата од прекугранична соработка, како што се однесува на потребата од развивање на конкретни заеднички истражувачки програми чија цел е постигнување на подобро разбирање на причинско-последичните односи и нивната улога во интегрираното управување со животната средина, јасно подвлекувајќи ја релевантноста на влијанијата врз животната средина и потребата од координација и соработка со цел подобро да се подобри соодветното управување со животната средина.[8]

ВЛИЈАНИЕТО НА ЕКОЛОШКАТА КАТАСТРОФА ВРЗ ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА НА ЖИТЕЛИТЕ ВО ДОЈРАНСКИОТ СЛИВ

Меѓународната важност на Дојранското Езеро е исто така дадена со уште една необична конотација: таа се состои од комплексен природен екосистем кој се карактеризира со значајна и богата биолошка разновидност, а неговата важност се должи на производство на ендемични растителни и ендемични видови и на фактот дека езерото е "Мочуриште и биокоридор за бројни животински видови, првенствено птици". Впрочем, во минатото светската научна литература го опишува Дојранското Езеро како едно од најпродуктивните во европската област, бидејќи играше значајна улога во обезбедувањето риба за локалното и

регионалното население: риболовот секогаш беше една од водечките економски активности на локалните жители, особено на страната на Република Македонија, со импресивни податоци за просечниот годишен приход од 50% од вкупната национална риба фатена во Република Македонија. Од друга страна, туризмот неодамна беше идентификуван како главна актуелна економска активност во македонскиот дел на езерото. [9] Езерото е исто така добро познато по своите необични и уникатни риболовни методи и карактеристики кои што му даваат уште поголема културно-историска важност и огромно присуство на ендемични видови. Овие аспекти дефинитивно ќе бидат фундаментални во развојот на адекватно управување со ресурсите на екосистемот. Овој древен риболов метод ја докажал својата важност врз жителите, бидејќи рибата станала главен ресурс за храна за локалното население. Сепак, намалувањето на нивото на водата и истовремено влошување на квалитетот на водата во изминатите години имаа сериозни еколошки влијанија со последичниот негативен ефект, особено врз рибниот фонд, како што беше претходно споменато. Овој феномен создаде неколку штети на локалната одржливост и економија и влијаеше на богатата биолошка разновидност на езерото, што резултираше со намалување на производството на храна за фауната на езерото и, следствено, голем пад на видовите риби и рибници, предизвикувајќи голема миграција на бројни птици. Овај факт е важен бидејќи земјоделските активности, риболовот и рекреацијата и сите други карактеристики на областа околу езерото, влијаат на мочуриштата во двете земји и тие треба внимателно да се земат предвид пред да развијат разумни предлози за интегрирано управување со сливот и имплементацијата на ваквиот план. Кај Дојранското Езеро се комбинира аспектот на големо значење на заштитата на природата на зголемениот број посетители. И двете од овие карактеристики се неразделно поврзани со потребата од добар квалитет на водата и како важен дел од туристичкото искуство. Дојранското Езеро е исто така признато како Споменик на природата од 2008 година, со што се признава неговата уникатност и атрактивност за туристите. Затоа, намалувањето на квалитетот на водата е последичен елемент во намалувањето на туристичкото искуство и активности, покрај тоа што е дел од листата на мочуришта од меѓународно значење. Покрај тоа, и туристите и граѓаните во областа може да ја вреднуваат дополнителната корист од добар квалитет на вода не само за употреба во потрошувачката, туку и за користење на пејзажот. Напротив, туризмот на грчка страна не е ефикасно развиен: само на почетокот на 2000 година локални општини иницираа планови за привлекување на туристи заинтересирани за природните вредности на областа, но во околината на грчкото езеро сè уште доминираат фарми и култивирани полиња. Како рестриктивна мерка по падот на езерското ниво. Во сливот на Дојранското езеро кој и припаѓа на Република Македонија, значително беше намалена земјоделската активност.

ЗАКЛУЧОК

Дојранското езеро е пример за лошо управување со водотек, кое доведе до еколошка катастрофа. За езерото, во сегашни балкански услови како најзначителен антропоген фактор е поставената меѓудржавна граница со која се дели Езерото и неговиот слив меѓу двете соседни земји. Тоа создава нееднаков третман на езерото и претставува грубо антропогено влијание врз езерскиот режим и самото ползување на водните ресурси. Во нашата земја, водени од желбата да се спаси Дојранското езеро од еколошката катастрофа, се донесе одлуката за превземање сепаратни брзи и неодложни акции. Така се влезе во инвестиција за доведување на додани водни количини во езерото, без да се запази потребната процедура и постигнување договор со Грција за заедничка акција. Испуштени се и потребните основни проучувања на целокупната проблематика со водите на езерото. Имаа индикации дека со

таквиот сепаратен пристап на нашата земја, нема да може да се реши заштитата на Дојранското езеро. За жал, постои сериозна опасност езерото да стане предмет на уцени и разни други притисоци. На ова поле значајно е да имаме решителна акција на нашата дипломатија која треба да бара интервенции и притисоци од земјите-членки на ЕУ и од нивните еколошки движења. Дипломатијата треба да најде начин како да се постигне заеднички договор за спас на Дојранското Езеро, а стручњаците треба да ги истакнат потребите и аргументите за решително спроведување за заштита на Езерото.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Дејан Попов, “Правен режим на користење на Меѓународните водотеци”. Осмо советување Водостопанството во Република Македонија - Реферати и соопштенија, 14-16 јуни 2001, Струга Република Македонија.
- [2] Закон за заштита на Охридското, Преспанското и Дојранското езеро. Службен весник на Социјалистичка Република Македонија бр. 06-3118, 23 декември 1977 год.
- [3] Александар Лепцов. Инженерски Статии III Иследувања за водните Ресурси. Скопје: BIGOSS, 2003, Скопје.
- [4] Риболовна основа за риболовно подрачје “ДОЈРАНСКО ЕЗЕРО“ за период 2011 – 2016. Службен весник на Република Македонија” број 07/08, 67/10, 47/11 и 53/11.
- [5] [6] Dragana Bojovic et al. “Integrated Water Resource Management at Dojran Lake in Macedonia”, Скопје: Brigada design, May 2016, Скопје.
- [7] Живко Шкоклевиќ. Водите на Дојранското езеро и човекот. Скопје. 2003.